

S. Haverhill 1870

Stefan. Janicki
STANISŁAW SZOBER

GRAMATYKA POLSKA

W ĆWICZENIACH

PODRECZNIK

DLA SZKÓŁ Powszechnych
I KLAS NIŻSZYCH SZKÓŁ ŚREDNICH

ZESZYT TRZECI

WYDANIE DZIESIĄTE (BEZ ZMIANY)

PODŁUG WYDANIA ÓSMEGO

KSIĘGARNIA
K. R. KTYŻANOWSKI
Włocławek Charsznice

1926

WYDAWNICTWO M. ARCTA W WARSZAWIE

S. Janicki

Do udostępnienia
tylko w Czytelni

ARZIO... AMAS

Cyfr. "podręcznik"

38055

80/5 (075.2/3)

DRUKARNIA ZAKŁADÓW WYDAWNICZYCH
M. ARCT, SP. AKC. W WARSZAWIE
CZERNIAKOWSKA 225

Biblioteka Pedagogiczna w Radomiu
nr inw.: K - 38055

BGZs 38055

PRZEDMOWA DO WYDANIA ÓSMEGO.

Zeszyt trzeci „Gramatyki” nie wywołał w jej ocenach poważniejszych i istotnych zarzutów. Widocznie w zastosowaniu szkolnym nie natrafiano przy nim na te trudności, jakie budziły w dotychczasowych wydaniach dwa pierwsze zeszyty. W tym stanie rzeczy nie uważałem za potrzebne wprowadzania w nim zmian istotnych. Obecne wydanie zostało jednak na nowo przejrane i w miarę możliwości bardziej jeszcze uprzyjętnione. Dla ułatwienia nauki usunięto, na przykład, w dziale składni rozróżnianie okoliczników, wyrażanych przez rzeczowniki oderwane i zmysłowe; pominięto również rozumowania, które miały doprowadzić uczniów do samodzielnego określania, zapomożą jakich części mowy powinny być i są w istocie wyrażane orzeczenia, przydawki i okoliczniki. Rozumowania te opierały się na zbyt może trudnych dla dzieci pojęciach, i dlatego zdecydowałem się je tutaj pominąć. Usunąłem również zbyt może subtelne rozróżnienia między podmiotem logiczno-gramatycznym, logicznym a gramatycznym.

W nauce o wyrazach zmieniłem klasyfikację typów deklinacyjnych zaimków, wprowadzając dla ułatwienia zamiast dawnych trzech dwie klasy. Natomiast w przeglądzie deklinacji rzeczowników uwzględniłem

nietylko końcówki, lecz i tematy oboczne, zwracając uwagę na wymiany samogłosek i spółgłosek.

W związku ze zmianami działu teoretycznego zostały gruntownie przerobione ćwiczenia.

Poza tem zeszyt trzeci zachował poprzedni swój układ i treść dawną. Bez zmiany pozostała metoda, biorąca, jak przedtem, za punkt wyjścia nauki ćwiczenia, umieszczone w części drugiej podręcznika.

Stanisław Szober.

Zakopane, 14 listopada 1924.

NAUKA O ZDANIU.

I. Podział zdań.

§ 1. Wyraz lub połączenie dwóch lub więcej wyrazów, zapomocą których wyrażamy myśl, uczucie lub wolę, nazywa się zdaniem. Np. *Zakopane leży w Tatrach. W góry, w góry, miły bracie! Tam swoboda czeka na cię!*

§ 2. Ze względu na treść rozróżniamy zdania oznajmujące, wykrzyknikowe i pytające. W zdaniach oznajmujących wypowiadamy myśli bez wyraźnego zaznaczenia uczucia, np. *Warszawa leży nad Wisłą.* Zapomocą zdań wykrzyknikowych obok myśli wyrażamy łączące się z niemi uczucia lub wolę, np. *Pędź, latawce białonogi!* Przez zdania pytające zwracamy się z zapytaniami, np. *Czy znasz Kraków? — Kto przyszedł?*

§ 3. Ze względu na sposób wyrażania rozróżniamy zdania pojedyncze nierozwinięte, pojedyncze rozwinięte i złożone.

Pojedynczem nierozwiniętym nazywamy zdanie, w którym podmiot i orzeczenie są nierozwinięte, czyli jednowyrazowe, np. *Gwiazdy | świecą. Księżyc | wschodzi.* Pojedynczem rozwiniętym nazywamy zdanie, w którym przynajmniej jedna jego część (podmiot lub orzeczenie) jest rozwinięta, czyli dwu-

lub wielowyrazowa, np. *Głęboko roztwiera się | niebo.* — *Jaśnieje mleczna droga.* Złożonem nazywamy zdanie, które się składa z dwóch lub więcej zdań pojedynczych, np. *Zawsze będę wspominał to lato, w którym razem spędziliśmy wakacje.*

II. Części składowe podmiotu i orzeczenia rozwiniętego.

§ 4. W podmiocie rozwiniętym wyodrębniamy podmiot zasadniczy i określenia, w orzeczeniu rozwiniętym wyróżniamy orzeczenie zasadnicze i także określenia. Np. *Poznanie błędu | zmniejsza winę.* — *Początek dobry | miewa koniec podobny.*

§ 5. Orzeczenie z a s a d n i c z e jest to część orzeczenia rozwiniętego, która przez swoje znaczenie łączy się z jakimś odpowiadającym jej wyrazem podmiotu rozwiniętego. Podmiot z a s a d n i c z y jest to część podmiotu rozwiniętego, z którą się łączy orzeczenie zasadnicze. Wszystkie inne wyrazy samodzielne, wchodzące w skład podmiotu i orzeczenia rozwiniętego, nazywają się o k r e ś l e n i a m i. Naprzykład, w zdaniu *spóźnieni podróżni | wypytywali niespokojnie o miejsca w wagonie* wyraz *wypytywali* jest orzeczeniem zasadniczym, bo jest to część orzeczenia rozwiniętego, która się łączy z odpowiadającym jej wyrazem w podmiocie, mianowicie, z wyrazem *podróżni*; wyraz *podróżni* jest dla tej samej przyczyny podmiotem zasadniczym, bo jest tą częścią podmiotu rozwiniętego, z którą się łączy orzeczenie zasadnicze, są to więc dwa wyrazy, które się wzajemnie uzupełniają. Wszystkie inne wyrazy, wchodzące w skład przytoczonego zdania, są określeniami, bo łączą się z innymi wyrazami tylko

wewnątrz tej części zdania, w której się znajdują, to znaczy, o ile są częściami podmiotu łączą się tylko z częściami podmiotu, a o ile są częściami orzeczenia łączą się tylko z częściami orzeczenia; wyraz, np., *spóźnieni*, będący częścią podmiotu rozwiniętego, łączy się z drugim wyrazem podmiotu (*podróżni*) i niema w orzeczeniu takiego wyrazu, z którymby się on łączył; tak samo części orzeczenia rozwiniętego *niespokojnie*, *o miejsca*, *w wagonie* mają swoją łączność tylko z wyrazami, zawartymi w orzeczeniu, — wyrazy *niespokojnie* i *o miejsca* łączą się z wyrazem *wypytywali*, a wyraz *w wagonie* łączy się z wyrazem *miejsca*; żadna z tych części orzeczenia nie łączy się znaczeniowo z tą lub inną częścią podmiotu.

§ 6. Wśród określeń rozróżniamy przedmioty, przydawki i okoliczniki.

Przedmiot jest to określenie, które wskazuje na przedmiot i uzupełnia treść wyrazu, z którym się łączy. Przedmiot odpowiada na pytania: *kogo? czego? komu? czemu? kogo? co? kim? czem? o kim? o czem?* i t. p. Np. *Poznanie błędu | zmniejsza winę.*

§ 7. Przydawka jest to określenie, które wskazuje na właściwość przedmiotu i określa bliżej wyraz, z którym się łączy. Przydawka odpowiada na pytania: *jaki? który? czyj? ile?* Np. *Początek dobry | miewa koniec podobny.* — *Twój brat | jest moim przyjacielem.* — *Dwa ogniska | paliły się na polu.*

§ 8. Okolicznik jest to określenie, które wskazuje na właściwość cechy, czynności lub stanu i określa bliżej wyraz, z którym się łączy. Okolicznik odpowiada na pytania: *jak? gdzie? skąd? dokąd? kiedy? poco? dla czego?* i t. p. Np. *Niedaleko ciągnął się | bardzo gęsty las.* — *Wieczorem była | mgła.*

III. Sposoby wyrażania podmiotu.

§ 9. Podmiot (nierozwinięty lub zasadniczy) wskazuje zawsze na osobę, zwierzę, roślinę, rzecz, zjawisko lub pojęcie. Z tego wypływa, że bywa wyrażany za pomocą takich wyrazów, które oznaczają przedmioty, to jest:

1) zapomocą rzeczowników i zaimków rzeczownych. Np. *Las | szumi.* — *On | opowiada.* — *Na niebie ukazała się | ciemna chmura.*

2) zapomocą bezokoliczników. Np. *Poznać błąd | jest to krok do cnoty.*

3) zapomocą innych wyrazów, a nawet całych zwrotów i zdań, użytych w znaczeniu rzeczownem. Np. *Cierpliwy | wytrwa.* — *Dziś | mija, jutro | nadchodzi.*

4) zapomocą końcówek osobowych słowa osobowego, mianowicie, wtedy, kiedy podmiotem jest osoba pierwsza lub druga. Np. *Chodź!* — *Czekajcie!* — *Słuchamy.*

§ 10. Podmiot może być gramatyczny albo logiczny.

1) Podmiotem gramatycznym nazywamy podmiot, który jest położony w mianowniku. Np. *Ciemny las | czerniał zdala.* — *Bojaźliwy | nic wielkiego nie sprawi.*

2) Podmiotem logicznym nazywamy podmiot, który jest położony nie w mianowniku, lecz w innym jakimś przypadku. Np. *Dnia | przybywa.* — *Szabel | nam nie zabraknie.*

§ 11. Zdania, nie mające wyraźnego podmiotu, nazywają się bezpodmiotowymi. Np. *Grzmi.* — *Błysnęło.*

Zdania bezpodmiotowe bywają używane:

1) przy słowach, oznaczających najrozmaitsze zjawiska w przyrodzie. Np. *Chmurzy się.* — *Dądzę.* — *Mży.* — *Grzmi.*

2) przy słowach, oznaczających stany duszy lub ciała. Np. *Boli mię.* — *Mdli mię.*

3) przy wyrażeniach, składających się ze słowa pośilkowego *jest, staje się, robi się, czyni się* i rzeczownika (z przyimkiem lub bez), bezokolicznika albo przysłówka. Np. *Już czas było jechać.* — *W wielu miejscach widać było małe łaki.* — *Dokoła było ciemno.*

Uwaga. Słowo pośilkowe *jest* w czasie teraźniejszym zazwyczaj bywa opuszczane. Np. *Polożona czas zacząć.*

4) przy każdym wogóle słowie, oznaczającym czynność ludzką. Np. *Opowiadają o nim cuda.*

Uwaga. W czasie przeszłym zamiast końcówki *-li* używamy zazwyczaj formy z końcówką *-no* lub *-to*. Np. *Szanowano go powszechnie* = *szanowali go powszechnie.* — *Odjęto mi wolność* = *odjęli mi wolność.*

IV. Sposoby wyrażania orzeczenia.

§ 12. Orzeczenie (nierozwinięte lub zasadnicze) bywa wyrażane:

1) zapomocą czasowników (słów osobowych, imiesłówów, bezokoliczników). Np. *Wichry | w las uderzyły.* — *Dom nasz | był zawsze otwarty.* — *Żyć | to pracować.*

2) zapomocą przymiotników, zaimków przymiotnych i liczebników. Np. *Ranek | był przejrzysty.* — *Takie jest | moje życie.* — *Nasz pułk | był czwarty.*

3) zapomocą przysłówków. Np. *Miło jest | należeć piękną duszę w człowieku.*

4) zapomocą rzeczowników. Np. *My | jesteśmy nieźli rolnicy.*

§ 13. Samo przez się może wyrażać orzeczenie tylko słowo osobowe, t. j. czasownik w formie osobowej. Imiesłowy, bezokoliczniki, przymiotniki, zaimki, liczebniki, przysłówki i rzeczowniki wyrażają orzeczenie tylko w połączeniu ze słowem posiłkowym (*jest, staje się, zostaje...*). Dla tej właściwości orzeczenie, wyrażone zapomocą słowa osobowego, wyróżniamy z pośród innych gatunków orzeczenia. Orzeczenie słowne nazywamy orzeczeniem czasownikowym, wszystkie zaś inne gatunki orzeczenia nazywają się orzeczeniami złożonymi.

Części orzeczenia złożonego, wyrażone zapomocą imiesłowu, bezokolicznika, przymiotnika, zaimka, liczebnika, przysłówka lub rzeczownika, nazywają się orzecznikami.

§ 14. Orzecznik przymiotny kładzie się w mianowniku. Np. *Noc | była przecudna, ale piękny jest | także dzień.*

Orzecznik rzeczowny kładzie się zazwyczaj w narzędniku, niekiedy także w mianowniku. Np. *Wiara | jest pociechą. — Wiedza | jest to potęga.*

V. Sposoby wyrażania przedmiotu.

§ 15. Przedmiot jest to określenie, które odpowiada na pytania: *kogo? czego? komu? czemu? kogo? co? kim? czem? o kim? o czym?* i t. p. i wskazuje na przedmiot. Np. *Spędzanie dni na pracy | skracało nam czas.*

Ponieważ przedmiot wskazuje na przedmiot, więc bywa wyrażany zapomocą tych wyrazów, które oznaczają przedmioty, to jest, zapomocą:

1) rzeczowników i zaimków rzeczownych. Np. *Głowę kryje | włos biały. — Początek roku | był dla mnie bardzo smutny.*

2) bezokoliczników. Np. *Nieraz przyrzekałeś grać na mem weselu.*

3) zapomocą innych wyrazów, a nawet całych zwrotów, użytych w znaczeniu rzeczowników. Np. *Bóg | pocieszy nieszczęśliwego. — Nikt | nie jest bez ale (= bez zarzutu).*

§ 16. Przedmioty łączą się z czasownikami, przymiotnikami, przysłówkami lub rzeczownikami. Np. *Czarna ziemia | rodzi białą pszenicę. — Syn | był podobny do matki. — On | umie więcej od ciebie. — Pomaganie bliźnim | jest cnotą.* Przedmioty, łączące się z czasownikami, a przede wszystkim ze słowami osobowymi, nazywają się przedmiotami przyczasownikowymi. Np. *Mgła | zasłoniła cały świat.*

§ 17. Wśród przedmiotów przyczasownikowych różniamy bliższe i dalsze.

Przedmiotem bliższym nazywamy taki, który przy zamianie słowa osobowego na stronę bierną staje się podmiotem. Np. *Syn | kocha matkę. — Matka | jest kochana przez syna.*

Przedmiot dalszy takiej właściwości nie posiada. Np. *On | chętnie pomaga kolegom.*

§ 18. Przedmiot bliższy kładzie się w bierniku, niekiedy w dopełniaczu, czasem w narzędniku. Np. *Czarna rola | rodzi czystą pszenicę. — Dobry młyn |*

wszystko zmięle. — *Daj mi chleba.* — *Nie mam kszątki.* — *Pragnę twojego szczęścia.* — *Wiatr | porusza gałązkami.*

Przedmiot dalszy używany bywa we wszystkich przypadkach, prócz mianownika i wołacza, z przyimkiem lub bez przyimka. Np. *Przychodzę radzić się ciębie w ważnej rzeczy.*

§ 19. Przedmioty przymiotników tak, jak przedmioty dalsze czasowników, używane bywają we wszystkich przypadkach, prócz mianownika i wołacza, z przyimkiem lub bez przyimka. Np. *On | jest chciwy sławy.* — *Jestem wdzięczny dziaduniowi za błogosławieństwo.*

§ 20. Po rzeczownikach odsłownych (utworzonych od słów) kładziemy przedmioty w tych samych przypadkach, co po odpowiednich słowach osobowych. Wyjątek stanowią tylko przedmioty biernikowe, które po rzeczownikach przybierają postać dopełniacza. Np. *Pomagam słabemu — pomaganie słabemu.* — *Uprawiam rolę — uprawianie roli.*

§ 21. Przedmioty, zależne od imiesłowu lub bezokolicznika, kładą się zawsze w tym samym przypadku, co po odpowiednim słowie osobowem. Np. *Tęsknię za krajem — tęsknić za krajem — tęskniący za krajem.* — *Panuję nad sobą — panować nad sobą — panujący nad sobą.*

VI. Sposoby wyrażania przydawek.

§ 22. Przydawka jest to określenie, które wskazuje na właściwość przedmiotu i odpowiadając na pytania: *jaki? który? ile? czyj?* określa rzeczownik. Np. *Przydrożne lipy | ścielą długie cienie.* — *Mądra głowa | ma dość dwa słowa.*

Przydawki bywają wyrażane:

1) zapomocą przymiotników, imiesłowów przymiotnikowych, zaimków lub liczebników. Np. *Widziałem w botanicznym wileńskim ogrodzie owe sławione drzewa, rosnące na Wschodzie i na Południu.*

2) zapomocą rzeczowników, położonych w tym samym przypadku, co wyraz określany. Np. *Księża paulinowie | tabakę taką robią w mieście Częstochowie.*

3) zapomocą rzeczowników w dopełniaczu. Np. *Śliczne są | okolice Krakowa.*

4) zapomocą rzeczowników z przyimkami. Np. *Droga do wsi | szła pod górę.*

Przydawka, wyrażona zapomocą przymiotnika, imiesłowu przymiotnikowego, zaimka lub liczebnika, nazywa się przydawką przymiotną. Np. *Wielki las.* — *Piękny ogród.* — *Tamten rok.* — *Dwa lata.* — *Wygrana bitwa.* — *Pracujący człowiek.*

Przydawka, wyrażona zapomocą rzeczownika, położonego w tym samym przypadku, co wyraz określany, nazywa się przydawką rzeczowną. Np. *Anioł stróż.* — *Syn jedynak.* — *Król bohater.*

Przydawka, wyrażona zapomocą rzeczownika w dopełniaczu, nazywa się przydawką dopełniaczową. Np. *Chwila ciszy.* — *Odgłosy dzwonka.*

Przydawka, wyrażona zapomocą rzeczownika z przyimkiem, nazywa się przydawką przyimkową. Np. *Droga do wsi.* — *Żóraw od studni.*

VII. Sposoby wyrażania okoliczników.

§ 23. Wśród okoliczników rozróżniamy:

1) okoliczniki miejsca, które odpowiadają na pytania: *gdzie? skąd? dokąd? którędy?* Np. *Tu i owdzie | blade jarzębina | wychyla się na ulicę.*

2) okoliczniki czasu, które odpowiadają na pytania: *kiedy? jak dawno? odkąd? dopóki?* Np. *Przybywszy do Wilna, zaraz pobiegłem do mego ogródka.*

3) okoliczniki sposobu, które odpowiadają na pytania: *jak? jakim sposobem? jak bardzo? o ile?* Np. *Podróżny | spał szczerze.—Początek roku | był dla mnie nadzwyczaj smutny.—Pieszcy | ścieżkami trzykroć prędzej zdąży.*

4) okoliczniki przyczyny, które odpowiadają na pytania *dłaczego? z jakiego powodu? z czego?* Np. *Wszyscy | się uśmiechali z radości.*

5) okoliczniki celu, które odpowiadają na pytania: *poco? w jakim celu?* Np. *Szedłem wypełnić jego rozkazy.*

§ 24. Okoliczniki bywają wyrażane:

1) zapomocą przysłówków (właściwych, zaimkowych i liczebnikowych). Np. *Znowu | deszcz | ciszej szumi.—Gdzie niegdzie rośnie | krzak głogu.—Spojrzelśmy sobie trzykroć oko w oko.*

2) zapomocą imiesłówów przysłówkowych. Np. *Wiatr, | szumiąc, miotał tumanami śniegu.—Wróciwszy do domu, zastałem miłą niespodziankę.*

3) zapomocą wyrażen przysłówkowych, oznaczanych rzeczownikami we wszystkich przypadkach prócz mianownika i wołacza, z przyimkami lub bez przyimków. Np. *Nad rankiem było znów | cudne powietrze.—Odetchnąłem pełną piersią.*

4) okoliczniki celu wyrażane bywają także zapomocą bezokoliczników. Np. *Przychodzę cię prosić.*

5) okoliczniki sposobu bywają niekiedy wyrażane zapomocą rzeczowników z przysłówkami *jak, jakby, jakgdyby, gdyby, niby*. Np. *Miny burzące kopią się w ziemi jak krety.*

VIII. Wyrazy poza zdaniem.

§ 25. Poza zdaniem, nie wiążąc się bezpośrednio z jego treścią, stoją wołacze, wyrazy i zdania wtrącone.

Wołacz wskazuje na osobę, do której mówiący się zwraca, nazywając ją odpowiedniem imieniem. Np. *Błogosławię cię, dziecie moje!—Matko moja, mógłbym ci zrobić spowiedź ogólną z życia mego.*

§ 26. Wyraz wtrącony jest to wyraz, który nie łączy się bezpośrednio z żadnym z wyrazów w zdaniu i zaznacza tylko stosunek osoby mówiącej do wypowiedzanego zdania. Np. *On, według mnie, ma wiele braków.*

Ten osobisty stosunek do myśli, wypowiedzanej w zdaniu, osoba mówiąca wyraża niekiedy zapomocą całego zdania. Wtedy mamy zdania wtrącone. Np. *Broniliście się, przyznaję, dzielnie i przytomnie.*

IX. Sposoby łączenia wyrazów w zdaniu.

1. Sposoby łączenia orzeczenia z podmiotem.

§ 27. Orzeczenie łączy się bezpośrednio z podmiotem tylko w zdaniach nierozwiniętych, to znaczy wtedy, kiedy zarówno orzeczenie, jak podmiot są nierozwinięte. Naprzykład *Słońce | świeci*. W zdaniach rozwiniętych w bezpośrednią łączność wchodzi z sobą nie całe orzeczenie i cały podmiot, lecz tylko orzeczenie zasadnicze (lub nierozwinięte) i podmiot zasadniczy (lub nierozwinięty), bo określenia, wchodzące w skład podmiotu i orzeczenia rozwiniętego, łączą się, jak wiadomo (patrz § 5), tylko

z temi wyrazami, które są w tej samej części zdania, co i one. Np. *W powietrzu zapanowała cisza.* — *Zapanowała | ogromnie poważna cisza.* *W powietrzu zapanowała | poważna cisza.*

W pierwszym zdaniu orzeczenie zasadnicze łączy się z podmiotem nierozwiniętym, w zdaniu drugim orzeczenie nierozwinięte łączy się z podmiotem zasadniczym, w zdaniu trzecim orzeczenie zasadnicze łączy się z podmiotem zasadniczym.

Nigdy jednak w zdaniu rozwiniętym niema takiego wypadku, żeby całe orzeczenie łączyło się z całym podmiotem.

Mogą więc być następujące cztery wypadki łączenia się orzeczenia z podmiotem:

1) orzeczenie nierozwinięte łączy się z podmiotem nierozwiniętym. Np. *Wiatr | szumi.*

2) orzeczenie nierozwinięte łączy się z podmiotem zasadniczym. Np. *Pada | ulewny deszcz.*

3) orzeczenie zasadnicze łączy się z podmiotem nierozwiniętym. Np. *Mgła | zastoniła pola.*

4) orzeczenie zasadnicze łączy się z podmiotem zasadniczym. Np. *Gęsta mgła | zastoniła pola.*

§ 28. Orzeczenie (nierozwinięte lub zasadnicze) łączy się z podmiotem (nierozwiniętym lub zasadniczym) w następujący sposób:

1) orzeczenie czasownikowe zgadza się z podmiotem w osobie i liczbie, a niekiedy także w rodzaju. Np. *Nauczyciel | mówi; ja | słucham; wy | zapisujecie.* — *Przyszła | siekiera, i las | zginął.*

2) orzeczenie złożone łączy się z podmiotem w ten sposób, że słowo posiłkowe zgadza się z podmiotem w osobie, liczbie, niekiedy także w rodzaju, a orzecznik — zazwyczaj w rodzaju, liczbie i przypadku. Np. *Noc | była przecudna.* — *Piękny jest | dzień.*

§ 29. Jeżeli podmiot rozwinięty składa się z kilku podmiotów zasadniczych, to w sposobach łączenia orzeczenia (nierozwiniętego lub zasadniczego) z temi podmiotami kierujemy się następującymi zasadami:

1) przy kilku podmiotach zasadniczych kładziemy orzeczenie w liczbie mnogiej. Np. *Wrzask psów, krzyk strzelców | grzmiały ze środka puszczy.*

Uwaga. Jeżeli obok podmiotu gramatycznego jest jeszcze towarzyszący mu podmiot logiczny w narzędniku z przyimkiem *z*, to wtedy orzeczenie może być użyte w liczbie pojedynczej lub mnogiej. Np. *Ojciec z synem | poszedł na spacer.* — *Ojciec z synem | wybrali się na wycieczkę.*

2) jeżeli wśród podmiotów zasadniczych jest choćby jeden rzeczownik, wymagający przy sobie w liczbie mnogiej formy osobowej przymiotnika, zaimka lub imiesłowu, to w orzeczeniu kładzie się forma osobowa. Np. *Konie i jeźdźcy | zniknęli w obłokach.*

3) jeżeli w znaczeniu podmiotów zasadniczych występują zaimki osobowe, to osoba pierwsza ma przewagę nad drugą i trzecią, a druga nad trzecią. Np. *I ja i oni | wyczekiwaliśmy cię z upragnieniem.* — *I ty i oni | zawiedliście moje nadzieje.*

§ 30. Wypadków odwrotnych, w którychby z podmiotem łączyło się kilka orzeczeń zasadniczych, niema, bo w każdym zdaniu pojedynczym bywa zawsze

jedno tylko orzeczenie zasadnicze (lub nierozwinięte). Każde orzeczenie jest podstawą oddzielnego zdania, więc jeżeli się spotykamy z kilku orzeczeniami, to jednocześnie mamy do czynienia z kilku zdaniami. Np. *Słońce* | *wzeszło* || *i oświetliło obłoki*.

W przykładzie tym mamy dwa zdania; pierwsze z nich ma orzeczenie nierozwinięte *wzeszło*, w drugim orzeczeniem zasadniczym jest czasownik *oświetliło*; w pierwszym zdaniu podmiotem (nierozwiniętym) jest rzeczownik *słońce*, zdanie drugie ma podmiot domysłny, a jest nim ten sam rzeczownik *słońce*.

§ 31. Przy podmiocie logicznym orzeczenie (nierozwinięte lub zasadnicze) kładzie się zawsze w liczbie pojedynczej, nawet wtedy, kiedy podmiot jest użyty w liczbie mnogiej. Orzeczenie, różniące formy rodzaju, przybiera w takich wypadkach postać rodzaju nijakiego. Np. *Szabel* | *nam nie zabraknie*. — *Grzybów* | *było w bród*.

2. Sposoby łączenia części podmiotu i orzeczenia rozwiniętego.

§ 32. Wyrazy, wchodzące w skład podmiotu i orzeczenia rozwiniętego, łączą się z sobą w pary. Na przykład, w zdaniu *gęsty, ciemny mrok powoli zasłonił pola i łąki* mamy w podmiocie rozwiniętym następujące pary wyrazów: 1) *gęsty, ciemny*, 2) *gęsty mrok*, 3) *ciemny mrok*, a w orzeczeniu następujące połączenia dwuwyrazowe: 1) *powoli zasłonił*, 2) *zasłonił pola*, 3) *zasłonił łąki*, 4) *pola i łąki*.

Jak widać z tego przykładu, w połączenia dwuwyrazowe łączą się z sobą w podmiocie i orzeczeniu rozwiniętym 1) różnego gatunku określenia (przed-

mioty, przydawki, okoliczniki) z odpowiadającymi im wyrazami określanymi, np. *zasłonił pola, gęsty mrok, powoli zasłonił*; 2) jednakowe części podmiotu i orzeczenia rozwiniętego, np. dwie przydawki — *gęsty, ciemny*, dwa przedmioty — *pola i łąki*.

§ 33. Jeżeli połączenie dwuwyrazowe składa się z określenia i wyrazu określanego, to jeden z wyrazów stanowi część główną i niezależną połączenia, a drugi jest częścią podrzędną i zależną od wyrazu głównego. Taki związek między wyrazami nazywamy związkiem podrzędnym, np. *zasłonił pola, gęsty mrok, powoli zasłonił*. Część główna w podrzędnym związku wyrazów nazywa się wyrazem nadrzędnym, a część, zależna od wyrazu nadrzędnego — wyrazem podrzędnym. Jak widać z przytoczonych przykładów, wyrazem nadrzędnym w związku podrzędnym jest zawsze wyraz określany, a wyrazem podrzędnym — określenie (przedmiot, przydawka lub okolicznik).

Jeżeli połączenie dwuwyrazowe składa się z dwóch jednakowych części podmiotu lub orzeczenia rozwiniętego, to wyrazy te mają w połączeniu jednakowe znaczenie, są więc częściami równoznacznymi i od siebie niezależnymi. Taki związek wyrazów nazywamy związkiem współrzędnym, np. *gęsty, ciemny* (dwie przydawki), *pola i łąki* (dwa przedmioty).

§ 34. W związku współrzędnym pozostają z sobą jednorodne części podmiotu i orzeczenia rozwiniętego, a więc:

1) podmioty zasadnicze, np. *Plomień i błądź* | *przeleciały przez jego oblicze*.

2) przedmioty bliższe, odnoszące się do jednego i tego samego wyrazu, np. *Cnoty, sławy, rozumu za żadne pieniądze nie kupisz.*

3) jednorodne przedmioty dalsze, np. *Sędzia | dał rozkaz ekonomom, wójtom i gumiennym, pisarzom, ochmi-strzyni, strzelcom i stajennym.*

4) przydawki, odnoszące się do jednego i tego samego rzeczownika, np. *Wież | zginęła w szarych, śnie-zystych mrokach.*

5) jednorodne okoliczniki, np. *Odpowiedz mi zaraz krótko, węzłowato!*

§ 35. W związkach podrzędnych wyraz podrzędny może w trojaki sposób łączyć się z wyrazem nad-rzędnym. Np. 1) *liść brzozy, liściem brzozy, na liściu brzozy, liście brzozy;* — *czytam książkę, czytaliśmy książkę,* 2) *zielony liść, zielonym liściem, na zielonym liściu, ziele-ne liście;* — 3) *długo czekałem, bardzo dobry.*

W wypadku pierwszym zmiana postaci wyrazu nad-rzędnego nie wpływa na zmianę postaci wyrazu pod-rzędnego; ten pozostaje zawsze w jednym i tym sa-nym przypadku, bo związek, który go łączy z wy-razem nadrzędnym, pozostaje bez zmiany. Z tego wynika, że zależność wyrazu podrzędnego od nad-rzędnego jest tu wyrażona przez końcówkę przypad-kową. Taki związek podrzędny nazywa się związkiem rządu. Połączenia wyrazów *liść brzozy, liściem brzozy...*, *czytam książkę, czytałem książkę* mają związek rządu. Związek rządu bywa niekiedy wyrażany nie tylko przez końcówkę przypadkową, lecz także przez przyimek, np. *mur z cegły, dach z blachy, klucz od szafy, droga do wsi, proszę o książkę.*

W drugim z przytoczonych wyżej wypadków zmia-na postaci wyrazu nadrzędnego pociąga za sobą od-powiednią zmianę w postaci wyrazu podrzędnego, np. *zielony liść, zielonego liścia, zielonym liściem...* Tutaj więc zależność wyrazu podrzędnego od nadrzędnego jest wyrażona przez upodobnienie formy wyrazu podrzęd-nego do formy wyrazu nadrzędnego. Taki związek podrzędny nazywamy związkiem z g o d y.

Wreszcie w trzecim z przytoczonych wypadków zależność wyrazu podrzędnego od nadrzędnego nie ma żadnego znaku zewnętrznego, bo wynika z same-go znaczenia wyrazu podrzędnego, np. *długo czekałem, bardzo dobry.* Taki związek podrzędny nazywamy zwią-zkiem prz y n a l e ż n o ś c i.

§ 36. W związek z g o d y łączą się przydawki przymiotne i rzeczowne z wyrazami określanymi. Np.: *Księża paulinowie | tabakę taką robią w mieście Częstochowie.*

Jeżeli przydawka przymiotna jest wyrażona przez liczebnik głów n y, to w sposobach łączenia jej z wy-razem określanym kierujemy się następującymi zasa-dami:

1. Liczebniki główne od *jednego* do *czterech* włącznie łączą się z określanymi przez się rzeczownikami zawsze na podstawie z g o d y. Np.: *trzy godziny, trzech godzin, trzem godzinom, trzema godzinami, cztery tygodnie, czterech tygodni, czterema tygodniami.*

2. Liczebniki *tysiąc, milion, bilion, miliard* łączą się z rzeczownikami zawsze na podstawie r z ą d u. Np. *miljon gwiazd, miliona gwiazd, miljonem gwiazd.*

3. Inne liczebniki główne łączą się z określane-mi rzeczownikami w mianowniku i bierniku na podstawie r z ą d u, w reszcie przypadków—na pod-

stawie z g o d y. Np. *pięć godzin, na pięć godzin, przed pięciu godzinami.*

§ 37. Liczebniki z b i o r o w e łączą się z określanymi rzeczownikami na podstawie rządu i zgody: związek z g o d y występuje w c e l o w n i k u i m i e j s c o w n i k u, związek r z ą d u — w i n n y c h p r z y p a d k a c h. Np. *M. oboje rodziców, D. obojga rodziców, C. obojgu rodzicom, B. oboje rodziców, N. obojgiem rodziców, Mc. o obojgu rodzicach.*

§ 38. W związek r z ą d u łączą się:

1. Przydawka dopełniaczowa z wyrazem określającym. Np. *Śliczne są okolice Krakowa.*

2. Przydawka przymkowa z wyrazem określającym. Np. *Chart bez ogona jest jak szlachcic bez urzędu.*

3. Okolicznik, oznaczony zapomocą rzeczownika, z wyrazem określającym. Np. *Sędzia od rana pisał. — Chata gajowego stała w lesie.*

4. Przedmiot z wyrazem określającym. Np. *Ręka rękę myje, noga nogę wspiera.*

§ 39. W związek przynależności łączą się z wyrazami określanymi okoliczniki, wyrażone zapomocą przysłówków lub imiesłówów przysłówkowych oraz określenia wyrażone bezokolicznikiem. Np. *Wszedłszy na szczyt góry, długo przyglądaliśmy się pięknemu krajobrazowi.*

NAUKA O WYRAZACH.

I. CZĄSTKI SŁOWOTWÓRCZE WYRAZÓW.

§ 40. Wyrazy, jako części zdania, są częściami myśli, wyrażanej przez zdanie; rozpatrywane oddzielnie, poza zdaniem, często rozkładają się na pomniej-

sze części znaczeniowe. Np. *mędrz-ec, głupi-ec, skąpi-ec, mal-ec.* Częstka *-ec* wskazuje tutaj, że wyraz oznacza jakąś osobę, a częstka początkowa *mędrz-*, *głup-*, *skąp-*, *mal-* wskazuje na cechę, jaką posiada oznaczana przez wyraz osoba. Tak samo w wyrazach *przedmurze, przedmieście* częstka *przed-* ma także jednokowe znaczenie.

§ 41. Końcowa część wyrazu, która się spotyka w całym szeregu wyrazów i wszędzie ma jednakowe znaczenie, nazywa się przyrostkiem. W wyrazach *mędrzec, głupiec, skąpiec, malec* częstka *-ec* jest przyrostkiem; wyrazy *radca, obrońca, wybawca, twórca* mają przyrostek *-ca*, wyrazy *gorzkawy, słonawy, sinawy, nudnawy* mają przyrostek *-awy*.

Początkowa część wyrazu, która się spotyka w całym szeregu wyrazów i wszędzie ma jednakowe znaczenie, nazywa się przedrostkiem. Częstka *przed-* w wyrazach *przedmurze, przedmieście* jest przedrostkiem. Wyrazy *podgórze, podzamecze, podwałe* mają przedrostek *pod-*.

☞ Częstka, która pozostaje po usunięciu przyrostków i przedrostków i z którą łączy się podstawowe znaczenie wyrazu, nazywa się r d z e n i e m. Częstki *głow-* i *głów-* w wyrazach *głowa, głowacz, główny* i częstka *-kręt* w wyrazach *wykręt, zakręt, okręt* są rdzeniami.

§ 42. Zapomocą przyrostków i przedrostków możemy w związku ze znanymi nam wyrazami tworzyć nowe wyrazy, czyli słowa, dlatego przyrostki i przedrostki nazywają się częstkami s ł o w o t w ó r c z e m i wyrazów. Do części słowotwórczych zaliczyć wypada także rdzenie, bo przy tworzeniu nowych wyrazów musimy je także brać pod uwagę. Np. *ręka, rączka,*

ręczny; kościół, kościelny, kościołek; miara, mierzyć; ćma, ciemny.

Wyrazy, utworzone od jednego i tego samego rdzenia, nazywają się wyrazami p o k r e w n e m i.

§ 43. Jak widać z przytoczonych przykładów, rdzeń, występujący w całym szeregu wyrazów pokrewnych, nieraz zmienia swoje brzmienie. Np. mla-*r-a* — mierz-*yć*, kościół — kościół-*ek*, kościel-*ny*, ćm-*a* — ciem-*ny*, radość — rados-*ny*.

Zmiany, zachodzące w brzmieniu rdzenia, zależą:

1) od zmiany niektórych samogłosek i spółgłosek, np. miar- | mierz-, kościół- | kościół- | kościel-

2) od tego, że niekiedy pewne samogłoski i spółgłoski zanikają, np. ćm- | ciem-, radość- | rados-

§ 44. Wyrazy mogą się składać z jednego, dwóch, a niekiedy nawet z kilku rdzeni, np. wóz, wóz-*ek*, po-wóz, paro-wóz; ziemi-*a*, pod-ziemi-*e*, cudzo-ziemi-*ec*; przed-się-wzięci-*e*, z-martwych-wstani-*e*.

Wyrazy, które mają jeden tylko rdzeń, nazywają się wyrazami p r o s t e m i, np. wóz, wóz-*ek*, po-wóz.

Wyrazy, które się składają z dwóch lub więcej rdzeni, nazywają się wyrazami z ł o ż o n e m i, np. pa-ro-wóz, cudzo-ziemiec.

§ 45. Wyrazy proste albo składają się z samego tylko rdzenia, jak np. las, dwór, kłos, albo obok rdzenia mają także przyrostki, np. las-*ek*, dwor-*ek*.

Wyrazy proste, składające się z samego tylko rdzenia, nazywają się rdzennemi, a wyrazy proste, które obok rdzenia mają także przyrostki, są wyrazami r o z w i n i ę t e m i: las, dwór, kłos to wyrazy rdzenne, lasek, dworek należą do wyrazów rozwiniętych.

§ 46. Wśród wyrazów złożonych rozróżniać należy dwie klasy: w jednych odmieniają się obie części składowe, w innych część pierwsza pozostaje bez zmiany, np. Wielka Noc, Wielkiej Nocy, Wielką Nocą... i Wielkanoc, Wielkanocy, Wielkanocą..., Biały Stok, Białego Stoku, w Białym Stoku... i białostocki, białostockiego...

Wyrazy złożone, w których odmieniają się obie części składowe, nazywają się z e s t a w i e n i a m i, bo są jakgdyby zwykłym połączeniem, czyli zestawieniem dwóch, niekiedy kilku wyrazów.

Wyrazy Biały Stok, Stare Miasto, Boże Ciało, Zesłanie Ducha Świętego są zestawieniami.

Różnica między zestawieniami a zwykłymi połączeniami wyrazów polega na tem, że rzeczowniki, użyte w zestawieniach, mają znaczenie bardziej ograniczone, niż w zwykłych połączeniach wyrazowych, i tworzą wraz z innymi składowymi częściami zestawienia jedną nierozzerwalną całość. Wyrazy Wielka Sobota, w znaczeniu wigilji Zmartwychwstania Pańskiego, są zestawieniami; użyte w zwykłych połączeniach wyrazowych, mają znacznie szersze znaczenie, bo wielka sobota w zwykłym połączeniu wyrazów oznaczać może każdą sobotę, która jest z jakiegokolwiek powodu wielką.

§ 47. Wśród wyrazów złożonych z nieodmienną częścią pierwszą rozróżniać należy dwa rodzaje. Wyrazy złożone, których nieodmienna część pierwsza ma postać przypadku, są z r o s t a m i, a te, w których nieodmienna część pierwsza nie ma końcówki przypadkowej, są z ł o ż e n i a m i. Wyrazy Bogumił, wiarygodny tworzą zrosty, a wyrazy wiarogodny, bogobojny, trójkąt, przedpokój, nosiwoda, golibroda, wiercipięta, liczykrupa należą do zrostów.

II. ODMIANA WYRAZÓW.

§ 48. Obok cząstek słowotwórczych, które określają znaczenie wyrazów, rozróżniać należy jeszcze inne cząstki, które wskazują, czem jest wyraz w zdaniu, jaką on tam odgrywa rolę. Np. w zdaniu *koło za kołem się toczy* cząstki *-o*, *-em* w wyrazach *koło*, *kołem* wskazują, że wyraz *koło* jest podmiotem, a wyraz *kołem* — określeniem.

Cząstki wyrazów, które określają rolę ich w zdaniu, nazywają się **końcówkami**.

§ 49. Często się zdarza, że jeden i ten sam przyrostek może być końcówką i zarazem przyrostkiem słowotwórczym, zależnie od związku, w jakim go rozpatrujemy. Przyrostek *-a* w wyrazie *głowa*, jeżeli go zestawimy z przyrostkiem *-ka* w wyrazie *główka*, będzie miał znaczenie przyrostka słowotwórczego, a w zestawieniu z przyrostkiem *-e* w wyrazie *głowie* jest końcówką.

§ 50. Końcówki zmieniają się w jednym i tym samym wyrazie, zależnie od tego, czem jest ten wyraz w zdaniu. Np.: *Warszawa leży nad Wisłą.* — *Wisła płynie pod Warszawą.* — *Mieszkańcy Warszawy kochają bardzo swoje rodzinne miasto.* — *Szerokość Wisły pod Warszawą jest dość znaczna.* — *Od Gdańska i Sandomierza płyną po Wiśle ku Warszawie statki i łodzie.* — *Wielkie mosty łączą Warszawę z Pragą.* — *Wybraliśmy się w podróż Wisłą do Warszawy.*

Część wyrazu, pozostała po usunięciu końcówki, nazywa się **tematem**.

Zmiana końcówek pociąga za sobą zmianę formy wyrazów; to też wyrazy, które mają końcówki, nazy-

wają się częściami mowy odmiennymi. Rzeczowniki, jak np. *Wisła*, *Warszawa*, należą do części mowy odmiennych. Części mowy, nie urabiające końcówek, nazywają się wyrazami nieodmiennymi.

§ 51. Do części mowy odmiennych zaliczyć należy: 1) rzeczowniki: np. *zegar*, *godzina*; 2) przymiotniki, np. *gęsty*, *drobny*; 3) zaimki, np. *ten*, *taki*; 4) liczebniki, np. *dwu*, *piąty*; 5) czasowniki w ich formie słowa osobowego i imiesłowu przymiotnikowego, np. *czytam*, *czytasz...*, *czytający*, *czytany*.

Do części mowy nieodmiennych należą: 1) przysłówki (właściwe, zaimkowe, liczebnikowe), np. *bardzo*, *rzadko*, *tak*, *jak?* *trzykroć*; 2) czasowniki w formie imiesłowów przysłówkowych i bezokoliczników, np. *czytając*, *przeczytawszy*, *czytać*, *przeczytać*; 3) spójniki, np. *i*, *a*, *ale*; 4) przyimki, np. *do*, *od*, *ku*, *z*, *w*; 5) wykrzykniki, np. *ach!* *aj!*

W ten sposób rozróżniamy pięć odmian: 1) odmianę rzeczowników, 2) odmianę przymiotników, 3) odmianę zaimków, 4) odmianę liczebników i 5) odmianę czasowników.

Odmiana rzeczowników, przymiotników, zaimków i liczebników nazywa się **deklinacją**, a odmiana czasowników — **konjugacją**.

III. DEKLINACJA RZECZOWNIKÓW.

§ 52. W deklinacji rzeczowników rozróżniamy liczbę, rodzaj i przypadki.

Rozróżniamy dwie liczby, pojedynczą i mnogą. Liczba pojedyncza rzeczowników wskazuje na jeden przedmiot, liczba mnoga oznacza cały szereg przedmiotów, np. *dąb — dęby, las — lasy*.

§ 53. Rzeczowniki własne używają się przeważnie tylko w liczbie pojedynczej, np. *Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki*, niekiedy jednak używane bywają także w liczbie mnogiej.

Używanie w liczbie mnogiej nazwisk i imion własnych tłumaczy się tem, że niejednokrotnie mamy do czynienia z dwiema lub więcej osobami, noszącymi to samo nazwisko lub imię. Myśląc, np., o członkach rodziny Adama Mickiewicza, mówimy o *Mickiewiczach*, mieliśmy dwóch poetów *Kochanowskich*, Jana i Piotra, dwóch Słowackich, Euzebjusza i Juliusza; w jednym i tem samym zgromadzeniu nieraz spotkać można kilku *Janów, Stanisławów, Józefów* i t. d.

Niekiedy rzeczowniki, oznaczające nazwiska lub imiona własne, użyte w liczbie mnogiej, otrzymują znaczenie rzeczowników zbiorowych: wyrazy *Kochanowscy, Janowie* mogą oznaczać nietylko kilku Kochanowskich lub kilku Janów, lecz także, szczególnie z dodaniem wyrazu *państwo*, męża i żonę. — Czasem imiona własne otrzymują znaczenie rzeczowników pospolitych, oznaczając osoby lub wogóle przedmioty, które te imiona noszą, np. *Rzadko się rodzą Mickiewiczowie* (= poeci, równi Mickiewiczowi). — *Wiek 16-ty wydał w Polsce Koperników, Kochanowskich, Skargów*.

§ 54. Niektóre rzeczowniki, jak naprzykład, *wrota, drzewi, grabie, widły, cepy* używają się tylko w liczbie mnogiej. Pochodzi to stąd, że większość z nich ozna-

cza przedmioty, składające się z dwóch lub więcej jednakowych części.]

§ 55. Rodzajem rzeczowników nazywamy tę ich właściwość, która wpływa na zmianę formy łączących się z niemi przymiotników, np. *dobry ojciec, dobra matka, dobre dziecko*.

Rozróżniamy trzy rodzaje rzeczowników — męski, żeński i nijaki.

Rodzaj rzeczowników najłatwiej rozpoznać przez dodanie jakiegokolwiek przymiotnika. Rzeczowniki, które wymagają obok siebie męskiej końcówki przymiotnika (*-y* lub *-i*), mają rodzaj męski, np. *piękny pałac, wysoki dom, tani sklep*; rzeczowniki, które wymagają obok siebie żeńskiej końcówki przymiotnika (*-a* lub *-a*), są rodzaju żeńskiego, np. *piękna ulica, wysoka wieża, tania sprzedaż*; rzeczowniki przy których przymiotnik ma końcówkę nijaką (*-e* lub *-e*), są rodzaju nijakiego, np. *urodzajne pole, wysokie wzgórze, tanie sztyło*.

§ 56. Zapomocą przypadków oznaczamy, czem są rzeczowniki w zdaniu. Tak, naprzykład, podmiot kładziemy zazwyczaj w mianowniku, różne odmiany przedmiotów — w przypadkach zależnych (dopełniaczu, celowniku, bierniku, narzędniku lub miejscowniku); formę wołacza przybierają t. zw. wołacze, czyli słowa zwrotu. Np. *Orzeł z orłem lata, a sowa sową zostanie. — Cnota z cnotą się brata i cnotę szanuje*.

Zmienianie rzeczowników według przypadków nazywa się odmianą albo deklinacją. W deklinacji polskiej rozróżniamy siedem przypadków w lic-

bie pojedynczej i siedem przypadków w liczbie mnogiej, czyli razem 14 form przypadkowych.

§ 57. W rzeczownikach polskich wyróżniamy cztery wzory deklinacyjne, czyli cztery deklinacje.

1. Do deklinacji pierwszej, męskiej, należą rzeczowniki rodzaju męskiego, zakończone na spółgłoskę twardą lub miękką, oraz zdrobniałe — na -o, np. *chłop, krzak, koń, niedźwiedź; Władzio, Kazio*.

2. Deklinację drugą, nijaką, tworzą rzeczowniki rodzaju nijakiego, zakończone na -o, -e lub -ę, np. *okno, skrzydło; pole, zboże, imię, jagnię*.

3. Deklinację trzecią, żeńską samogłoskową obejmują rzeczowniki żeńskie, zakończone na samogłoskę -a lub -i, np. *chata, stodoła, dusza, praca, kropla, szyja, lekcja; pani, gospodyni*.

4. Deklinację czwartą, żeńską spółgłoskową tworzą rzeczowniki żeńskie, zakończone na spółgłoskę, np. *wieś, sień, łódź, postać, krew, rzecz, noc, mysz*.

1. WZORY DEKLINACJI RZECZOWNIKÓW.

Deklinacja pierwsza (męska).

Liczba pojedyncza.

M.	sąsiad	sad	uczeń	kamień
D.	sąsiad-a	sad-u	uczni-a	kamieni-a
C.	sąsiad-owi	sad-owi	uczni-owi	kamieni-owi
B.	sąsiad-a	sad	uczni-a	kami-eń
W.	sąsiedzi-e!	sadzi-e!	uczni-u!	kamieni-u!
N.	sąsiad-em	sad-em	uczni-em	kamieni-em
Mc.	(o) sąsiedzi-e	(o) sadzi-e	(o) uczni-u	(o) kamieni-u.

Liczba mnoga.

M.	sąsiedz-i	sad-y	uczni-owie	kamieni-e
D.	sąsiad-ów	sad-ów	uczni-ów	kamien-i
C.	sąsiad-om	sad-om	uczni-om	kamieni-om
B.	sąsia-dów	sad-y	uczni-ów	kamieni-e
W.	sąsiedz-i!	sad-y!	uczni-owie!	kamieni-e!
N.	sąsiad-ami	sad-ami	uczni-ami	kamieni-ami
Mc.	(o) sąsiad-ach	(o) sad-ach	(o) uczni-ach	(o) kamieni-ach

Deklinacja druga (nijaka).

Liczba pojedyncza.

M.	skrzydł-o	pole	imi-ę	jagnię
D.	skrzydł-a	pol-a	imieni-a	jagnięci-a
C.	skrzydł-u	pol-u	imieni-u	jagnięci-u
B.	skrzydł-o	pol-e	imi-ę	jagnię
W.	skrzydł-o!	pol-e!	imi-ę!	jagnię-ę!
N.	skrzydł-em	pol-em	imieni-em	jagnięci-em
Mc.	(o) skrzydł-e	(o) pol-u	(o) imieni-u	(o) jagnięci-u.

Liczba mnoga.

M.	skrzydł-a	pol-a	imion-a	jagnięt-a
D.	skrzydeł	pól	imion	jagnięt
C.	skrzydł-om	pol-om	imion-om	jagnięt-om
B.	skrzydł-a	pol-a	imion-a	jagnięt-a
W.	skrzydł-a!	pol-a!	imion-a!	jagnięt-a!
N.	skrzydł-ami	pol-ami	imion-ami	jagnięt-ami
Mc.	(o) skrzydł-ach	(o) pol-ach	(o) imion-ach	(o) jagnięt-ach.

Deklinacja trzecia (żeńską samogłoskowa).

Liczba pojedyncza.

M. chat-a	ziemi-a	prac-a	gospodyn-i
D. chat-y	ziem-i	prac-y	gospodyn-i
C. chaci e	ziem-i	prac-y	gospodyn-i
B. chat-ę	ziemi-ę	prac-ę	gospodyn-i-ę
W. chat-o!	ziemi-o!	prac-o!	gospodyn-i!
N. chat-ą	ziemi-ą	prac-ą	gospodyn-i-ą
Mc. (o) chaci-e	(o) ziem-i	(o) prac-y	(o) gospodyn-i.

Liczba mnoga.

M. chat-y	ziemi-e	prac-e	gospodyn-i-e
D. chat	ziem	prac	gospodyn-i
C. chat-om	ziemi-om	prac-om	gospodyn-i-om
B. chat y	ziemi-e	prac-e	gospodyn-i
W. chat-y!	ziemi-e!	prac-e!	gospodyn-i-e!
N. chat-ami	ziemi-ami	prac-ami	gospodyn-i-ami
Mc. (o) chat-ach	(o) ziem-i-ach	(o) prac-ach	(o) gospodyn-i-ach.

Deklinacja czwarta (żeńską spółgłoskowa).

Liczba pojedyncza.

M. sieć	dłoń	rzecz	noc
D. sieci	dłoni	rzecz-y	noc-y
C. siec-i	dłoni	rzecz-y	noc-y
B. sieć	dłoń	rzecz	noc
W. siec-i!	dłoni-i!	rzecz-y!	noc-y!
N. sieci-ą	dłoni-ą	rzecz-ą	noc-ą
Mc. (o) siec-i	(o) dłoni	(o) rzecz-y	(o) noc-y.

Liczba mnoga.

M. siec-i	dłoni-e	rzecz-y	noc e
D. siec-i	dłoni	rzecz-y	noc-y
C. sieci-om	dłoni-om	rzecz-om	noc-om
B. siec-i	dłoni-e	rzecz-y	noc-e
W. siec-i!	dłoni-e!	rzecz-y!	noc-e!
N. sieci-ami	dłoni-ami	rzecz-ami	noc-ami
Mc. (o) sieci-ach	(o) dłoni-ach	(o) rzecz-ach	(o) noc-ach.

2. UWAGI O WŁAŚCIWOŚCIACH TEMATU
W DEKLINACJI RZECZOWNIKÓW.

§ 58. Jak widać z podanych wyżej wzorów, w deklinacji rzeczowników zmieniają się nie tylko końcówki przypadków, lecz także tematy.

Zmieniające się tematy nazywają się tematami obocznymi, a zmiana tematów obocznych nazywa się ich wymianą.

Wymiana tematów obocznych w deklinacji rzeczowników powstaje stąd, że 1) wymieniają się w nich niektóre samogłoski, np. *sąsiad* — *sąsiedzie*, 2) wymieniają się końcowe spółgłoski tematów, np. *chata* — *chacie*, 3) zanikają niektóre samogłoski, np. *skrzydła* — *skrzydeł*, 4) wymieniają się lub zanikają niekiedy pewne przyrostki, np. *jagni-ę* — *jagni-ęci-a* — *jagni-ę-t-a*.

§ 59. Do najważniejszych wymian samogłosek w tematach obocznych deklinacji rzeczowników należy: 1) wymiana *a* — *e*, np. *sąsiad* — *sąsiedzi-e*, *las* — (*w*) *lesi-e*, *miar-a* — (*w*) *mierz-e*. 2) wymiana *o* — *e*, np. *anioł* — *aniel-e*. 3) wymiana *o* — *ó*, np. *róg* — *rog-u*, *dół* — *dół-u*, *nóg-a* — *nóg*, *pol-e* — *pól*. 4) wymiana *ę* — *a*, np. *wąź* — *węź-a*, *ręka* — *rąk*.

§ 60. Zanikowi w tematach obocznych deklinacji rzeczownikowej podlega niekiedy samogłoska *e*, np. *sen* — *sn-u*, *pień* — *pnia*, *mgły* — *mgieł*, *sosna* — *sosen*. Takie *e*, ulegające w tematach obocznych zanikowi, nazywa się *e r u c h o m e m*.

§ 61. Wymiana końcowych spółgłosek tematu powstaje stąd, że w niektórych przypadkach na miejsce spółgłosek twardych zjawiają się odpowiednie miękkie, np. *sąsiad* — *sąsiedzi-e*, *chat-a* — *chaci-e*, *chłop* — *chłopi-e*, *ła-pa* — *łapi-e*. W ten sposób powstają w tematach obocznych rzeczowników wzajemnie uzupełniające się pary spółgłosek twardych i miękkich: *p* — *p'*, *d* — *dź*, *t* — *ć* i t. p. Wymiana końcowych spółgłosek tematu polega więc na miękczeniu spółgłosek.

§ 62. W rzeczownikach takich, jak *Bóg* — *Boż-e*, *nog-a* — *nodz-e*, *ręk-a* — *ręc-e*, *much-a* — *musz-e*, wymieniają się spółgłoski *g* — *ż*, *g* — *dz*, *k* — *c*, *ch* — *sz*. Na podobieństwo takich wymian, jak *p* — *p'*, *b* — *b'*, *w* — *w'*, *m* — *m'*, *t* — *ć*, *d* — *dź*, *s* — *ś*, *z* — *ź*, i te wymiany nazywamy *zm i ę k c z e n i e m*, a w związku z tem spółgłoski *ż*, *dz*, *c*, *sz* uważamy tutaj, w tematach obocznych deklinacji, za miękkie, choć, jak wiadomo (patrz zeszyt II § 76), spółgłoski te ze względu na sposób ich wymawiania należą do twardych. Są to więc spółgłoski w wymowie twarde, ale w formach gramatycznych miękkie, nazywamy je przeto spółgłoskami formalnie-miękkimi.

§ 63. Do spółgłosek formalnie-miękkich należą: *c*, *dz*, *sz*, *ź*, *cz*, *dź*. Zjawiają się one w tematach obocznych nie tylko w deklinacji, lecz także w konjugacji oraz w rdzeniach i tematach obocznych w szeregach

wyrazów pokrewnych. Np. *mog-e* — *moż-esz*, *piek-e* — *piecz-esz*; *ręk-a* — *ręcz-ny*, *nog-a* — *noż-ny*, *duch* — *dusz-ny*, *miazg-a* — *miażdż-yć*.

§ 64. Odwrotną właściwość mają spółgłoski *k'*, *g'*. Ze względu na sposób wymawiania są to spółgłoski miękkie (patrz zeszyt II § 76), lecz w tematach obocznych deklinacji rzeczowników zjawiają się one w tych formach, gdzie zwykle występują spółgłoski twarde. Np. *snop* — *snop-em*, *plot* — *plot-em*, *sad* — *sad-em*, ale *buk* — *buki-em*, *róg* — *rogi-em*. Dla tej właściwości zaliczamy je do spółgłosek formalnie-twardych.

§ 65. Wymiany końcowych spółgłosek tematowych w deklinacji rzeczowników można przedstawić w następującej tablicy:

Spółgłoski twarde	<i>b</i>	<i>p</i>	<i>m</i>	<i>w</i>	<i>f</i>	<i>d</i>	<i>t</i>	<i>z</i>	<i>s</i>	<i>n</i>	<i>ł</i>	<i>r</i>	{ <i>g</i> <i>g'</i> }	{ <i>k</i> <i>k'</i> }	<i>ch</i>
Spółgłoski miękkie	<i>b'</i>	<i>p'</i>	<i>m'</i>	<i>w'</i>	<i>f'</i>	<i>dź</i>	<i>ć</i>	<i>ź</i>	<i>ś</i>	<i>ń</i>	<i>l</i>	<i>rz</i>	{ <i>ż</i> <i>dz</i> }	{ <i>cz</i> <i>c</i> }	{ <i>sz</i> <i>ś</i> }

§ 66. Zależnie od tego, czy temat rzeczownika kończy się na spółgłoskę twardą czy miękką, rozróżnić należy rzeczowniki twarde tematowe i miękkotematowe. Temat rzeczownika rozpoznajemy w dopełniaczu liczby pojed. przez odrzucenie odpowiedniej końcówki.

Rzeczowniki *sąsiad*, *sad*, *skrzydło*, *chata* należą do twarde tematowych, bo tematy ich w dopełniaczu liczby pojed. są twarde: *sąsiad-a*, *sad-u*, *skrzydł-a*, *chat-y*.

Rzeczowniki *kamień*, *gołąb*, *pole*, *zboże*, *ziemia*, *praca*, *sieć*, *rzecz*, *mysz*, *noc* są miękkotematowe, bo tematy ich

w dopełniaczu liczby pojed. są miękkie: *kamieni-a, gołębi-a, pol-a, zboż-a, ziem'-i, prac-y, sieć-i, rzecz-y, mysz-y, noc-y*.

Jak widać, rzeczowniki męskie, nijakie i żeńskie samogłoskowe mają tematy twarde i miękkie, a rzeczowniki żeńskie spółgłoskowe są tylko miękkotematowe.

3. UWAGI O KOŃCÓWKACH NIEKTÓRYCH PRZYPADKÓW W DEKLINACJI RZECZOWNIKÓW.

§ 67. Rzeczowniki męskie mają w dopełniaczu liczby pojedynczej dwojaką końcówkę *-a* lub *-u*. Kończącą *-u* mają rzeczowniki nieżywotne obce, zbiorowe, materjalne i oderwane, np. *uniwersytet—uniwersytetu, teatr—teatru* (ale *profesor—profesora, aktor—aktora, hipopotam—hipopotama*); *las—lasu, tłum—tłumu*; *piasek—piasku, miód—miodu*; *gniew—gniewu, śmiech—śmiechu*. Poza tem końcówka *-u* spotyka się niekiedy w niektórych innych rzeczownikach, np. *dom—domu, stół—stołu, wół—wołu, wierzch—wierzchu...*

§ 68. Rzeczowniki męskie mają w celowniku liczby pojedynczej końcówkę *-owi*, rzadziej *-u*, np. *domowi, wieczorowi, człowiekowi, koniowi*, ale *panu, chłopu, bratu, psu...*

Rzeczowniki nijakie mają w celowniku zawsze końcówkę *-u*, np. *oknu, situ, południu, zbożu*.

§ 69. Biernik liczby pojedynczej w deklinacji męskiej w rzeczownikach żywotnych zgadza się z dopełniaczem, a w rzeczownikach nieżywotnych—z mianownikiem, np. *pan, (widziałem) pana, koń, (widziałem) konia; dom, (widziałem) dom, dąb (widziałem) dąb*.

Rzeczowniki żeńskie, zakończone na *-a, -i*, mają w bierniku liczby pojedynczej końcówkę *-ę*, a rzeczowniki żeńskie, zakończone na spółgłoskę, zgadzają się w bierniku liczby pojedynczej z mianownikiem. Np. *chata—chatę, studnia—studnię, gospodyni—gospodynię; sieć—sieć, rzecz—rzeczą*. Rzeczownik *pani* ma w bierniku liczby pojedynczej formę *panią* z końcówką *-ą*.

§ 70. Wołacz liczby pojedynczej ma w rzeczownikach żeńskich, zakończonych na spółgłoskę, końcówkę *-i (-y)*, np. *sieć—siec!; łódź—łodzi!, noc—nocy! rzecz—rzeczy!*

§ 71. Mianownik liczby mnogiej ma w rzeczownikach męskich czworaką końcówkę: *-i, -y, -e, -owie*. Kończąca *-e* jest właściwa wszystkim rzeczownikom miękko-tematowym bez względu na ich znaczenie, np. *paź—paź-e, koń—koni-e, cień—cieni-e, rój—roje*. Kończące *-i, -y* występują w rzeczownikach twardo-tematowych, *-i* w formach osobowych, np. *Szkot—Szkoc-i, Szwed—Szwedz-i, chłop—chłop-i, -y*—w formach nieosobowych, np. *snop—snop-y, sad—sad-y, ogród—ogrod-y, kot—kot-y*. Kończąca *-owie* jest właściwa niektórym rzeczownikom, oznaczającym pokrewieństwo lub godność, np. *synowie, wujowie, ojcowie, panowie, królowie*.

Uwaga 1. Znamieniem formy osobowej mianownika jest nie tylko końcówka *-i*, lecz także wymiana twardej spółgłoski tematowej na miękką. Kończąca *-i* po spółgłoskach formalnie miękkich przechodzi w *-y*, bo samogłoskę *i* możemy wymawiać tylko po spółgłoskach, które są w wymowie miękkie. Np. *Polak—Polac-y, Norweg—Norwedz-y*.

Uwaga 2. Ponieważ zamiast *ky, gy* wymawiamy *ki, gi*, więc rzeczowniki, zakończone na *k, g*, mają w formach nieosobowych końcówkę *-i* zamiast dawnego *-y*. Np. *kruk*—*kruki*, *ptak*—*ptaki*, *buk*—*buki*, *głóg*—*głogi*, *stóg*—*stogi*.

Uwaga 3. Rzeczowniki osobowe, zakończone na *-ec*, mają w mianowniku liczby mnogiej końcówkę *-y*, np. *chłopiec*—*chłopcy*, *mędrzec*—*mędrcy*, *skapiec*—*skapcy*.

§ 72. Rzeczowniki męskie zgadzają się w bierniku liczby mnogiej z mianownikiem i dopełniaczem, z dopełniaczem—osobowe, z mianownikiem—nieosobowe, np. *sąsiedzi*—(*widziałem*) *sąsiadów*, *konie*—(*widziałem*) *konie*, *domy* (*widziałem*) *domy*.

§ 73. Narzędnik liczby mnogiej w rzeczownikach wszystkich deklinacyj ma końcówkę *-ami*, np. *sąsiadami*, *wozami*; *stadami*; *chatami*, *paniami*, *wsiami*, *rzeczami*. Tylko niektóre rzeczowniki miętko-tematowe mają w narzędniku liczby mnogiej końcówkę *-mi*, np. *liśćmi*, *gośćmi*, *pieniędzmi*; *dłońmi*, *gałęźmi*, *kośćmi*.

4. UWAGI O ODMIANIE NIEKTÓRYCH RZECZOWNIKÓW.

§ 74. Rzeczownik *rok* tworzy liczbę mnogą od innego rdzenia i ma formę *lata*.

Rzeczownik *człowiek* ma również w liczbie mnogiej inny rdzeń i tworzy formę *ludzie*, *ludzi*, *ludziom* i t. d.

§ 75. Rzeczowniki, zakończone na *-anin*, mają następującą deklinację:

	Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
M.	mieszczanin	mieszczanie
D.	mieszczanina	mieszczan
C.	mieszczaninowi	mieszczanom
B.	mieszczanina	mieszczan
W.	mieszczaninie!	mieszczanie!
N.	mieszczaninem	mieszczanami
Mc.	(o) mieszczaninie	(o) mieszczanach.

Rzeczowniki na *-anin* zatracają w tematach liczby mnogiej przyrostek *-in*, naprzykład: *mieszczan-in-owi*—*mieszczan-om*; do innych osobliwości tych rzeczowników należy, że w mianowniku liczby mnogiej mają końcówkę *-e*, jak tematy miękkie, zamiast normalnej końcówki *-i*; dopełniacz liczby mnogiej ma w nich postać czystego tematu bez końcówki przypadkowej.

§ 76. Taką samą postać czystego tematu bez końcówki przypadkowej mają w dopełniaczu nazwy krajów, odmieniające się według deklinacji męskiej, a używane tylko w liczbie mnogiej, np. *Prusy*—*Prus*, *Czechy*—*Czech*, *Włochy*—*Włoch*, *Węgry*—*Węgier*, *Niemcy*—*Niemiec*.

Niektóre z tych rzeczowników mają w miejscowniku końcówkę *-ech*, np. *Włochy*—*we Włoszech*, *Niemcy*—*w Niemczech*.

§ 77. Odmiana rzeczownika *przyjaciel*:

	Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
M.	przyjaciel	przyjaciele
D.	przyjaciela	przyjaciół
C.	przyjacielowi	przyjaciółom
B.	przyjaciela	przyjaciół
W.	przyjacielu!	przyjaciele!
N.	przyjacielem	przyjaciółmi
Mc.	(o) przyjacielu	(o) przyjaciołach.

Rzeczownik *przyjaciel* ma w deklinacji dwa wymieniające się tematy: *przyjaciel-* i *przyjaciol-*; temat miękki występuje w liczbie pojedynczej: temat twar- dy—w liczbie mnogiej, oprócz mianownika i wołacza, gdzie jest temat miękki. Dopełniacz liczby mnogiej tego rzeczownika nie ma końcówki przypadkowej, a narzędnik liczby mnogiej ma końcówkę *-mi*.

§ 78. Rzeczownik *szlachcic* nie ma liczby mnogiej; zamiast niej używamy rzeczownika zbiorowego *szlachta*, który się odmienia według deklinacji żeńskiej.

§ 79. Rzeczowniki *brat* i *ksiądz* mają w liczbie mnogiej następującą odmianę:

M.	bracia	księża
D.	braci	księży
C.	braciom	księżom
B.	braci	księży
W.	bracia!	księża!
N.	braćmi	księżmi
Mc.	(o) braciach	(o) księżach.

§ 80. Odmiana rzeczowników nijakich obcego pochodzenia, zakończonych na *-um*.

Liczba pojedyncza.		Liczba mnoga.
M.	gimnazjum	gimnazja
D.	gimnazjum	gimnazjów
C.	gimnazjum	gimnazjom
B.	gimnazjum	gimnazja
W.	gimnazjum!	gimnazja!
N.	gimnazjum	gimnazjami
	(w) gimnazjum	(w) gimnazjach.

Rzeczowniki obcego pochodzenia na *-um* w liczbie pojedynczej nie odmieniają się wcale; w liczbie mnogiej mają końcówki regularne deklinacji nijakiej, tylko w dopełniaczu kończą się na *-ów*.

§ 81. Rzeczowniki *oko* i *ucho* obok prawidłowej odmiany mają w liczbie mnogiej następujące formy:

M., W.	oczy	uszy
D.	oczu, oczów	uszu, uszów
C.	oczom	uszom
B.	oczy	uszy
N.	oczyma, oczami	uszyma, uszami
Mc.	(w) oczach	(w) uszach.

Formy *oczy*, *oczu* i t. d. wskazują na narząd wzroku, w formach *oka*, *ok*, *okom...* wyraz ten ma znaczenie przenośne: *oka tłuszczu*, *oka w siatce*. Tak samo w formie zdrobniałej: *oczki* = miłe, drogie *oczy*, ale *oczka w siatce*.

Wyraz *uszy* oznacza narząd słuchu, wyraz *ucha* ma znaczenie przenośne, np. *ucha dzbana*. Tak samo w formie zdrobniałej: *uszki* = małe, zgrabne *uszy*, ale *uszka w barszczu*.

Formy *oczy*, *uszy*, *oczu*, *uszu*, *oczyma*, *uszyma* są resztkami używanej dawniej liczby podwójnej.

§ 82. Odmiana rzeczowników *ziele*, *nasienie*.

Liczba pojedyncza.		Liczba mnoga.	
M.	ziele nasienie	ziola	nasiona
D.	ziela nasienia	ziół	nasion
C.	zielu nasieniu	ziółom	nasionom
B.	ziele nasienie	ziola	nasiona
N.	ziewem nasieniem	ziolami	nasionami
Mc.	(w) ziele nasieniu	(w) ziołach	nasionach.

Rzeczowniki *ziele*, *nasienie* mają dwa tematy deklinacyjne: *ziel-*: *ziół-*, *nasień-*: *nasion-*. Tematy miękkie są właściwe przypadkom liczby pojedynczej, tematy twarde występują w przypadkach liczby mnogiej.

§ 83. Odmiana rzeczownika *niebo*.

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.	
M. niebo	nieba	niebiosa
D. nieba	nieb	niebios
C. niebu	niebom	niebiosom
B. niebo	nieba	niebiosa
N. niebem	niebami	niebiosami
Mc. (w) niebie	(w) niebach	(w)niebiosach.

Rzeczownik *niebo* występuje w przypadkach liczby mnogiej w dwojakiej postaci, z tematem *nieb-* i *niebios-*. W mianowniku liczby mnogiej obok regularnej postaci *niebios*a używa się także postać *niebiosy*.

§ 84. Odmiana rzeczownika *książe*:

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.	
M. książę		książęta
D. książęcia,	księcia	książąt
C. książęciu,	księciu	książętom
B. książęcia,	księcia	książąt
W. książę!		książęta!
N. książęciem,	księciem	książętami
Mc. (o) książęciu,	księciu	(o) książętach.

Rzeczownik *książe* dawniej był rzeczownikiem rodzaju nijakiego i odmieniał się wedle wzoru rzeczownika *jagnię*. Właściwości dzisiejszej deklinacji pole-

gają na tem, że rzeczownik ten 1) jako rodzaju męskiego osobowy ma formy biernika, zgodne z dopełniaczem, 2) w liczbie pojedynczej obok form normalnych ma także formy skrócone.

§ 85. Rzeczownik *ręka* ma w liczbie mnogiej w mianowniku i bierniku formę *ręce* zamiast przypuszczalnej *ręki*, jak *matka* — *matki*, *córka* — *córki*, *wstążka* — *wstążki*. Forma *ręce* jest pozostałością dawnej liczby podwójnej, która dzisiaj otrzymała znaczenie liczby mnogiej.

Postać liczby podwójnej zachowała się także w formie narzędnika i miejscownika: *rękoma* (obok *rękami*) i *w rękę*. Forma *rękoma* tak samo, jak forma *ręce* otrzymała znaczenie liczby mnogiej, a forma miejscownika *w rękę* dziś jest używana w znaczeniu liczby pojedynczej.

§ 86. Rzeczownik *pani* ma w bierniku liczby pojedynczej końcówkę *-ą*. Mówimy *widziałem panią*, *znam panią* i t. d.

§ 87. Rzeczowniki żeńskie pieszczotliwe, w szczególności zdrobniałe imiona własne, zakończone na *-a*, z poprzedzającą spółgłoską miękką, mają w wołaczku końcówkę *-u*. Np. *babciu!* *mamusiu!* *Maniu!* *Władziu!* *Jadziu!*, ale *mateczko!* *Marylko!* *Wandeczko!* — Końcówki tej używamy pod wpływem miętko-tematowych imion męskich zdrobniałych, jak np. *Władziu!* *Kaziu!*

IV. DEKLINACJA PRZYMIOTNIKOWA.

§ 88. Rodzaj męski.

Liczba pojedyncza.

M. mocn-y dzban	mocn-y murzyn
D. mocn-ego dzban-a	mocn-ego murzyn-a
C. mocn-emu dzban-owi	mocn-emu murzyn-owi
B. mocn-y dzban	mocn-ego murzyn-a
W. mocn-y dzbani-e!	mocn-y murzyni-e!
N. mocn-ym dzban-em	mocn-ym murzyn-em
Mc. (w) mocn ym dzbani-e	(o) mocn-ym murzyni-e.

Liczba mnoga.

M. mocn-e dzban-y	mocn-i murzyn-i
D. mocn-ych dzban-ów	mocn-ych murzyn-ów
C. mocn-ym dzban-om	mocn-ym murzyn-om
B. mocn-e dzban-y	mocn-ych murzyn-ów
W. mocn-e dzban-y!	mocn-i murzyn-il
N. mocn-emi dzban-ami	mocn-ymi murzyn-ami
Mc. (w) mocn-ych dzban-ach	(o) mocn-ych murzyn-ach

Rodzaj żeński.

Liczba pojedyncza.

Liczba mnoga.

M. mocn-a ścian-a	mocn-e ścian-y
D. mocn-ej ścian-y	mocn-ych ścian
C. mocn-ej ściani-e	mocn-ym ścian-om
B. mocn-ą ścian-ę	mocn-e ścian-y
W. mocn-a ścian-o!	mocn-e ścian-y!
N. mocn-ą ścian-ą	mocn-emi ścian-ami
Mc. (w) mocn-ej ściani-e	(w) mocn-ych ścian-ach.

Rodzaj nijaki.

Liczba pojedyncza.

Liczba mnoga.

M. mocn-e win-o	mocn-e win-a
D. mocn-ego win-a	mocn-ych win
C. mocn-emu win-u	mocn-ym win-om
B. mocn-e win-o	mocn-e win-a
W. mocn-e win-o!	mocn-e win-a!
N. mocn-em win-em	mocn-emi win-ami
Mc. (w) mocn-em wini-e	(w) mocn-ych win-ach.

§ 89. Rzeczowniki męskie mają w mianowniku liczby pojedynczej postać czystego tematu bez końcówki, np. *dzban*, *murzyn*, przymiotniki rodzaju męskiego mają końcówkę *-y*, np. *mocny*.

Niektóre przymiotniki obok formy przymiotnikowej mają także formę rzeczownikową, to jest, czysty temat bez końcówki, np. *ciekaw-y* — *ciekaw*, *gotow-y* — *gotów*, *łaskaw-y* — *łaskaw*, *zdrow-y* — *zdrów*, *winny* — *winien*, *godny* — *godzien*.

Przymiotniki *rad*, *wart*, *kontent* mają tylko formy rzeczownikowe.

§ 90. Przymiotniki w formie rzeczownikowej używane bywają w orzeczeniu; użyte w znaczeniu przydawki, przybierają formy przymiotnikowe. Np. *Zdrowy człowiek bywa wesół*. — *On jest zdrów*.

§ 91. Narzędnik i miejscownik liczby pojedynczej w deklinacji przymiotnikowej ma w rodzaju męskim końcówkę *-ym* (*-im*), a w rodzaju nijakim — końcówkę *-em*. Np. *gęstym lasem*, *w gęstym lesie* — *gęstem zaroślem*, *w gęstem zaroślu*; *głębokim stawem*, *w głębokim stawie* — *głębokiem morzem*, *w głębokiem morzu*.

§ 92. Biernik liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego przymiotników ma końcówkę *-ą*, w rzeczownikach żeńskich — końcówkę *-e*. Np. *Lubię naszą piękną okolicę.* — *Przepłynąłem szeroką rzekę.*

§ 93. W mianowniku liczby mnogiej przymiotniki mają dwie końcówki *-i (y)* przy rzeczownikach osobowych męskich i końcówkę *-e* przy wszystkich innych rzeczownikach. Np. *zadni ludzie, pracownicy rzemieślnicy, dzielni żołnierze, życzliwi przyjaciele, obcy przybysze; zacne panie, dobre siostry, cieniste kasztany, mocne skrzydła, rącze konie.*

§ 94. W narzędniku liczby mnogiej przymiotniki mają dwie końcówki: *-ymi (-imi)* i *-emi*. Jeżeli w mianowniku liczby mnogiej jest końcówka *-i (-y)*, w narzędniku używamy końcówki *-ymi (-imi)*; jeżeli mianownik liczby mnogiej kończy się na *-e*, w narzędniku używamy końcówki *-emi*. Np. *pracownicy ludzie — pracownicy ludźmi, zapobiegliwi gospodarze — zapobiegliwymi gospodarzami; rącze konie — rączemi końmi; wielkie lasy — wielkimi lasami; wdzięczne córki — wdzięcznymi córkami; rozległe łąki — rozległymi łąkami; urodzajne pola — urodzajnymi polami.*

STOPNIOWANIE PRZYMIOTNIKÓW.

§ 95. Właściwości przedmiotów, oznaczane przez przymiotniki, mogą posiadać najrozmaitsze stopnie natężenia. Formy, zapomocą których oznaczamy stopień właściwości, wskazanej w przymiotniku, nazywają się formami stopniowania. Zwykła forma przymiotnika, wskazująca na właściwość przedmiotu bez względu na stopień jej natężenia, nazywa się

stopniem równym; przymiotniki, które wskazują na wyższy lub najwyższy stopień właściwości, mają stopień wyższy lub najwyższy. Przymiotniki *prosty, twardy* mają stopień równy, przymiotniki *prostszy, twardszy* są użyte w stopniu wyższym, a przymiotniki *najprostszy, najtwardszy* mają stopień najwyższy.

§ 96. Stopień wyższy tworzymy przez dodanie do tematu stopnia równego przyrostka *-szy*, a stopień najwyższy — przez dodanie przyrostka *-szy* i przedrostka *naj-*. Np. *słaby, słab-szy, naj-słab-szy.* W razie zbiegu spółgłosek, trudnych do wymówienia zamiast przyrostka *-szy* używamy w stopniu wyższym i najwyższym przyrostka *-ejszy*. Np. *grzeczny, grzeci-ni-ejszy, naj-grzeci-ni-ejszy.*

§ 97. Przymiotniki z przyrostkami *-ki, -oki, -eki* urabiają stopień wyższy i najwyższy bez tych przyrostków przez dodanie przyrostka *-szy* bezpośrednio do rdzenia. Np. *szyb-ki, szyb-szy, naj-szyb-szy, głęb-oki, głęb-szy, naj-głęb-szy, dal-eki, dal-szy, naj-dal-szy.*

§ 98. W przymiotnikach: *dobry, zły, wielki, mały*, stopień wyższy i najwyższy tworzy się od innych rdzeni, niż te, które są podstawą stopnia równego:

dobry	— lep-szy	— naj-lep-szy
zły	— gor-szy	— naj-gor-szy
wiel-ki	— więk-szy	— naj-więk-szy
mały	— mni-ejszy	— naj-mni-ejszy.

§ 99. Niekiedy stopień wyższy i najwyższy tworzymy opisowo, przez dodanie do przymiotnika w stopniu równym przysłówka *bardziej* lub *najbardziej*, *więcej* lub *najwięcej*. Np. *gorzki — bardziej gorzki, wojowniczy — najbardziej wojowniczy.*

ODMIANA PRZYMIOTNIKOWA RZECZOWNIKÓW.

§ 100. Według deklinacji przymiotnikowej odmieniają się niektóre rzeczowniki, mianowicie:

1. Rodzaju męskiego a) nazwiska polskie na *-ski* i *-cki*, np. *Krasiński*, *Krasicki*; b) nazwiska i imiona obce na *-i*, *-y*, *-e*, np. *Badeni* — *Badeniego*... *Batory* — *Batorego*... *Linde* — *Lindego*... *Antoni* — *Antoniego*... *Ignacy* — *Ignacego*...; c) rzeczowniki pospolite na *-i*, *-y*, np. *podskarbi* — *podskarbiego*... *leśniczy* — *leśniczego*...

2. Rodzaju żeńskiego a) nazwiska polskie na *-ska*, *-cka*. Np. *Żmichowska*, *Konopnicka*; b) rzeczowniki pospolite i własne, zakończone na *-owa*. Np. *Orzeszkowa* — *Orzeszkowej*, *synowa* — *synowej*...

Uwaga. Nazwy miejscowości, zakończone na *-owa*, mają odmianę rzeczownikową. Np. *Częstochowa* — *Częstochowy* — *w Częstochowie*.

3. Rodzaju nijakiego a) rzeczowniki pospolite zakończone na *-e*, np. *drogowe*, *mostowe*, *podymne*; b) nazwy miejscowości na *-e*, np. *Zakopane* — *Zakopanego* — *w Zakopanem*, *Osobne* — *Osobnego* — *w Osobnem*.

§ 101. Odmiana rzeczownika *sędzia*.

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
M. sędzia	sędziowie
D. sędzi, sędziego	sędziów
C. sędzi, sędziemu	sędziom
B. sędzię, sędziego	sędziów
W. sędzio!	sędziowie!
N. sędzią	sędziami
Mc. (o) sędzi	(o) sędziach.

Rzeczownik *sędzia* w dopełniaczu, celowniku i bierniku liczby pojedynczej ma deklinację mieszaną: obok rzadziej używanych form rzeczownikowych urabia formy przymiotnikowe.

Tak, jak *sędzia*, odmieniają się rzeczowniki *hrabia* i *margrabia*.

§ 102. Deklinację mieszaną, przymiotnikowo-rzeczownikową mają także nazwy miejscowości, będące z pochodzenia swojego przymiotnikami. W bierniku i wołaczu mają one końcówki rzeczownikowe, w innych przypadkach — przymiotnikowe. Np. *Sucha* — *Suchej* — *Suchej* — *Suchę* — *Sucho!* — *Suchą* — *w Suchej*.

V. DEKLINACJA ZAIMKÓW.

§ 103. W deklinacji zaimków odróżniamy dwie odmiany: 1) właściwą deklinację zaimkową i 2) odmianę przymiotnikową zaimków.

ODMIANA PRZYMIOTNIKOWA ZAIMKÓW.

§ 104. Według deklinacji przymiotnikowej odmieniają się następujące zaimki:

- 1) dzierżawcze: *mój*, *twój*, *nasz*, *wasz*, *swój*, *czyj*;
- 2) wskazujące: *taki*, *owaki*, *ten*, *tamten*, *ów*, *sam*, *on*;
- 3) względne i pytające: *który*, *jaki*;
- 4) nieokreślone: *któryś*, *jakiś*, *który bądź*, *jaki bądź*, *którykolwiek*, *jakikolwiek*, *ladajaki*, *nijaki*, *niejaki*, *niektóry*, *każdy*, *wszystek*, *pewien*, *żaden*.

1. WZÓR PRZYMIOTNIKOWEJ DEKLINACJI
ZAIMKÓW.

Liczba pojedyncza.		
Rodzaj męski.	Rodzaj żeński.	Rodzaj nijaki.
M. <i>któr-y</i>	<i>któr-a</i>	<i>któr-e</i>
D. <i>któr-ego</i>	<i>któr-ej</i>	<i>któr-ego</i>
C. <i>któr-emu</i>	<i>któr-ej</i>	<i>któr-emu</i>
B. <i>któr-ego, któr-y</i>	<i>któr-ą</i>	<i>któr-e</i>
N. <i>któr-ym</i>	<i>któr-ą</i>	<i>któr-em</i>
Mc. (o) <i>któr-ym</i>	(o) <i>któr-ej</i>	(o) <i>któr-em.</i>

Liczba mnoga.		
Formy osobowo-męskie	Formy wspólne.	Formy rzeczowe.
M. <i>którz-y</i>		<i>któr-e</i>
D.	<i>któr-yeh</i>	
C.	<i>któr-ym</i>	
B. <i>któr-yeh</i>		<i>któr-e</i>
N. <i>któr-yimi</i>		<i>któr-emi</i>
Mc.	(o) <i>któr-yeh.</i>	

Liczba pojedyncza.		
Rodzaj męski.	Rodzaj żeński.	Rodzaj nijaki.
M. <i>sam</i>	<i>sam-a</i>	<i>sam-o</i>
D. <i>sam-ego</i>	<i>sam-ej</i>	<i>sam-ego</i>
C. <i>sam-emu</i>	<i>sam-ej</i>	<i>sam-emu</i>
B. <i>sam-ego, sam</i>	<i>sam-ą</i>	<i>sam-o</i>
N. <i>sam-ym</i>	<i>sam-ą</i>	<i>sam-em</i>
Mc. (o) <i>samym</i>	(o) <i>sam-ej</i>	(o) <i>sam-em.</i>

Liczba mnoga.

Formy osobowo-męskie.	Formy wspólne.	Formy rzeczowe.
M. <i>sam-i</i>		<i>sam-e</i>
D.	<i>sam-yeh</i>	
C.	<i>sam-ym</i>	
B. <i>sam-yeh</i>		<i>sam-e</i>
N. <i>sam-yimi</i>		<i>sam-emi</i>
Mc.	(o) <i>sam-yeh.</i>	

§ 105. Różnica między obu wzorami przymiotnikowej deklinacji zaimków polega tylko na tem, że zaimek *sam* ma w mianowniku liczby pojed. formy rzeczownikowe, w rodzaju męskim czysty temat: *sam*, jak w przymiotnikach *zdrów, wesół, ciekaw* (patrz § 89), a w rodzaju nijakim końcówkę *-o*: *samo*, jak np. *sito*. W związku z tem także w bierniku liczby pojed. forma rzeczowa rodzaju męskiego ma postać rzeczownikową *sam*. Poza tem między obu wzorami niema wcale różnicy.

Według wzoru deklinacji zaimka *sam* odmieniają wszystkie inne zaimki, mające w mianowniku liczby pojed. w rodzaju męskim czysty temat bez końcówki, np. *ten, pewien, żaden, wszystek*.

§ 106. Zaimek *on, ona, ono* odmienia się według następującego wzoru.

Liczba pojedyncza.		
Rodzaj męski.	Rodzaj żeński.	Rodzaj nijaki.
M. <i>on</i>	<i>ona</i>	<i>ono</i>
D. <i>jego, niego, go</i>	<i>jej, niej</i>	<i>jego, niego, go</i>
C. <i>jemu, niemu, mu</i>	<i>jej, niej</i>	<i>jemu, niemu, mu</i>
B. <i>jego, niego, go</i>	<i>ją, nią</i>	<i>je, nie</i>
N. <i>nim</i>	<i>nią</i>	<i>niem</i>
Mc. (o) <i>nim</i>	(o) <i>niej</i>	(o) <i>niem.</i>

Liczba mnoga.

Formy osobowo-męskie.	Formy wspólne.	Formy rzeczowe.
M. oni		one
D.	ich, nich	
C.	im, nim	
B. ich, nich		je, nie
N. nimi		niemi
Mc.	(o) nich.	

W deklinacji zaimka *on, ona, ono* formy przypadków zależnych są tworzone od zaimka *ji, ja, je*. Zaimek ten dzisiaj w mianowniku już się nie używa; zamiast niego posługujemy się zaimkiem *on, ona, ono*.

Różnica w użyciu form *jego i niego, jemu i niemu, ich i nich, im i nim* i t. p. polega na tem, że formy *niego, niemu* i t. p. łączą się z przyimkami, a formy *jego, jemu* i t. d. używane bywają bez przyimków. Np. *On dał jemu — on zwrócił się ku niemu. On ich widział — on wraca od nich.*

Formy narzędnika i miejscownika *nim, nią, niem, w nim, w niej, w niem, nimi, niemi, w nich*, mają zawsze *n-* na początku.

Form skróconych *go, mu* używamy jako przedmiotów czasownika, mianowicie wtedy, gdy nie kładziemy na nie przyeisku; są to więc formy przyczepkowe, nie posiadające samodzielnego akcentu.

Zaimek *on* ma w bierniku liczby pojedynczej w rodzaju nijakim postać *je, nie*; formy tej nie należy mieszać z formą *go*, która się używa w rodzaju męskim. Narzędnik i miejscownik liczby pojedynczej ma w rodzaju męskim postać (*w*) *nim*, w rodzaju nijakim — postać (*w*) *niem*. Mianownik i biernik liczby mnogiej tak samo, jak w deklinacji przymiotników, ma dwie for-

my: jedna *oni — ich* używa się zamiast rzeczowników osobowych męskich, druga *one — je* — we wszystkich innych wypadkach. Narzędnik liczby mnogiej ma także dwie formy: *nimi i niemi*; pierwsza używa się w zastępstwie rzeczowników osobowych męskich, druga — we wszystkich innych wypadkach.

2. ODMIANA ZAIMKOWA.

§ 107. Według deklinacji zaimkowej odmieniają się:

- 1) zaimek względny i pytający: *kto, co*;
- 2) zaimki nieokreślone: *ktoś, coś, kto bądź, co bądź, ktokolwiek, cokolwiek, nikt, nic*;
- 3) zaimki osobowe: *ja, ty, my, wy*;
- 4) zaimek zwrotny: *się*.

§ 108. Zaimek *kto, co* ma następującą odmianę:

M.	kto	co
D.	kogo	czego
C.	komu	czemu
B.	kogo	co
N.	kim	czem
Mc.	(o) kim	(o) czem

Podobną odmianę mają zaimki *ktoś, coś, kto bądź, co bądź, ktokolwiek, cokolwiek, nikt, nic*.

§ 109. Zaimki osobowe odmieniają się, jak następuje:

M. W.	ja	ty	my	wy
D.	mnie	ciebie	nas	was
C.	mnie, mi	tobie, ci	nam	wam
B.	mnie, mię	ciebie, cię	nas	was
N.	mną	tobą	nami	wami
Mc.	(o) mnie	(o) tobie	(o) nas	(o) was.

Deklinacja zaimków osobowych ma tę właściwość, że poszczególne ich przypadki różnią się nie tylko końcówkami, lecz także tematami, np. *ja — mnie, mi; my — nas*. Poza tem należy zwrócić uwagę, że wyrazy *ja, ty* mają w celowniku i bierniku dwojaką postać: *mnie — mi, tobie — ci, mnie — mię, ciebie — cię*. Form *mnie, tobie; mnie, ciebie* używamy tylko wtedy, gdy kładziemy na nie szczególniejszy nacisk, np. *tobie tylko to powiem*. W innych razach używamy form krótszych: *mi, ci; mię, cię*; formy te nie mają samodzielnego akcentu.

§ 110. Według deklinacji zaimków osobowych, jak zaimek *ty*, odmienia się zaimek zwrotny *siebie*. Właściwością tego zaimka jest to, że nie ma on formy mianownika. Wynika to z jego znaczenia: zaimek zwrotny wskazuje na osobę, na którą przechodzi jej własna czynność, bywa więc w zdaniu zawsze tylko przedmiotem, nie może przeto nigdy występować w postaci mianownika.

W bierniku występują dwie formy *siebie* i *się*. W używaniu tych form kierujemy się temi samymi zasadami, wedle których rozróżniamy formy zaimków osobowych *ciebie* i *cię, mnie* i *mię*.

VI. DEKLINACJA LICZEBNIKÓW.

§ 111. Liczebniki porządkowe, wielorakie i mnożne mają odmianę przymiotnikową. Np. *dwunasty* odmienia się, jak *pusty*; *dwojaki*, jak *lekki*; *potrójny*, jak *znojni*.

§ 112. Liczebniki ułamkowe *pół, półtora, półtrzecia, półczwarta, półpięta*.... form przypadkowych nie ura-

biają, mają jednak formy rodzajów. Mówimy *od pół roku, przed pół rokiem, po pół roku, w pół roku*, nie odmieniając według przypadków, ale *półtora dnia* obok *półtóry* lub *półtorej godziny*. Jak widzimy, liczebniki ułamkowe w połączeniu z rzeczownikami męskimi (i nijakimi) mają końcówkę *-a*, a w połączeniu z rzeczownikami żeńskimi — końcówkę *-y (-ej)*.

§ 113. Liczebniki zbiorowe odmieniają się według deklinacji rzeczownikowej, mają, mianowicie, te same końcówki przypadkowe, co rzeczowniki nijakie. Np.

M.	dwoj-e	troj-e	czwor-o
D.	dwojg-a	trojg-a	czworg-a
C.	dwojg-u	trojg-u	czworg-u
B.	dwoj-e	troj-e	czwor-o
N.	dwojgi-em	trojgi-em	czworgi-em
Me. (o)	dwojg-u	(o) trojg-u	(o) czworg-u.

Jak widać z podanych wzorów, w deklinacji liczebników zbiorowych występują dwa tematy, np. *dwoj-* i *dwojg-*, *troj-* i *trojg-*, *czwor-* i *czworg-*. Tematy *dwojg-*, *trojg-*, *czworg-* są właściwe przypadkom zależnym oprócz biernika.

ODMIANA LICZEBNIKÓW GŁÓWNYCH.

§ 114. Liczebnik *jeden* odmienia się tak, jak zaimek *pewien, żaden*.

§ 115. Odmiana liczebnika *dwa*:

M.	dwaj dwu (dwóch), dwa	dwie	dwa
D.	dwu (dwóch)	dwu (dwóch)	dwu (dwóch)

C. dwu (dwom)	dwu (dwom)	dwu (dwom)
B. dwu (dwóch) dwa	dwie	dwa
N. (dwu) dwoma	dwoma	(dwu) dwoma
	(dwoma)	
Mc. (o) dwu (dwóch)	(o) dwu (dwóch)	(o) dwu (dwóch)

Formy mianownika rodzaju męskiego *dwaj*, *dwu* (*dwóch*) używa się przy rzeczownikach osobowych, tak samo w bierniku forma *dwu* (*dwóch*) jest również osobową.

Uwaga. Jak *dwa*, odmieniają się liczebniki *oba* i *obydwa*. Niekiedy w mianowniku i bierniku zamiast *obydwa*, *obydwie*, *obydwo* używamy form *obadwa*, *obiedwie*, *obudwo*.

§ 116. Odmiana liczebników *trzy*, *cztery*.

Formy osobowo-męskie. Formy wspólne. Formy rzeczowe.

M. trzej (trzech)		trzy
D.	trzech	
C.	trzem	
B. trzech		trzy
N.	trzema	
Mc.	(o) trzech.	

Podobną deklinację, co *trzy*, ma liczebnik *cztery*.

§ 117. Deklinacja liczebnika *pięć*.

M. pięciu (osobowo-męsk.), pięć (rzeczow.)
D. pięciu
C. pięciu (pięciom)
B. pięciu (osobowo-męsk.) pięć (rzeczow.)
N. pięciu (pięcioma)
Mc. (o) pięciu.

Jak widać z podanego wzoru, w deklinacji liczebnika *pięć* spotykamy tylko dwie formy: M. B. *pięć* i D. C. N. Mc. *pięciu*. Postać *pięciu* występuje także w mianowniku i bierniku form osobowo-męskich. Obok form *pięciu* używa się niekiedy w celowniku postać *pięciom*, w narzędniku forma *pięcioma*.

§ 118. Według wzoru deklinacji liczebnika *pięć* odmieniają się liczebniki od *sześciu* do *dziewięćdziesięciu* oraz liczebniki nieoznaczone *kilka*, *kilkanaście*, *kilkadziesiąt*, *wiele*, *ile*.

Wzory deklinacji.

- M. B. dwunastu (osobowo-męsk.) — dwanaście, D. C. N. Mc. dwunastu (-oma N.);
- M. B. dwudziestu (osobowo-męsk.) — dwadzieścia, D. C. N. Mc. dwudziestu (-oma N.);
- M. B. trzydziestu (osobowo-męsk.) — trzydzieści, D. C. N. Mc. trzydziestu (-oma N.);
- M. B. pięćdziesięciu (osob.-męsk.) — pięćdziesiąt, D. C. N. Mc. pięćdziesięciu (-oma N.).

Liczebniki, zakończone na *-ście*, *-ścia*, *-ści* zmieniają przed końcówkami *-u*, *-oma* tematowe *-śc-* na *-st-*, przyczem liczebniki *dwanaście*, *dwadzieścia* w formach z końcówką *-u*, *-oma* zmieniają postać pierwszej części *dwa-* na *dwu-*.

Liczebniki, zakończone na *-dziesiąt* przed końcówkami *-u*, *-oma* zmieniają postać drugiej części *-dziesiąt* na *-dziesięć-*, np. *sześćdziesiąt* — *sześćdziesięciu*.

§ 119. Odmiana liczebnika *sto*.

M. stu (ludzi)	sto (koni)	sto
D. stu (ludzi)	stu (koni)	sta
C. stu (ludziom)	stu (koniom)	stu

B. stu (ludzi)	sto (koni)	sto
N. stu (ludźmi)	stu (końmi)	stem
Mc. (o) stu (ludziach)	(o) stu (koniach)	(o) ście.

Liczebnik *sto* ma dwojaką deklinację: w połączeniu z rzeczownikiem odmienia się, jak *pięć*; użyty samodzielnie ma deklinację rzeczownikową i odmienia się, jak np. *miasto*.

§ 120. Odmiana liczebników *dwieście, trzysta, pięćset*.

- a) M. B. dwustu (osobowo-męsk.) — dwieście,
D. C. N. Mc. dwustu;
- b) M. B. trzystu (osobowo-męsk.) — trzysta,
D. C. N. Mc. trzystu;
- c) M. B. pięciuset (osobowo-męsk.) — pięćset,
D. C. N. Mc. pięciuset.

Liczebniki *dwieście, trzysta, pięćset* mają te same końcówki, które spotykamy w deklinacji liczebnika *pięć*, przyczem w *dwieście* odmieniają się obie części składowe, w liczebniku *trzysta* — część druga, a w liczebniku *pięćset* — część pierwsza.

Jak *trzysta*, odmienia się liczebnik *czterysta*, a na wzór liczebnika *pięćset* odmieniają się liczebniki *sześćset, siedemset, osiemset, dziewięćset* oraz liczebnik nieoznaczony *kilkaset*.

§ 121. Liczebniki *tysiąc, milion* odmieniają się według męskiej deklinacji rzeczownikowej.

ĆWICZENIA.

I. NAUKA O ZDANIU.

I. PODZIAŁ ZDAŃ.

1. Wskaż zdania i zwróć uwagę na ich znaczenie; co każde z nich wyraża — myśl, myśl w połączeniu z uczuciem lub wolą, czy pytanie?

Pędź, latawce białonogi! Góry z drogi, lasy z drogi! O, szalony, gdzie on goni? Tam od ostrych słońca grotów głowy jego nie ochroni ni palma zielonowłosa, ni białe łono namiotów. Tam jeden namiot — niebiosy. — Tylko skały tam nocują, tylko gwiazdy tam koczują! — Pędź, latawce białonogi! Sępy z drogi, chmury z drogi! — Beduinie opętany, gdzie pędzisz? Tam huragany! — Ja pędzę, ja nie znam trwogi. Pędź, latawce białonogi! Trupy, huragany z drogi!

2. W podanych niżej zdaniach wskaż podmiot i orzeczenie i zwróć uwagę, czy składają się one z jednego czy też z kilku wyrazów.

Nadszedł wrzesień. Wakacje minęły. Uczniowie po letnim wypoczynku powrócili do pracy. Gmach szkolny znowu rozbrzmiewa wesołym gwarem.

3. Z ilu zdań składa się zdanie: *Kto pracuje pożytecznie, ma zawsze myśl pogodną.*

4. Wskaż zdania pojedyncze nierozwinięte, pojedyncze rozwinięte i złożone.

Piękna jest noc na stepie! Czasami nad wieczorem uciszą się wiatry. Głęboko roztwiera się niebo i wyjaśnia się mleczna droga. Koń rzeźwi się chłodem i strzyże czujnie uszyna, a głucho na milę tętni ziemia pod kopytami tabunu. Za łupem lecą ziemne sowy. Przepiórki kwilą; bąk wodny huką po trzcinach. Równy i płasko leży świat stepowy. Mgły lekko się ścielą. Gwiazdy błędną. Ogniska popieleją. Koń grzebie ziemię. Śpiący sęp się trzeźwi. A gdy słońce wszędzie, zrywa się znowu wicher stepowy od wschodu. Kto nie widział stepu, ten nie poznał wszystkich piękności natury.

II. CZĘŚCI SKŁADOWE PODMIOTU I ORZECZENIA ROZWINIĘTEGO.

5. Wskaż podmiot i orzeczenie rozwinięte i wyodrębnij w nich te części, które się z sobą wzajemnie łączą.

Wonny wietrzyk powiewa przez pola. — Różowe słońce wschodziło nad lasem. — Bryczka nasza potoczyła się raźniej wzdłuż zżętych pól. — Przy drodze stał wóz drabiniasty. — Przezrocza struga wodna wila się między drzewami. — Na rudawym torfie kwitły niezapominajki. — W środku lasu błyszczało białe jezioro. — Cała ziemia połyskała kroplistą rosą.

6. Wskaż podmiot i orzeczenie zasadnicze lub nierozwinięte.

Chwała za cnotą idzie. — Jedna jaskółka nie przynosi wiosny. — Złe zielsko prędko rośnie. — Lękliwa

wrona nawet krzaku się boi. — Złe oczy wszystko krzywo widzą. — Szczęście trzyma z odważnymi. — Każdy odpowiada za swoje błędy.

7. Przepisz, oddziel podmiot od orzeczenia kreską pionową i podkreśl podmiot i orzeczenie zasadnicze.

Kopyta końskie zaszczękały po pustych ulicach. — Stada dzikich gęsi szumią ponad lasem. — Wrzaskliwe wrony z krzykiem zrywały się z gniazd. — Życie lasu ma swoje własne głosy. — Przydrożne lipy rzucają długie cienie.

8. Wskaż podmiot i orzeczenie zasadnicze, wyodrębnij pozostałe części podmiotu i orzeczenia rozwiniętego i zastanów się, z jakimi wyrazami się one łączą.

W naszym kościółku stały ogromne organy. — Spóźnieni podróżni wypytywali o miejsca w wagonie. — Na prawo i na lewo lśniły się szczyty lodowe. — Niewielką izbę zalegał mrok ciemny.

9. Czy wyrazy, z którymi się łączą określenia, znajdują się w tej samej części zdania, co i te określenia?

10. W podanych niżej zdaniach wskaż podmiot i orzeczenie rozwinięte i wyodrębnij w nich określenia.

Wielkie rzeki powstają z małych strumieni. — Niezgoda braci wszystkich gorszy. — Cierpliwość wszystko zwycięża. — Czarna chmura przesłoniła złote słońce. — Białe śniegi pokryły równinę.

11. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż w nich określenia i zwróć uwagę: 1) na jakie pytania odpowiadają i 2) na co wskazują, na przedmiot, czy na właściwość.

Niebo okryło się chmurami.—Świt ogarnął pola.—
Chmury zawaliły widnokrąg.—Poznanie błędu zmniejsza winę.—Bieda uczy rozumu.—Ziemia połyskała rosą.—Drzewa ocieniały pole.—Wiatr osnuł ziemię tumanami.—Koni ryl murawę kopytem.—Człowiek jest różny od zwierząt.

12. Rozbierz podane niżej zdania i wskaż w nich przedmioty.

Dzień schodził za dniem.—Dzień był podobny do dnia.—Góra z górą się nie zejdzie, człowiek człowieka spotka.—Ręka rękę myje, noga nogę wspiera.—Spędzanie dni na pracy skracało nam czas.—Kropla jest podobna do kropli.—Koło za kołem się toczy.

13. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż w nich określenia i zwróć uwagę: 1) na jakie pytania one odpowiadają, 2) na co wskazują, na przedmiot, czy na właściwość przedmiotu.

Przydrożne lipy rzucały długie cienie.—Czekam zapowiedzianego listu.—Upłynęła jedna godzina i druga.—Wódz dawał krótkie rozkazy.—Zerwała się wielka burza.—Lunął rześisty deszcz.—Jasne błyskawice przeszywały niebo.—Błaski niebieskie raziły nam oczy.

14. Rozbierz podane niżej zdania i wskaż w nich przydawki.

Przyszła godzina popołudniowa.—Świeciło wielkie złote słońce.—Dobrotliwy Stwórca ogarniał całą krainę.—Kłaniało Mu się złociste zboże.—Szeleścił ciężki kłos pszeniczny.—Drżały cienkie źdźbła.

15. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż w nich określenia i zwróć uwagę: 1) na jakie pytania one odpowiadają i 2) na co wskazują, na przedmiot, wła-

ściwość przedmiotu, czy właściwość cechy, czynności lub stanu.

Zewsząd lud spieszy na pola.—Pomału ciągną z pola ciężkie wołki.—Słynie szeroko w Litwie Dobrzyński zaścianek.—W koło ciągnęły się gęste lasy.—Już świtał brzask.—Słońce codzień inaczej wschodzi i zachodzi.—Gospodarz przywitał nas dość obojętnie.—Kurz podnosił się nieustannie nad drogami.—W lesie panowała ogromnie poważna cisza.

16. Rozbierz podane niżej zdania i wskaż w nich okoliczniki.

Chwilę trwało milczenie.—Nie dla chwały biegłem tylekroć na miecze.—Tegoroczna jesień była dla mnie bardzo smutna.—Tłum go zewsząd otoczył.—W kwietniu słońce już dobrze dogrzewa.—Noc już zapadła od godziny blisko.—Od północy napływały ciemne obłoki.

17. Rozbierz podane niżej zdania i wskaż w nich przedmioty, przydawki i okoliczniki.

Głód jest najlepszą przyprawą.—Dobry gospodarz nigdy nie próżnuje.—Przyjacielska przysługa nagrody nie potrzebuje.—Prawda zawsze na wierzch wyjdzie.—Złe oczy wszystko krzywo widzą.—Kawałek chleba nie spadnie z nieba.—Szczęście trzyma z odważnymi.—Na pochyłą brzozę wszystkie kozy włożą.—Każda głowa ma swoją czapkę.

III. SPOSOBY WYRAŻANIA PODMIOTU.

18. Wskaż podmiot nierozwinięty i zasadniczy.

Zgoda buduje, niezgoda rujnuje.—Język sieje, ucho zbiera.—Braci niezgoda wszystkich gorszy.—Dobry człowiek znajdzie zawsze przyjaciół.

19. Wskaż podmioty (zasadnicze i nierozwinięte) i zwróć uwagę, zapomocą jakich wyrazów są one wyrażone.

Bekasy skrzeczały, gęsi gęgały, kaczory trąbiły.— Odezwały się trąbki, i drużyna ruszyła. — Turkotały wozy, rżały konie.—Ci niosą karabele, tamci—buzdygany. Ludzka rzecz jest błędzić. — Każdy odpowiada za swoje błędy. — Bogu się przeciwie jest trudno.

20. Wskaż podmiot (zasadniczy lub nierozwinięty) i zwróć uwagę, zapomocą jakiego wyrazu jest on wyrażony.

Bity płaci. — Jeden buduje drugi rujnuje. — Cierpliwy wytrwa. — Chytry dokuczy. — Uczciwie to sumiennie. — Bojaźliwy nie wielkiego nie sprawi. — Jeden niewiele może. — Dziś mija, jutro nadchodzi. — I święty Boże nie pomoże. — Jaśnie zgaśnie, mospa nie zostanie. — „Darmo” umarło, „kup sobie” zostało. — Nie mogę to nie chcę. — Patrząc, ale nie widzę. — Przyjdź i czekaj! — Słuchamy.

21. Przepisz, podkreśl podmioty (zasadnicze lub nierozwinięte) i oznacz, zapomocą czego są one wyrażone.

♣ Mądry sprzeda, głupi kupi. — Głodny nie przebiega. — Rok traci, rok bogaci. — Święte „nie rusz”. — Późno — źle, za późno — gorzej, nigdy — najgorzej. — Szczodry nie traci. — Chromy dalej zajdzie. — Nie czekają jednego dwu. — Cierpieć z drugimi lżej. — Czekać pragnącemu markotno.

22. Wskaż podmioty (zasadnicze lub nierozwinięte) i zwróć uwagę, na jakie pytania odpowiadają i w jakich są położone przypadkach.

Kłamstwo przeminie, prawda nie zginie. — Suknia zdobi, a rozum robi. — Szcęście odmienne bywa. — Rozum jest lepszy od bogactwa. — Rozstanie z miłymi śmierci się równa.

23. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż w nich podmiot (zasadniczy lub nierozwinięty) i zwróć uwagę, na jakie pytania odpowiada i w jakim przypadku jest położony.

Dnia przybywa, nocy ubywa.—Szabel nam nie zabraknie. — Za króla Jana Kazimierza nie stało miast i żołnierza.—Gwiazd już kilka drży na niebie.—Nad tutejszym strumieniem żyje bardzo wiele rodzin.—Grzybów było w bród.—Dwóch kucheików przy piecu siedzi. — Z oficyny wypadło trzech pacholków. — Trzy piękne córki było nas u matki.—Nie brakowało mu nigdy na dobrych chęciach.

24. Wskaż podmiot logiczny.

Zagrzmiały tysiące oklasków.—Róż białych tysiące spadły na posadzkę. — Na niebie świeci miljon gwiazd.

25. Przepisz, podkreślając w każdym zdaniu podmiot (zasadniczy lub nierozwinięty) gramatyczny — raz, logiczny — dwa razy.

Jasne, ciepłe słońce oblało blaskiem dach zielonego boru. — Jest to dolina najpiękniejsza w świecie. — Coś mnie ukłóło w sercu. — Wszyscy wstali od stołu. — W oknach nie było światła. — Tysiące ludzi ginie z niedołęstwa. — Przy tobie niema żywego ducha. — Nie działo się w Dobrzynie nic bez Maćka rady. — Ptasiego tylko nie dostaje mleka. — Upłynęło parę godzin. — Nie brakowało mi na odwadze. — Co raz bardziej brakowało mu tehu.

26. Rozbierz podane niżej zdania i zwróć uwagę, zapomocą jakich słów zostało w nich wyrażone orzeczenie.

O łyzy u mnie nie było trudno.—Było mi i smutno i miło.—Stało się cicho.—Stało mu się ciemno przed oczyma.—Rozwidnia się coraz bardziej.—Na czarnej górze widzę kościółek ubogi.—Przez chwilę słychać było tylko dudnienie i turkot wagonów.—Wszystkim było nader ciężko.—Zrobiło się widno.—Daleko słychać wiejski dzwon kościelny.—Od czasu do czasu słyszeliśmy głuchoe stukania.—Po chwili wszędzie było samotnie i głucho.—Nic nie widziałem na drodze.—Nam ubiec długą drogę trzeba.—Zdobyto wszystkie działa.—Ukradli mu jesienią konie.—Zły przykład trzeba było okupić dobrymi przykładami.

IV. SPOSOBY WYRAŻANIA ORZECZENIA.

27. Wskaż orzeczenia.

Język sieje, ucho zbiera.—Kąkol nie zginie.—Słówka anielskie, serce djabelskie.—Szczęście odmienne bywa.—I wilk syt i owce całe.

28. Wskaż orzeczenia (nierozwinięte lub zasadnicze) i zwróć uwagę, zapomocą jakich wyrazów są one oznaczone.

Noce były chłodne.—Godzina była ósma.—Wiły się nici, warczały wrzeciona, migaly druty.—Takie jest życie, taka piosnka moja.—Miło jest marzyć, ale pożyteczniej jest pracować.—Szlachetnie to pięknie.—Przebaczać jest szlachetnie.—Pisać dobrze nie jest to jeszcze pisać wymownie.

29. Wskaż orzeczenie i zwróć uwagę, zapomocą jakich wyrazów jest ono wyrażone.

Wróbel jest ptakiem.—Żelazo jest metalem.—Brzoza jest drzewem.

30. Przepisz, podkreśl orzeczenia (nierozwinięte i zasadnicze) i oznacz, zapomocą jakich wyrazów zostały one wyrażone.

Bóg jest lekarzem najlepszym.—Bóg jest długo cierpliwy.—Ciężko jest pracować na kawałek chleba.—Za cnotą chwała idzie.—Cnota pochwalona nie będzie zasłużona.—Czas raz ubiegły nie bywa powrócony.—Czekać pragnącemu markotno.—Częstować kogoś jest z jednego dnia dwa czynić.—Każdy człowiek niecnotliwy jest złym i dobrym obrzydliwym.—Dobrodziejstwo wziąć jest wolność stracić.

31. Wskaż orzeczenia (zasadnicze i nierozwinięte) i zwróć uwagę, czy są wyrażone zapomocą jednego czy dwóch wyrazów.

Burza przeszła, niebo wyblękitniało, zajaśniało słońce.—Wieczór był ciepły.—Okrąg niebios był gdzie niegdzie zasłany chmurkami.—Miło było oddychać świeżem powietrzem.—Mgły stawały się coraz radsze.—Było to zapowiedzią pięknej pogody.

32. Wskaż orzeczenie czasownikowe i złożone.

Barbara święta o górnikach pamięta.—Gospodarz dobry wiele sprzedaje, mało kupuje.—Dobra gospodyni ma zawsze pełno w skrzyni.—Wybujały kłos bywa próżny.—Warszawa ma ogrody, a Kraków sam jest ogrodem.—Rozpaczać jest to dodawać zło do zła.—Poznać błąd jest pierwszym krokiem do poprawy.—Miło jest oddać przyjacielowi przysługę.

33. Przepisz i podkreśl orzeczenia czasownikowe raz, orzeczenia złożone — dwa razy.

Pokornej głowy miecz nie siecze. — Zyskanie na czasie jest zyskaniem na rzeczy. — W swojej chatce nawet dym jest słodki. — Pożyteczne życie jest ciągłą pracą. — Bieda uczy rozumu. — Pochlebstwo jest kłamstwem. — Szczęście bywa zmienne.

34. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż w nich orzeczniki i zwróć uwagę, jakim wyrazem zostały one oznaczone i w jakim są położone przypadku.

Świat był otwarty. — Noc była przecudna, ale piękny jest także dzień. — Ranek był przejrzysty — Nie jestem wart twej pochwały. — On jest wesół. — Będę zdrów.

35. Wskaż orzeczniki rzeczowne i zwróć uwagę, w jakim są one położone przypadku.

Pochlebstwo kłamstwem jest. — Powodzie są klęską. — Wojny są nieszczęściem. — Wiara jest pociechą, miłość — siłą, a nadzieja — pokrzepieniem. — On jest nauczycielem.

36. Wskaż orzeczniki rzeczowne i zwróć uwagę na ich przypadek.

Porządek jest to rozum. — Wiara to dźwignia. — Wiedza to potęga. — Było to ludne miasto. — Był to klasztor zakonnic. — Step był jak dywan. — Kraj był jak ogród. — Był on prostak. — On zwał się Rębajło.

37. Przepisz, podkreśl orzeczniki przymiotne raz, rzeczowne dwa razy i oznacz, w jakich przypadkach są one położone.

Jestem człowiek i sprawy ludzkie nie są mi obojętne. — Bądź dla zwierząt człowiekiem, a dla ludzi duchem. — Takie jest życie, taka piosnka moja. — Ja kiedyś byłem pan nad pany. — Byłem młody i silny, świat był mi otwarty. — Wspaniała jest walka czło-

wieka z przyrodą. — Jasność jest pierwszym przymiotem mowy. — Grzeczność nie jest nauką łatwą ani małą. — Jest to cnota nad cnotami trzymać język za zębami. — Sen — mara, Bóg — wiara.

V. SPOSOBY WYRAŻANIA PRZEDMIOTU.

38. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż w nich określenia i zwróć uwagę: 1) na jakie pytania odpowiadają; 2) na co wskazują, na przedmiot, czy na właściwość; 3) z jakimi wyrazami się łączą.

Dzień schodził za dniem. — Dzień był podobny do dnia. — On pracował więcej od ciebie. — Spędzanie dni na pracy skracało nam czas.

39. Wskaż przedmioty i zwróć uwagę, zapomocą jakich wyrazów zostały one oznaczone.

Ziemia oddycha pokojem. — Nareszciem już bliski swojego celu. — Świat był mnie otwarty. — Ciemność nocy przeszkodziła w ściganiu uciekających. — Pospółstwo go zewsząd oblało. — Nieszczęśliwego Bóg nie zrobi tchórzem. — Jednych gniew, drugich tylko pobudzała zawiść. — Dwóch trzeci rozwarzy. — Przecho-
dzący mówili żniwiarzom „szczęść, Boże”.

40. Przepisz, podkreślając przedmioty, wyrażone przez rzeczownik lub bezokolicznik raz, a przedmioty wyrażone w jakikolwiek inny sposób — dwa razy.

Za jednego bitego dwóch niebitych dają. — Ból milczeć nie umie. — Kruk krukowi nigdy oka nie wykole. — Jeden miecz drugi w pochwie trzyma. — Dobry młyn wszystko zmiela. — Chcącemu nic nie trudno. — Nikt nie jest bez ale. — Chytry z chytrym nie utworzą dobrego związku. — Ręka rękę umywa,

noga nogę wspiera. — Bieda biednemu żyć w świecie samemu.

41. W następujących zdaniach wskaż przedmioty i zwróć uwagę, z jakimi wyrazami one się łączą.

Mgła wszystko zalewa. — Oddalone cykania koników podobne były do lekkiego trzasku niewidzialnych iskier. — Przez jakiś czas nikt słowa nie śmiał przemówić. — Godni są szczywacze chartów — godne szczywaczów charty. — Konrad znowu na wszystko stawał się nieczuły. — Zaczęli rozmowę o niebios błękitach. — Grażyna podzielała myśl męża i władzę nad krajem. — Ona ma więcej powagi od ciebie.

42. Przepisz podane niżej zdania i podkreśl w nich przedmioty przyczasownikowe, a potem zmieniwszy je w ten sposób, żeby czasownik był użyty w stronie biernej, zwróć uwagę, co się w nich stało z wyrazami, które podkreśliłeś: czy pozostały bez zmiany, czy też uległy zmianom, a jeśli tak, to jakim?

Rolnik uprawia ziemię. — Ziemia jest uprawiana przez rolnika.

Lekarz pielęgnuje chorego. —

Król rządzi krajem. —

Woźnica kieruje kołmi. —

Maszyna porusza kołami. —

43. Wskaż przedmioty bliższe i dalsze.

Dał nam Pan Bóg wszystkiego. — Nie nuć triumfu przed bitwą. — Daj łaskę winnym, daj łaknącym chleba. — Staraj się o szczęście drugich! — Chlebem i solą ludzie sobie ludzi niewolą. — Ręką zwycięża głupi, głową — mądry. — Pracowity pogardza gnuśnymi ludźmi. — Kieruj się miłością i kochaj ludzi.

44. Wskaż przedmioty bliższe i zwróć uwagę, w jakich są położone przypadkach.

Czystą pszenicę czarna niesie rola. — Maciej rady rzadko udzielał. — Młódź konie kulbaczy. — Czynami jego powodowała fantazja. — Zawsze spokojnością gnuśną pogardzałem. — Gardzę tylko nieuczciwością. — Stryj na wychowanie niczego nie skąpił. — Kurcz wstrząsnął jego olbrzymiem ciałem. — Już orszak dolne krużganki przebiega.

45. Wskaż przedmioty dalsze i zwróć uwagę, w jakich przypadkach są one położone.

Muszę cię w bardzo ważnej rzeczy radzić się. — Gospodarz jedną ręką pokazał mi chmurę. — Srodcze go bolała wojna. — Nikt tam nie rozprawiał o porządku. — Ze śmiercią nieraz spotkałem się zbliska.

46. Wskaż przedmioty przymiotników i zwróć uwagę na ich przypadek.

Żaden śmiertelnik nie jest wolny od dziwactwa. — Potwarz ta jest niegodna wiary. — Smutek ich podobny był do nienawiści. — Kupcy pomocni są miastom, lekarze — chorym. — Był jej wdzięczny za pochwał tyle. — Wszystko było gotowe na przyjęcie pana. — Chłopak był zdatny do wszystkiego. — Kościół ten jest bogaty w liczne malowania. — Tatarzy na głód, chłód i trudności bardzo są wytrzymali. — Winieniem ci wdzięczność. — Dziaduniowi za błogosławieństwo wdzięczny jestem.

47. W podanych niżej zwrotach zmień czasowniki na rzeczowniki odsłowne i zwróć uwagę, czy zależne od nich przedmioty nie ulegają zmianie.

a) Pomagam słabemu — pomaganie słabemu.

Kieruję kołmi —

Obracam kołami —

Macham rękami —

Pragnę pochwały —

Mierzę do celu —

b) Czytam książkę — czytanie książki.

Piszę list —

Uprawiam rolę —

Zwożę zboże —

48. W podanych niżej zwrotach zmień słowa osobowe na bezokoliczniki i imiesłowy i zwróć uwagę, czy zależne od nich przedmioty nie ulegają zmianom.

Tęsknię za krajem, — tęsknić, — tęskniący...

Pomagam bliźniemu, — —

Panuję nad sobą, — —

Kocham matkę. — —

49. W podanych niżej zwrotach zmień słowa osobowe na bezokoliczniki i rzeczowniki odsłowne i podkreśl zależne od nich przedmioty.

Utałem dech, — Poruszam kołami,

Złożyłem ręce, — Kieruję kołmi,

Odebrałem list, — Proszę o przebaczenie,

Zaprosiłem kolegę. — Upieram się przy swoim zdaniu.

VI. SPOSOBY WYRAŻANIA PRZYDAWEK.

50. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż w nich określenia i zwróć uwagę: 1) na jakie pytania odpowiadają, 2) na co wskazują, na przedmiot czy na właściwość przedmiotu, 3) z jakimi wyrazami się łączą.

Bitny Karol Gustaw wziął piękną Warszawę. W całej Polsce Szwedzi dokazują. Wojska szwedzkie obległy Częstochowę. Chcą zdobyć cudowne miejsce. Ale mężny przeor, nie chce Jasnej Góry oddać tluszczy szwedzkiej. Huczą groźne działa. Kula kulę goni. Jasnej Góry Matka Boża broni.

51. Wskaż przydawki i zwróć uwagę, w jaki sposób zostały oznaczone.

Przydrożne lipy ścielą długie cienie. — Czekam listu zapowiedzianego. — Słyszę ciągnące żórawie. — Upłynęła jedna godzina i druga. — Zmierzch jakiś nieskończony otoczył mię.

52. Wskaż przydawki i zwróć uwagę, w jaki sposób zostały one wyrażone.

Ksiądz Robak chodził po dziedzińcu. — Ubogi starzec miał jedynaczkę córkę.

53. Wskaż przydawki, wyrażone przez rzeczowniki, i zwróć uwagę na ich przypadek i przypadek rzeczownika określanego.

Księża paulinowie tabakę taką robią w mieście Częstochowie. — Jutro stawią się bracia strzelcy, wiara obławnicy.

54. Wskaż przydawki przymiotne i rzeczowne.

Gęsty barszcz czeladzi nie odstraszy. — W każdej bajce jest prawda na dnie. — Chytry ma siedem zmysłów, ósmy wykręt. — Czas utracony nigdy się nie wróci. — Ksiądz Kordecki przygotowywał dusze ludzkie. — Mądra głowa ma dość dwa słowa. — W mieście Kownie pośrodku ciągnie się błonie rozległe.

55. Wskaż przydawki i zwróć uwagę na sposób ich wyrażenia.

wielki krąg się zbiera. — Zdala dolatują tony fujarki. — Noce były prawdziwie wiosenne. — Dokoła panowała ogromnie poważna cisza. — Ludzie tu i ówdzie wychodzili na pola siał i orać.

62. Wskaż okoliczniki i zwróć uwagę, co one oznaczają, miejsce, czas, sposób, przyczynę czy cel. *w 1. paragrafie* Południe było bardzo upalne. — Długo już nie było deszczu, i ludzie z niecierpliwością i upragnieniem go wyczekiwali. — Naraz na zachodzie ukazała się ciemno-brunatna chmura, — sunęła powoli i groźnie. — W powietrzu zapanowała ogromnie poważna cisza. — Nagle zwarły się wichry. — Kiedyniekiedy rozwarło się błyskawicznie niebo i trzasnął ogłuszająco piorun. — Niejeden obejrzał się lękliwie i żegnał trwożliwie. — Po jakimś czasie deszcz ciszej szumiał, a po chwili tu i owdzie na niebie ukazały się jasnobłękitne oka. — Ludzie odetchnęli pełną piersią swobodnie i głęboko.

63. W podanych niżej przykładach wskaż okoliczniki i zwróć uwagę, w jaki sposób zostały one wyrażone.

Znowu deszcz ciszej szumi. — Gdzieś niedzie rośnie krzak głogu. — Spojrzeliśmy sobie trzykroć oko w oko. — Nauczyciel wyklada, stojąc. — Stary, spojrzawszy przed siebie i kiwając głową, zabrał głos, wymawiając zwolna każde słowo. — Wiatr, szumiąc, uschłych liści tumanami miotał.

64. Rozbierz podane poniżej zdania, wskaż w nich okoliczniki i zwróć uwagę, w jaki sposób zostały one wyrażone.

Ursynów leży o maleńką milę od Warszawy. — Ścieżka to idzie do góry, to spada na dół. — Niebo

z upodobaniem przegląda się w powierzchni rzeki. — W kwietniu już słońce zaczęło dobrze przypiekać. — Na chwilę wszystko ucichło. — Nad rankiem cudne znów było powietrze. — Od samego rana panował ruch niezwykły. — Idziemy szukać szczęścia. — Przybyłem nawracać, a jacyś ludzie przybyli wycinać. — Trwało to chwilę. — Z radością otrzymałem od was wiadomość.

65. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż w nich okoliczniki i oznacz sposób ich wyrażenia.

Od czasu do czasu pani rzucała krótkie rozkazy. — Noc już zapadła od godziny blisko. — Próżno i noc i dzień płaczę. — Związano niewód, głęboki stóp dwieście. — Wojska przybyły na odsiecz obleganym. — Od północo-wschodu napływały obłoki ciemne. — Krzaki gdzieś niedzie wznoszą gałęzie. — Czas prędko uchodzi. — Ktoś trzykroć do drzwi zapukał. — Podróżny długo w oknie stał, patrząc i dumając. — Gospodarz, prace skończywszy rolnicze, na spoczynek powraca.

66. Przepisz, podkreśl okoliczniki i za pomocą odpowiednich liter oznacz sposób ich wyrażenia.

Słońce pogodnie weszło i już padło na strzechy. — Już wróble, skacząc, zaczęły świerkać; już trzykroć gęgnął gęsior, a po chwili odezwały się kaczk i indyki, zdala odzywa się porykiwanie bydła. — Już na dziedzińcu słyhać myśliwskie okrzyki. — Młodzięz wesoło wyprowadza konie i, śpiesząc się, zaprzęga do bryki. — Nagle odezwały się trąby, otworzono psiarnie; zgraja chartów, wypadłszy, wesoło skowyczy. — Psy, szalejąc z radości, cwałem śmigają po dworze, potem biegną i kładą szyję na obrozę. —

Wszystko to bardzo dobre polowanie wróży. — Narzecie dano rozkaz podróży.

67. Rozbierz podane niżej zdania.

Sród lasu cichego rozlegały się krzyki i hałasy. — Stada dzikich gęsi szumią ponad lasem. — Soplicowo leżało tuż przy wielkiej drodze. — Droga wężowato wiała się wśród uprawnych pagórków.

68. Rozbierz następujące zdania.

Miny burzące kopią się w ziemi jak krety. — Jaskółka ciemny obłok przeszywa jak strzała. — Graby od deszczu lśniły się i czerniły jak stal. — Słońce wpadło do ciemnicy słupem ognistym. — Błyskiem minął wiek szczęśliwy. — Murem stanęła krzyżacka konnica.

69. Rozbierz podane niżej zdania.

Serce mi bić zaczęło przyśpieszonym tętnem. — Dzieci wybuchnęły głośnym płaczem. — Niepokój w duszy się szerzy, wzrasta w sercu. — Ziemia po nocnym deszczu wyschła. — Różne myśli snuły mi się po głowie.

70. Napisz po dwa przykłady (w zdaniach) na okoliczniki, wyrażone zapomocą przysłówka, imiesłowu przysłówkowego, przypadku zależnego rzeczowników i wyrażenia porównawczego.

VIII. WYRAZY POZA ZDANIEM.

71. Rozbierz podane niżej zdania i zwróć w nich uwagę na wołacze.

Błogosławię cię, dziecię moje. — Matko moja, mógłbym ci zrobić spowiedź ogólną z życia mojego. —

Pod Twoją obronę uciekamy się, Matko, Pani, Królowo nasza! — Trzymaj, myśliwcze, ptaka na dłoni!

72. Rozbierz podane niżej zdania.

On wie dobrze o wszystkim. — On wie, zapewne, o wszystkim.

73. Wskaż wołacze, wyrazy i zdania wtrącone.

Razu pewnego dopadli, według podania, Tatarzy aż do klasztoru i kościoła św. Krzyża na Łysej Górze. — Twoja powieść, Gerwazy, zajęła mnie mocno. — Za moich, panie, czasów w języku strzeleckim dzik, niedźwiedź, łoś, wilk zwany był zwierzem szlacheckim. — Ej, ty na szybkim koniu gdzie pędzisz, kozaczko? — Ja ileż wam winienem, o domowe drzewa! — O pieśni gminna, ty stoisz na straży narodowego pamiętek kościoła! — Pani, rzekł Hrabia, racz mej śmiałości darować. — Palnałem głupstwo, przyznaję, ale ja żartowałem. — Przez ogród, zdaje mi się, jest do domu prościej. — Nałóg, wedle przysłowia, drugie przyrodzenie.

IX. SPOSOBY ŁĄCZENIA WYRAZÓW W ZDANIU.

1. Sposoby łączenia orzeczenia z podmiotem.

74. W podanych niżej zdaniach wskaż podmiot i orzeczenie i wyodrębnij w nich tę część orzeczenia, która się łączy z odpowiednią częścią podmiotu.

Zmierzch zapada. — Wschodzi księżyc. — Pokazują się gwiazdy. — Niebo jest pogodne. — Wieczór jest ciepły. — Nad rzeką podnoszą się białe opary. — W lesie odzywa się jakiś spóźniony ptaszek. — Wiatr szumi zlekką w gałęziach. — Strumyk szemrze wśród

krzaków.—Dokoła panuje cisza.—Nadchodzi pogodna, cicha noc.

75. Za pośrednictwem jakich części łączy się orzeczenie z podmiotem?

76. W jakich zdaniach łączy się orzeczenie z podmiotem bezpośrednio?

77. W podanych niżej zdaniach zwróć uwagę na formy osoby, liczby i rodzaje orzeczenia i przyjrzyj się, czy się one zgadzają z odpowiednimi formami podmiotu.

Nauczyciel wyklada, ja słucham, wy zapisujecie.— Szlachta walczy.— Kompanja rusza.— Państwo wyjechali.— Panowie zostali.— Panie wyjechały.— Konie ruszyły.— Kłosa się chwiała.— Drzewa szumiały.— Przyszła siekiera i las zginął.— Zamigotały gwiazdy, ukazał się księżyc.

78. Rozbierz podane niżej zdania i zwróć uwagę, w jakich formach zgadza się z podmiotem zasadniczym lub nierozwiniętym orzecznik przymiotny.

Byłem młody, świat był mi otwarty.— Ranek był przejrzysty.— Wieczór był ciepły i cichy, okrąg niebios gdzieś niegdzie chmurkami zasłany.— Noc jest przecudna, ale piękny jest także dzień.— On nie jest wart twej pochwały.— On jest wesół.— Bądź zdrow.

79. Rozbierz podane niżej zdania i zwróć uwagę, w jakich formach zgadza się z podmiotem orzecznik rzeczowny.

Pochlebstwo kłamstwem jest.— Świat jest teraz pustynią.— Wiara jest pociechą.— Powodzie są klęską.— Wojny są nieszczęściem.— On jest nauczycielem, ona jest nauczycielką.

80. Przepisz, podkreśl orzeczenia (zasadnicze lub nierozwinięte) i oznacz, na czym polega ich zgoda z podmiotem.

Z szumem liś suchy wiatr w doliny niesie.— Odgłos się dzwonka rozlega przez łąny.— Nagle wichry zwarły się, porwały się wpoły.— Bądź dla zwierząt człowiekiem, a dla ludzi duchem! (Mick.).— On był i duszy jego spowiednikiem, on był i serca jego powiernikiem.— Tu las był rzadszy.— Takie jest życie, taka piosnka nasza.

81. Rozbierz podane niżej zdania, zwróć uwagę na podmiot zasadniczy i formę liczby orzeczenia.

Wrzask psów, krzyk strzelców grzmiały ze środka puszczy.— Skrzetuski, pan Longinus i pan Wołodyjowski dyszeli obok siebie.— Dzieci i rodzice zarówno mu wdzięczni byli.

82. W podanych niżej zdaniach wytłumacz użycie w orzeczeniu formy liczby mnogiej.

a) Ojciec z synem wybrali się na wycieczkę.— Nadaremnie ich Robak z Maćkiem wstrzymywali.— Kastor z bratem Polluksem jaśnieli na czele.

b) Broni się jeszcze z wież Alpuhary Almanzor z garstką rycerzy.— W namiocie pustym ja zostałem z żoną.— Zniknął koń z jeźdźcem.

83. Zwróć uwagę na formy osoby w orzeczeniu zdań następujących:

I ja, i oni wyczekiwaliśmy ciebie z upragnieniem.— Ani my, ani wy nie możemy się poczuwać do winy.— I ty, i oni zawiedliście moje nadzieje.

84. Rozbierz podane niżej zdania i zwróć uwagę na formę ich orzeczenia.

Szabel nam nie zabraknie. — Jegrów więcej przybywa. — Grzybów było w bród. — Gwiazd już kilka drży na niebie. — Kilka statków płynęło po wodzie.

2. Sposoby łączenia części podmiotu i orzeczenia rozwiniętego.

85. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż w podmiocie i orzeczeniu rozwiniętem określenia i oznacz wyrazy, z którymi się one łączą.

Każdy ptak ciągnie do swojego gniazda. — Dobra rada nigdy nie jest zbyt późna. — Rozstanie z miłymi śmierci się równa. — Wielkie rzeki z małego źródła idą. — Ranne słońce trwa krótko.

86. Rozbierz podane niżej zdania i wskaż w podmiocie i orzeczeniu rozwiniętem łączące się z sobą pary wyrazów.

Białość śniegu razi oczy. — Różne drogi krzyżują się w tym lesie. — Drzewa i krzewy liśćmi wzięły się za ręce. — Złe koło i zła głowa najczęściej robią hałasu. — Od chleba i soli głowa nie boli. — W tej części sadu rosły tu i owdzie wiśnie. — Drobnym, zimnym deszczem padał od samego rana.

87. Rozpatrz wyodrębnione w powyższych zdaniach połączenia dwuwyrazowe.

a) Czy w połączeniach takich, jak *białość śniegu, razi oczy, różne drogi, krzyżują się w lesie, w tym lesie* i t. p. wchodzące w ich skład wyrazy są od siebie niezależne, czy też jeden z nich zależy od drugiego? Który z tych wyrazów jest niezależny, a który zależny? Jaką częścią podmiotu lub orzeczenia rozwiniętego jest wyraz zależny i czym jest wyraz niezależny?

Czy określenie jest wyrazem zależnym czy niezależnym? Czy wyraz określany jest wyrazem zależnym czy niezależnym?

b) Czy w połączeniach takich, jak *drzewa i krzewy, — od chleba i soli, — tu i owdzie, — drobnym, zimnym* mamy połączenia określenia z wyrazem określanym? Jakimi częściami podmiotu i orzeczenia rozwiniętego są wyrazy, składające się na te połączenia? Czy są to różne czy jednakowe części podmiotu i orzeczenia rozwiniętego? Czy są one od siebie zależne czy niezależne?

88. Rozbierz podane niżej zdania i wskaż w podmiocie i orzeczeniu rozwiniętem te ich części, które się łączą w związek współrzędny. Zastanów się, jakie są to części podmiotu i orzeczenia rozwiniętego.

Dokoła wody rosły gęste trzciny, wysmukłe sity i tataraki. — Płomień i bladeść przeleciały przez jego twarz. — Wieś zginęła w szarych, śnieżystych mrokach. — Przechodzę przeproszać i dziękować. — Chłodny, jesienny zmrok zapadał nad lasem i całą okolicą. — Na polach i na drogach zapanowała głucha cisza. — Wieczór był ciepły i cichy. — Gospodarz dał gościom chleba i mięsa.

89. W podanych niżej zdaniach wskaż związki współrzędne i zwróć uwagę, jakie części podmiotu i orzeczenia są zapomocą nich połączone.

Na świętego Bartłomieja otwiera się las i knieja. — Słońce prawdy wschodu nie zna i zachodu. — Podkomorzy kłaniał się damom, starcom i młodzieży. — Mam śliczny mały pokój z mahoniowymi meblami i marmurowym kominkiem. — W tej części sadu rosły tu i owdzie wiśnie.

90. Przepisz, podkreślając wyrazy, pozostające w związku współrzednym.

Ogarnęło Litwinów z wiosny słońcem jakieś dziwne przecucie, jakieś oczekiwanie tęskne i radosne.— Łez ludzkich się boję i krzywd.— W sennych niekiedy marzeniach widzę postać szanowną matki, ojca i braci.

91. W podanych niżej zdaniach wskaż podmiot i orzeczenie i oznacz związki, zachodzące między częściami podmiotu i orzeczenia. Czy są to związki współrzedne czy podrzędne.

Każdy ptak ciągnie do swego gniazda.—Rodzicom i nauczycielom nie możemy oddać równej roboty.— Ryby i dzieci głosu nie mają.

92. Który z wyrazów w połączeniu *liść brzozy* jest podrzędny, a który nadrzędny.

93. Napisz odmianę wyrazów *liść brzozy* i zwróć uwagę, czy ze zmianą liczby i przypadku wyrazu nadrzędnego *liść* zmienia się liczba i przypadek wyrazu podrzędnego *brzozy*? Czy w połączeniach: *liść brzozy*, *liścia brzozy*, *liściowi brzozy*... związek między wyrazem *brzozy* a *liść* pozostaje niezmienny? Więc dla czego w połączeniu *liść brzozy* wyraz podrzędny (*brzozy*) zachowuje swój przypadek bez zmiany, choć zmieniamy przypadek wyrazu nadrzędnego (*liść*, *liścia*, *liściowi*...)?

Zapomocą czego w połączeniu *liść brzozy* oznaczamy zależność wyrazu podrzędnego od nadrzędnego?

94. Napisz odmianę wyrazów *biała brzoza* i zwróć uwagę, czy ze zmianą liczby i przypadku wyrazu nadrzędnego (*brzoza*) zmienia się liczba i przypadek wyrazu podrzędnego (*biała*). Czy w połączeniach *biała*

brzoza, *białej brzozy*... *białą brzozą*... *białemi brzożami*... związek między obu wyrazami pozostaje bez zmiany? Jeżeli zmiana przypadku wyrazu podrzędnego nie wpływa na zmianę jego związku z wyrazem nadrzędnym, to czy ten związek jest tutaj oznaczony przez przypadek?

Zapomocą czego w połączeniu *biała brzoza* oznaczamy zależność wyrazu podrzędnego od nadrzędnego?

95. W podanych niżej zdaniach wskaż części podmiotu i orzeczenia, łączące się w związek rządu i zgody.

Różne drogi krzyżują się w tym lesie. — Z wiejskiego kościoła dzwon wieczornych pacierzy dźwiękiem szklanym bije. — Łzy jakieś mile stanęły mi w oczach. — O godzinie piątej z rana stanęliśmy na miejscu.—Z pod pagórka wypływa źródło rzeki Białki. — Różnili się Dobrzyńscy między Litwą bracią. — Ksiądz Kordecki przygotowywał dusze ludzkie.

96. Przepisz podane niżej wzory deklinacji, przyjrzyj się, w jaki sposób łączy się w nich przydawka przymiotna (liczebnikowa) z wyrazem określającym i podkreśl wypadki, w których jest związek zgody.

M. cztery konie	pięć koni	tysiąc koni
D. czterech koni	pięciu koni	tysiąca koni
C. czterem koniom	pięciu koniom	tysiącowi koni
B. cztery konie	pięć koni	tysiąc koni
N. czterema końmi	pięciu końmi	tysiącem koni
Mc. (o) czterech koniach	(o) pięciu koniach	(o) tysiącu koni.

97. Przepisz podane niżej wzory deklinacji i zwróć uwagę na sposoby połączenia z rzeczownikami liczebników zbiorowych; wypadki, w których jest związek zgody, podkreśl.

M. oboje rodziców	troje dzieci
D. obojga rodziców	trojga dzieci
C. obojgu rodzicom	trojgu dzieciom
B. oboje rodziców	troje dzieci
N. obojgiem rodziców	trojgiem dzieci
Mc. (o) obojgu rodzicach	(o) trojgu dzieciach.

98. W podanych niżej przykładach wskaż części podmiotu i orzeczenia, łączące się na podstawie rządu.

a) Zerwała się burza okrzyków. — Nadszedł nareszcie czas spokoju. — Zbliżyła się godzina odjazdu. — Rozległ się odgłos dzwonka.

b) Dach z blachy. — Strzecha ze słomy. — Dzban z gliny. — Tabakiera ze srebra. — Posłanie ze mchu. — Chart bez ogona jest jak szlacheć bez urzędu.

c) Rób wszystko z rozwagą. — Ty błądziłeś w Warszawie, a ja nie błądzę w Londynie. — Na pagórku niewielkim we brzozowym gaju stał dwór szlachecki. — Ziemia po nocnym deszczu wyschła.

d) Ręka rękę myje, noga nogę wspiera. — Próżny rozgłos nie daje szczęścia. — Nie nuć triumfu przed bitwą. — Bogu się przeciwieć trudno.

99. Przepisz i podkreśl wyrazy, łączące się w związek rządu.

Pańskie oko konia tuczy. — Za cnotą idzie chwała. — Nauka sławę nieśmiertelną niesie. — Trudno jest ukreślić bicz z piasku. — Pilność sługi dobrego czyni pana

datnego. — Skromność i cnota droższa od złota. — Najlepszemu piekarzowi czasami chleb się nie uda.

100. W podanych niżej zdaniach zwróć uwagę na sposób połączenia określenia z wyrazem określanym.

Czekałem długo. — Pociąg szedł szybko. — Uczniowie słuchają uważnie. — On pisze bardzo ładnie.

Czy zależność wyrazu podrzędnego od nadrzędnego jest tu wyrażona przez końcówkę przypadkową, czy przez upodobnienie formy, czy też nie ma żadnego zewnętrznego znaku?

101. Rozbierz podane niżej zdania i wskaż, które wyrazy są połączone związkiem przynależności.

Odpowiedz mi zaraz krótko, węzłowato! — Śtaw nie był tu bardzo głęboki. — Tłum ludzi otoczył go natychmiast. — Idziemy szukać szczęścia. — Potok, szumiąc, spada ze skały. — Kilkakroć ci to powtarzałem. — Bardzo mię zasmuciłeś.

102. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż w nich połączenia dwuwyrzowe i zwróć uwagę na związek zgody, rządu i przynależności.

Noc już zapadła od godziny blisko. — Od północy napływały powoli ciemne obłoki. — Stada dzikich gęsi szumią ponad lasem. — Słońce ostatnich kresów nieba dochodziło. — Promieniem słońca błyszczał dach blaszany. — Czekam niecierpliwie listu zapowiedzianego. — Znałem go bardzo dobrze. — Nikt słowa nie śmiał przemówić.

NAUKA O WYRAZACH.

I. CZĄSTKI SŁOWOTWÓRCZE WYRAZÓW.

103. Przepisz podane niżej wyrazy i podkreśl ich wspólne cząstki.

a) mędrzec	b) grymas	— grymaśny	— grymaśnik
głupiec	kaprys	— kapryśny	— kapryśnik
skąpiec	grzech	— grzeszny	— grzesznik
malec	pomoc	— pomocny	— pomocnik.

Do jakich części mowy należą wyrazy: *mędrzec*, *głupiec*, *skąpiec*, *malec*?

Co oznaczają rzeczowniki: *mędrzec*, *głupiec*, *skąpiec*, *malec*; — ludzi, zwierzęta, rośliny, rzeczy, czy zjawiska?

Jakiego człowieka oznacza rzeczownik *mędrzec*?

Jakiego człowieka nazywamy *głupcem*?

Co to jest *skąpiec*, *malec*?

Co oznaczają wyrazy, zakończone na *-ec*?

104. Wskaż przyrostek w wyrazach: *grymaśnik*, *kapryśnik*, *grzesznik*, *pomocnik* i zastanów się, co on oznacza.

a) Co oznaczają wyrazy: *grymaśnik*, *kapryśnik*, *grzesznik*, *pomocnik*?

b) Jaka część tych wyrazów wskazuje, że mamy na myśli ludzi i która część oznacza właściwości tych ludzi?

105. W podanych niżej rzeczownikach wskaż przyrostki i zastanów się, co one oznaczają:

a) poganiacz	b) burzyciel	c) zdzierca
przepisywacz	niszczyciel	najeżdźca
poszukiwacz	ciemieżyciel	ciemieżca
zbieracz	dręczyciel	łupieżca
badacz	grabiciel	grabieżca.

106. Przepisz podane niżej wyrazy, podkreśl w nich przyrostki i określ ich znaczenie.

a) radca	b) pocieszyciel	c) tułacz	d) węglarz
obrońca	nauczyciel	słuchacz	siodlarz
wybawca	wielbiciel	tkacz	mydlarz
twórca	założyciel	rębacz	koszykarz.

107. Wskaż przyrostki i określ ich znaczenie.

a) bieganie	— bieżanina	b) wierność	c) prostota
strzelanie	— strzelanina	wdzięczność	głupota
pisanie	— pisanina	wielkość	ciemnota.

108. Na czym polega różnica w znaczeniu wyrazów: *bieganie* i *bieganina*, *strzelanie* i *strzelanina*, *pisanie* i *pisanina*. Na jakie czynności wskazują wyrazy: *bieganie*, *strzelanie*, *pisanie* i jakie czynności są oznaczone przez wyrazy: *bieganina*, *strzelanina*, *pisanina*?

109. W podanych niżej przymiotnikach wskaż przyrostki i określ ich znaczenie:

a) gorzkawy	b) bieluchny	— bielutki
słonawy	cieniuchny	— cieniutki
siwawy	czyściuchny	— czyściutki
nudnawy	ładniuchny	— ładniutki
	c) gruby	— grubszy
	tępy	— tępszy
	suchy	— suchszy
	twardy	— twardszy,

110. W związku z podanymi niżej rzeczownikami utwórz przymiotniki według wskazanego wzoru.

a) wieczór	—	wieczorny	b) papier	—	papierowy
chłód	—		wosk	—	
mrok	—		buk	—	
wiatr	—		węgiel	—	
c) drewno — drewniany					
szkło —					
len —					
kość —					

111. W podanych niżej przymiotnikach wskaż przyrostki i wymień rzeczowniki, od których te przymiotniki zostały utworzone.

a) dzienny	b) śniegowy	c) gliniany
nocny	deszczowy	ołowiany
letni	zimowy	blaszany
jesienny	gradowy	bawełniany.

112. W związku z podanymi niżej rzeczownikami utwórz przymiotniki, wedle załączonego wzoru.

a) pan	—	pański	b) perła	—	perlisty
chłop	—		kropla	—	
rycerz	—		pole	—	
żołnierz	—		góra	—	
c) broda — brodaty					
róg —					
sęk —					
garb —					

113. Przepisz podane niżej przymiotniki, podkreśl w nich przyrostki i wymień rzeczowniki, od których te przymiotniki zostały utworzone.

a) leśny	b) gąbczasty	c) maślany	d) falisty
polny	krzaczasty	drucziany	fałdzisty
mięsny	żyłasty	miedziany	rzęsisty
postny	grzebieniasty	kartoflany	puszysty.

114. W podanych niżej szeregach przymiotników wskaż przyrostki i zastanów się, na czym polega różnica w ich znaczeniu.

a) górne piętra	—	górzyste okolice
polne kwiaty	—	poliste okolice
leśna jagoda	—	lesista okolica
kamienna figura	—	kamienista droga
srebrny krzyż	—	srebrzysty krzyż
szklane naczynie	—	szkliste oko
mięsna potrawa	—	mięsista twarz;
b) kołowa oś	—	kolista tarcza
wzorowy uczeń	—	wzorzysty dywan
wrzosowy kwiat	—	wrzosisty pagórek
śniegowa góra	—	śnieżysta zamieć
perłowa chmura	—	perlista rosa
puchowa poduszka	—	puszysty śnieg
piaskowa góra	—	piaszczysta okolica;
c) wełniana koszula	—	wełnista owca;
d) gliniany garnek	—	gliniasty grunt;
e) konna jazda	—	końska głowa
ziemna jaskółka	—	ziemska skorupa
górne piętro	—	górskie powietrze
ludne miasto	—	ludzkie serce
mężna dłoń	—	męska dłoń;

- f) śniegowa góra — śnieżna zima — śnieżysta zamieć;
g) ziemna jaskółka — ziemska skorupa — ziemista twarz.

Czy możnaby powiedzieć: *wełniana owca* i *wełnista koszula*? lub *końska jazda* i *konna głowa*?

115. W związku z podanymi niżej wyrazami utwórz nowe, zmieniając w odpowiedni sposób przyrostki, według załączonego wzoru.

a) myć — mydło b) dawać — dawca c) suchy — suszyć
 szyć — obronić — tępy —
 kropić — wybawić — ostry —
 sznurować — wychodzić — biały —
 bielić — rządzić — złoty —

116. Przepisz podane niżej wyrazy i podkreśl wspólne im częstki.

a) przedmieście b) podgórze c) pobrzeże
 przedmurze podzamecze pomorze.

117. Co oznaczają wyrazy *przedmieście* i *przedmurze*?

Co to jest *podgórze* i *podzamecze*?

Co nazywamy *pobrzeżem* i *pomorzem*?

Czy między wyrazami *przedmurze* i *mur* jest taka sama różnica, jaka zachodzi między wyrazami *przedmieście* i *miasto*?

Zapomocą czego tę różnicę wyrażamy?

Czy częstka *przed-* w wyrazach *przedmurze* i *przedmieście* ma jednakowe znaczenie?

Czy między wyrazami *podzamecze* i *zamek* jest taka sama różnica w znaczeniu, jak między wyrazami *podgórze* i *góra*?

Zapomocą czego tę różnicę wyrażamy?

Czy częstka *pod-* w wyrazach *podgórze*, *podzamecze* ma jednakowe znaczenie?

Czy między wyrazami *pomorze* i *morze* jest taka sama różnica w znaczeniu, jak między wyrazami *pobrzeże* i *brzeg*?

Zapomocą czego tę różnicę wyrażamy?

Czy częstka *po-* w wyrazach *pobrzeże*, *pomorze* ma jednakowe znaczenie?

118. W podanych niżej wyrazach wskaż przyrostki i przedrostki.

a) wóz b) dół c) las d) wiatr
 wózek dołek lasek wiatrak
 powóz Podole Polesie powietrze
 powozik dolny leśny powietrzny.

119. Przepisz i podkreśl przyrostki i przedrostki.

a) brzeg b) lud c) strach d) gardło
 brzeżek ludek przestrach podgardle
 pobrzeże bezludzie straszny gardlany
 wybrzeże bezludny wystraszyć gardłowy.

120. W podanych niżej wyrazach wskaż przyrostki i przedrostki.

a) głowa b) siła c) gniew d) mrok e) wykręt
 głowacz siłacz gniewny zmrok zakręt
 główny silny gniewliwy mroczny okręt.

121. Czy części wyrazów, pozostałe po usunięciu przyrostków i przedrostków, dadzą się dzielić na jakieś mniejsze częstki znaczeniowe? Czy częstka *głow-* w wyrazach, *głowa*, *głowacz* lub częstka *-kręt* w wyrazach: *wykręt*, *zakręt*, *okręt* da się rozłożyć na takie części, któreby miały jakieś znaczenie? Czy dźwięki *gło-*, *gl-* lub *g-*, *ł-*, *-o-* mają jakie znaczenie?

122. W związku z podanymi wyrazami utwórz nowe, według wskazanego wzoru.

a) złoto — złocić b) głos — głośnię
 srebro — smak —
 błoto — korona —
 rosa — czar —
 chmura — praca —

e) jasny	— jaśnieć	d) strzelać	— strzał
ciemny	—	skoczyć	—
szary	—	kroczyć	—
smutny	—	chodźć	—
szczupły	—	tworzyć	—
e) myć	— mydło	f) jechać	— przyjechać
sznurować	—	chodzić	—
wiązać	—	biegać	—
straszyć	—	lecieć	—
bawić	—	plynać	—

123. Rozłóż na części słowotwórcze podane niżej wyrazy:

a) dół	b) góra	c) wóz
dołek	pagórek	wózek
padół	podgórze	powóz
dolina	górski	powozik.

124. Przepisz wymienione niżej wyrazy i podkreśl w nich przedrostki i przyrostki.

a) most	b) chwała	c) kłos	d) ziemia
pomost	pochwała	pokłosie	podziemie
mostek	przechwałka	kłosiany	ziemski.

125. W podanych niżej wyrazach wskaż ich wspólne rdzenie.

1) dach	2) ziemia	3) góra
daszek	podziemie	podgórze
poddasze	ziemniak	górski
dachówka	ziemski	górzysty
4) koło	5) krew	6) ręka
kółko	krewki	rączka
kółeczko	krwisty	zręczny
kołować	krwawy	rękaw.

126. Czy w wyrazach pokrewnych brzmienie rdzenia pozostaje bez zmiany, czy też ulega zmianom?

127. Wymień kilka wyrazów pokrewnych (mających jeden i ten sam rdzeń).

128. Podane niżej wyrazy rozłóż na części słowotwórcze, wyodrębniając przedrostki, rdzenie i przyrostki.

a) wózek	b) koło	c) kołowrót	d) ziemia
powóz	kółko	zawrót	podziemie
parowóz	kołobieg	wywrót	cudzoziemiec
para	bieg	odwrót	cudzy.

Z ilu rdzeni mogą się składać wyrazy?

129. Wskaż wyrazy proste i złożone.

Wyciągnął ręce do wyżyn wszechświata. — O szyby różnobarwnych okien rozplonął się promień zachodzącego słońca. — Dzieci rozsypały się po łące, płosząc tam długonogie bociany. — Zbieraliśmy muchomory. — Na polu panowała złowroga cisza. — Chart wiatronogi za zwierzem tropił. — W lesie srebrzył się mech siwobrody. — Wszyscy wyszli na grzybobranie.

130 W związku z podanymi przykładami utwórz odpowiednie wyrazy złożone, według wskazanego wzoru.

- Stare miasto — rynek staromiejski
 Nowe miasto — rynek —
 miasta Wielkiej Polski — miasta —
 ziemie Małej Polski — ziemie —
 człowiek mówiący prawdę — człowiek —
 rzecz godna wiary — rzecz —
 rzecz podobna do prawdy — rzecz —

ptak o białych skrzydłach — ptak
 statek parowy — parostatek —
 wóz parowy —
 roznosiciel listów. —

131. Przepisz, podkreślając wyrazy złożone.

Niech Pocięj Macieja, nie Maciej Pocięja ma za dobrodzieja. — Dobrodziejstwo pomnij, krzywdy zapomnij. — Dobroczyunny Boga naśladowuje. — Dziejopis stare dzieje wspomina. — Cudzoziemskie kraje, inne obyczaje. — Swawola — zła wola. — Bogobojny nie zlorzeczy, miłosierdzie ma na pieczy.

132. Podane niżej wyrazy rozłóż na części słowotwórcze, wyodrębniając w nich rdzenie, przyrostki i przedrostki.

a) las	b) dwór	c) kłos
lasek	dworek	kłosek.

Czy wyrazy, wymienione w tem zadaniu, są wyrazami prostymi, czy złożonymi?

Czy wszystkie wyrazy proste są jednakowo zbudowane? Jaka jest różnica między wyrazami: *las* i *lasek*, *dwór* i *dworek*?

133. W związku z podanymi niżej wyrazami rdzennymi utwórz wyrazy rozwinięte, według wskazanego wzoru:

a) pies — piesek	b) strzał — strzelić	c) śnieg — śnieżny
kot —	skok —	mróz —
baran —	krok —	strach —
kozieł —	chód —	wiatr —

134. W związku z podanymi niżej wyrazami rozwiniętymi utwórz odpowiednie rdzenne.

a) młócić — młot	b) ładny — ład
warzyć —	trudny —
mrozić —	lotny —
sądzić —	senny —

135. Przepisz, podkreślając wyrazy rdzenne.

Zły koń i z góry nie pociągnie. — Nie pan domem stoi, ale dom panem. — Kęs do kęsa, będzie kawał mięsa. — Pies — stróż domowy. — Oko pańskie gospodarstwo tuczy. — Dobry wóz dobrze wiezie.

136. Wskaż wyrazy proste i złożone.

Dobroczyunny nie ogląda się na odwdzięczenie. — Wymawiane dobrodziejstwo zmniejsza swą wartość. — Białogłowa w płaczu obrony szuka, mężczyzna w pałaszu. — Na Boże Ciało siej proso śmiało! — Dzień Bożego Narodzenia wszystkich radością napelnia. — Wolność i swawola są to dwie rzeczy różne. — Ostrowidz on na bliźniego, a kret na siebie samego.

137. Przypatrz się uważnie podanym niżej wyrazom złożonym i zwróć uwagę, w jaki sposób zostały w nich połączone obie składowe ich części. Czy część pierwsza się zmienia, czy też pozostaje bez zmiany?

a) Wielka Noc, Wielkiej Nocy, Wielką Nocą,...
Wielkanoc, Wielkanocy, Wielkanocą,...
wielkanocny, wielkanocnego,...
b) Biały Stok, Białego Stoku, w Białym Stoku,...
białostocki, białostockiego,...
c) Stare Miasto, Starego Miasta, Staremu Miastu,...
staromiejski, staromiejskiego..

138. W podanych niżej przykładach wskaż zestawienia i zwykle połączenia wyrazów.

Państwo polskie nazywa się Rzeczą Pospolitą. — Deszcz w jesieni jest rzeczą pospolitą. — Wielka Sobota 1794 roku jest w dziejach narodu polskiego prawdę wielką sobotą. — Na szczycie Łysej Góry stoi klasztor świętokrzyski. — Góry o nagich szczytach są łysemi górami.

139. Co oznaczają zestawienia i zwykle połączenia wyrazów?

a) Co oznacza rzeczownik *góra* w zestawieniu *Łysa Góra*, czy każdą górę, która ma nagi, łyse szczyt, czy też jakąś jedną, określoną górę? — Gdzie leży Łysa Góra?

b) Co oznacza rzeczownik *sobota* w zestawieniu *Wielka Sobota*, czy każdą sobotę, w której się coś wielkiego, ważnego odbyło, czy też jakąś określoną sobotę? Kiedy bywa Wielka Sobota?

140. Porównaj zestawione niżej wyrazy złożone i zwróć uwagę: 1) czy pierwsza ich część składowa zmienia się, czy też pozostaje bez zmiany; 2) czy część pierwsza ma końcówkę przypadkową, czy też przyrostek słowotwórczy.

a) Bogobojny, bogobojnego, ... bogobojni, ...
- Bogumił, Bogumiła, Bogumiłowi, ...

b) wiarygodny, wiarygodnego, wiarygodnemu, ...
wiarogodny, wiarogodnego, wiarogodnemu, ...

Czy pierwsze części składowe wyrazów złożonych *Bogumił*, *wiarygodny* — *Bogu-*, *wiary-* mają końcówki przypadków? Czy *Bogumił* nie znaczy to samo, co *mił Bogu*, a *wiarygodny* to samo, co *godny wiary*? W którym przypadku jest użyty wyraz *Bogu* i w jakim przypadku jest położony rzeczownik *wiary*?

Wskaż części składowe wyrazów złożonych: *bogobojny* i *wiarogodny*; czy cząstki *bogo-*, *wiario-* mają powstać przypadków? Czy część pierwsza wyrazów *trójkąt*, *przedpokój*, *podwórze* (*trój-*, *przed-*, *po-*) ma końcówkę przypadkową?

141. Wskaż zrosty i złożenia.

Gaje zielone przyjmują w swoje zacisze różnoplóre ptaki. — Koło mnie srebrzył się tu mech siwobrody. — Oale towarzystwo wyruszyło na grzybobranie. — Chłopcy biorą krasnolice, tyle w pieśniach litewskich sławione, lisice; staruszek zbiera muchomory. — Mój wierzycięta, skacząc przez krzewy, bieży do kąta pod murem. — Czcigodny, siwowłósy staruszek był przez wszystkich szanowany i kochany. — Ten karygodny postępek wywołał powszechne oburzenie.

142. Przepisz, podkreśl wyrazy złożone, oznaczające zestawienia literami *zest.*, zrosty — *zr.*, a złożenia — *zł.*

Czcigodny staruszek pracował na chleb powszedni. — Lud na klęczkach „Anioł Pański” mówił. — Przez granitowe koronki ostrołuków padają na schody promienie księżyca. — Gerwazy zaczął wedle zwyczaju wieczorne pacierze, lecz między Ojczenaszem i Zdrowaśmaryją dziwne stanęły mary. — Czasem wymkną się w górę przez trawy zielenie, jakby dwa wodotryski, dwa rogi jelenie. — Cała trzódka białopucha królików bieży do starca. — Koło każdej ściany ciągnie się wielonożny stół długi drewniany. — Najajutrz ojciec z synem pośpieszyli na Stare Miasto.

II. ODMIANA WYRAZÓW.

143. W podanych niżej wyrazach podkreśl przyrostki.

a) białawy	b) wieszadło	c) konik
bielutki	wieszanie	konisko.

Zwróć uwagę na różnice, jakie zachodzą w znaczeniu zestawionych wyżej wyrazów. Co oznacza *białawy* i *bielutki*, *wieszadło* i *wieszanie* i t. d.?

Czy zmiana przyrostków pociąga za sobą zmianę znaczenia wyrazów?

144. W zestawionych niżej rzeczownikach podkreśl przyrostki.

a) głowa—główka	b) koło—kółko
głowa—głowie (radzi)	koło—za kołem (się toczy).

Na czym polega różnica między wyrazami *głowa* i *główka*, *koło* i *kółko*? Czy przyrostki *-ka*, *-ko* zmieniają znaczenie wyrazów?

Na czym polega różnica między wyrazami *głowa* i *głowie*? Czy przy zmianie przyrostka *-a* na *-e* następuje zmiana w znaczeniu wyrazu? Rozbierz zdanie: *głowa głowie radzi*. Jaką częścią zdania jest wyraz *głowa* i czym w zdaniu jest wyraz *głowie*? Więc na co wskazują przyrostki *-a*, *-e*?

Na czym polega różnica między wyrazami *koło* i *kołem*? Czy zamiana przyrostka *-o* na *-em* pociąga za sobą zmianę w znaczeniu wyrazu? Rozbierz zdanie: *koło za kołem się toczy*. Jaką częścią zdania jest wyraz *koło* i czym jest w zdaniu wyraz *kołem*? Więc na co wskazują przyrostki *-o*, *-em*?

Czy przyrostki wskazują tylko na znaczenie wyrazów?

145. Wskaż w podanych niżej rzeczownikach końcówki i powiedz, jakie części zdania one wyrażają.

Ręka rękę myje. — Noga nogę wspiera. — Oko oka nie widzi. — Kropla do kropli podobna. — Dzień za dniem schodzi. — Dzień do dnia niepodobny. — Rok po roku upływa.

146. Przepisz, podkreślając w rzeczownikach końcówki.

Kruk krukowi oka nie wykole. — Człek człękowi nie dorówna. — Jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubie. — Przyjaciel przyjaciela wspiera. — Za serce odplacaj sercem! — Cnota cnotę szanuje.

147. W przytoczonych niżej przykładach wskaż końcówki wyrazów.

Przyjaciel rad przyjacielowi. — Góra z górą się nie spotka, a człowiek z człowiekiem się spotka. — Ziarnko do ziarnka, a korzec się zbierze. — Czasu wojny o wojnie ludzie rozmawiają. — Wodę pij, wodą się myj, a będziesz zdrow. — Wodę warzyć, woda będzie.

148. Napisz podane niżej wyrazy, wskaż końcówki i podkreśl pozostałe części wyrazu.

a) woda	b) gwiazda	c) rola	d) matka
wody	gwiazdy	roli	matki
wodą	gwiazdą	rolą	matką.

149. Wskaż tematy w podanych niżej rzeczownikach.

a) mydło; myję się mydłem
szydło; szyję szydłem;
b) pisanie; wziąłem się do pisania
czytanie; wziąłem się do czytania.

Wyrazy: *mydło, szydło; pisanie, czytanie* rozłóż na części słowotwórcze, wyodrębniając w nich rdzeń i przyrostek.

Czy rdzenie i przyrostki są temi samemi częściami wyrazów, co tematy i końcówki?

150. Rozłóż na rdzenie i przyrostki, tematy i końcówki, podane niżej wyrazy.

a) zbawca	b) kropla	c) perła
obrońca	kropelka	perłowy
radca	kroplisty	perlisty.

151. Przepisz, oddzielając rdzenie od przyrostków i przedrostków, a tematy od końcówek według wskazanego wzoru.

groźba = *groź* + *ba*, *groźb* — *a*.

a) prośba	b) trawa	c) dół	d) miasto
kośba	trawka	padół	przedmieście.

152. Wskaż rdzenie, przyrostki i przedrostki, tematy i końcówki w podanych niżej wyrazach.

a) praca	b) las	c) ziemia
pracowity	leśny	ziemny
wypracowanie	lesisty	podziemie.

153. W podanych niżej zdaniach zwróć uwagę na wyrazy *Warszawa* i *Wisła*; zastanów się, czem one są w zdaniu, i wskaż ich końcówki.

Warszawa leży nad Wisłą. — Wisła płynie pod Warszawą. — Mieszkańcy Warszawy kochają bardzo swoje rodzinne miasto. — Szerokość Wisły pod Warszawą jest dość znaczna. — Od Gdańska i Sandomierza płyną po Wiśle ku Warszawie statki i łodzie. — Wielkie mosty łączą Warszawę z Pragą. — Wybraliśmy się w podróż Wisłą do Warszawy.

Czy końcówki wyrazów *Warszawa* i *Wisła* ulegają zmianom?

Od czego zależy zmiana końcówek w wyrazach? Czy wyrazy *Warszawa* i *Wisła* w przytoczonych przykładach mają znaczenie jednych i tych samych części zdania?

154. W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na końcówki rzeczownika *księżyc*.

Księżyc świecił na szafirowem niebie. — Do ciętego pokoju wdzierały się promienie księżyca. — Jeden obłoczek biały płynął ku księżycowi. — Cień ziemi padł na księżyc. — Całe błonie oświetlone było księżycem. — Na księżycu są wielkie góry i kratery wulkanów.

Czy zmiana końcówek wpływa na zmianę postaci zewnętrznej, czyli formy wyrazów? Czy wyrazy: *Wisła, Wisły, Wisłą, Wiśle,...* *księżyc, księżycyca, księżycowi,...* mają jednakową formę?

155. W podanych niżej przykładach wskaż wyrazy odmienne i takie, które się nie zmieniają.

Ucieszyłem się tem bardzo. — Ucieszyło to mię bardzo. — Uczeń nie umiał pomnożyć ośmiu przez pięć, ani pięciu przez osiem. — Padał gęsty drobny deszcz. — Nie lubię gęstego drobnego deszczu. — Zegar wybił godzinę czwartą. — Wybiła na zegarze godzina czwarta. — Tacy ludzie zdarzają się rzadko. Takich ludzi widywałem rzadko. — Spojrzeliśmy sobie trzykroć oko w oko. — Spojrzeliśmy na siebie trzykroć w oczy. — Wieczór był ciepły i cichy. — Wieczory były ciepłe i ciche.

156. Przepisz, podkreślając części mowy nieodmienne.

Nieznacznie z wilgotnego wykradał się mroku świt bez rumieńca, wiodąc dzień bez światła w oku. Dawno wszedł dzień, a jeszcze ledwie jest widomy: mgła wisiała nad ziemią, jak strzecha ze słomy nad ubogą Litwina chatką. Za przykładem niebieskim wszystko się spóźniło na ziemi. Bydło późno na paszę ruszyło i zdybało zające przy późnem śniadaniu. I w lasach cisza... Kędyś u brzegów kałuży klekce bocian.

III. DEKLINACJA RZECZOWNIKÓW.

157. W podanych niżej rzeczownikach wskaż liczbę pojedynczą i mnogą.

a) drzewo : drzewa	b) lipa : lipy
krzak : krzaki	jodła : jodły
kwiat : kwiaty	brzoza : brzozy
c) strumienie : strumień	
rzeki : rzeka	
morza : morze.	

Na co wskazuje liczba pojedyncza i co oznacza liczba mnoga rzeczowników?

158. Przepisz, podkreślając rzeczowniki, położone w liczbie mnogiej.

Słońce już gasło, wieczór był ciepły i cichy; okrag niebios gdzie niegdzie chmurkami zasłany, u góry błękitnawy, na zachód różany. Chmurki wróżą pogodę: lekkie i świecące, tam jako trzody owiec na murawie śpiące, ówdzie nieco drobniejsze, jak stada cyranek. Na zachód obłok nakształt ząbkowych firanek, przejrzysty, sfaldowany, po wierzchu perłowy, po brzegach pozłacany, w głębi purpurowy jeszcze

blaskiem zachodu tlił się i rozżarzał, aż powoli po-
żółkniał, zbladnął i poszarzał. Słońce spuściło głowę, obłok zasunęło i, raz ciepłym powiewem westchnąwszy, usnęło.

159. Wskaż rzeczowniki, użyte w liczbie mnogiej, i zwróć uwagę, czy zawsze oznaczają one mnogość przedmiotów.

Zaskrzypiały wrota, osadzone w żelaznych zawiasach, i do stodoły wtoczył się wóz, naładowany zbożem. Poszły w ruch widły, coraz to wylatuje w górę snop ziarnistego żyta i spada w sąsiek, gdzie go układają. Mija krótka chwila i opróżniony wóz wyjeżdża w pole. Wiejski wyrostek w niebieskich samodziałowych majtkach zbiera grabiami pozostałe na klepisku kłosa. Z sąsiedniego klepiska dolatują miarowe uderzenia cepów. Parobcy po schodach wnoszą do śpichrza wory świeżego ziarna. Robotą idzie żwawo i wesoło; każdy się zwija ochoczo, bo wszyscy wiedzą, że pomyślne zbiory będą wynagrodzone wesołemi dożynkami.

Czy rzeczowniki *wrota*, *drzwi*, *widły*, *grabie*, *cepy* i t. p. mają formę liczby pojedynczej, czy mnogiej? Czy oznaczają one zawsze szereg przedmiotów, czy też także jeden jakiś przedmiot?

Czy rzeczowniki *wrota*, *drzwi*, *grabie*, *cepy* i t. p. bywają używane w liczbie pojedynczej?

160. W podanych niżej przykładach wskaż rzeczowniki i oznacz ich rodzaj.

Człowieka można poznać z mieszkania, jak ptaka z gniazda. — Miłość własna nie ma żadnego przyjaciela. — Gdzie wielu pasterzy, tam złe pasterstwo. —

Jaki pasterz, taka trzoda.— Szerokie wrota do piekła, a do nieba wąskie.

161. W podanych niżej przykładach wskaż rzeczowniki, określ, czem każdy z nich jest w zdaniu i zwróć uwagę, w jakim przypadku został położony.

Orzeł z orłem lata, a sowa sową zostanie. — Góra z górą się nie zejdzie, a człowiek z człowiekiem się spotka. — Człowiek człowiekowi pomaga. — Cnota z cnotą się brata i cnotę szanuje. — Serce do serca się zwraca.—Koło za kołem się toczy, dzień za dniem goni, chwila za chwilą uchodzi.

Na co wskazują przypadki? Zależnie od czego zmieniamy je w zdaniu?

1. Wzory deklinacji rzeczowników.

162. W podanej niżej deklinacji rzeczowników: *dom, okno, chata, sień*, podkreśl końcówki i zwróć uwagę, czy we wszystkich rzeczownikach są one jednakowe:

Liczba pojedyncza.

M.	dom	okno	chata	sień
D.	domu	okna	chaty	sieni
C.	domowi	oknu	chacie	sieni
B.	dom	okno	chatę	sień
W.	domu!	okno!	chato!	sieni!
N.	domem	oknem	chatą	sienią
Mc. (w)	domu	(w) oknie	(w) chacie	(w) sieni.

Liczba mnoga.

M.	domy	okna	chaty	sienie
D.	domów	okien	chat	sieni
C.	domom	oknom	chatom	sieniom

B.	domy	okna	chaty	sienie
W.	domy!	okna!	chaty!	sienie!
N.	domami	oknami	chatami	sieniami
Mc. (w)	domach	(w) oknach	(w) chatach	(w) sieniach.

Czy wszystkie rzeczowniki polskie mają jedną wspólną odmianę, czy wszystkie mają jednakowe końcówki przypadkowe?

163. Przepisz, podkreśl rzeczowniki i oznacz za pomocą odpowiednich cyfr, do której deklinacji każdy z nich należy. *wypisani*

U dobrego pisarza nie ma złego pióra. — Każda liszka swój ogon chwali. — Jaka praca, taka płaca.— Pochlebca nie może być dobrym przyjacielem. — Bez początku nie ma końca. — Na sianie dobre wyspanie.—Wielką siecią nie łów, gdzie więcierzem ułowić możesz małą rybkę.

2. Uwagi o właściwościach tematu w deklinacji rzeczowników.

164. Napisz odmianę rzeczownika *dąb*, podkreśl tematy i zwróć uwagę, czy się one zmieniają, czy pozostają bez zmiany.

165. Napisz odmianę rzeczownika *złób* i podkreśl wymieniające się tematy oboczne.

166. Jakie głoski zmieniają się w tematach obocznych w deklinacji rzeczowników?

167. Napisz odmianę rzeczownika *wieś*, podkreśl tematy oboczne i zwróć uwagę, czem się one od siebie różnią.

168. Napisz odmianę rzeczownika *jagnię*, podkreśl tematy oboczne, wyodrębnij w nich przyrostki i zwróć uwagę, czem się tu tematy oboczne różnią.

169. Napisz odmianę rzeczowników *las*, *awioł*, podkreśl tematy oboczne i zwróć uwagę na wymieniające się w nich samogłoski.

170. Napisz odmianę rzeczowników *wąż*, *gwóźdź*, podkreśl tematy oboczne i zwróć uwagę na wymieniające się w nich samogłoski.

171. Napisz odmianę rzeczowników: *snop*, *ryba*, *rama*, *trawa*, *szafa*, podkreśl w nich tematy oboczne i zwróć uwagę, w jaki sposób zmieniają się w nich końcowe spółgłoski.

172. Napisz odmianę rzeczowników: *chata*, *woda*, *rosa*, *koza*, podkreśl tematy oboczne i zwróć uwagę, w jaki sposób zmieniają się w nich końcowe spółgłoski.

173. Napisz odmianę rzeczowników *okno*, *mydło*, podkreśl tematy oboczne i zwróć uwagę, w jaki sposób zmieniają się w nich końcowe spółgłoski.

174. Napisz w równoległych kolumnach odmianę rzeczowników *kosa*, *ręka*, *noga*, *mucha* i podkreśl formy tych przypadków, w których się zmienia końcowa spółgłoska tematu.

Na czem polega zmiana *s* w *ś*? Czy zmiana spółgłosek *k* w *c*, *g* w *dz*, *ch* w *sz* jest także zmiękczeniem? Czy spółgłoski *c*, *dz*, *sz* wymawiamy miękko? Czy zmianę *k* w *c*, *g* w *dz*, *ch* w *sz* możnaby nazwać zmiękczeniem? W jakich przypadkach zjawiają się w deklinacji rzeczowników *ręka*, *noga*, *mucha* spółgłoski *c*, *dz*, *sz*? Czy w tych samych, co spółgłoska

ś w deklinacji rzeczownika *kosa*? Więc jakie znaczenie w deklinacji mają spółgłoski *c*, *dz*, *sz*, znaczenie spółgłosek twardych czy miękkich?

175. Napisz w równoległych kolumnach odmianę rzeczowników *plot*, *kruk*, *róg* i podkreśl w odmianie dwóch ostatnich te formy przypadkowe, w których spółgłoski *k*, *g* zmiękcza się w *k'*, *g'*. Zwróć uwagę, czy w tych przypadkach spółgłoska *t* rzeczownika *plot* zmiękcza się, czy też pozostaje bez zmiany? Więc znaczenie jakich spółgłosek mają w deklinacji rzeczowników spółgłoski *k'*, *g'*, spółgłosek twardych czy miękkich?

176. Rzeczowniki *dąb* i *gołąb*, *kołano* i *nasienie*, *zima* i *ziemia*, *sieć* i *krew* napisz w dopełniaczu liczby pojedynczej, podkreśl w nich tematy i zwróć uwagę, czy są one miękkie czy twarde.

177. Czy rzeczowniki *piec*, *kosz*, *wieża*, *wiedza*, *zboże*, *morze*, *rzecz*, *mysz* są twardo- czy miękko-tematowe?

178. Jakie tematy mają rzeczowniki: *pan*, *koń*, *ogród*, *gwóźdź*, *wąż*, *wódz*? Czy rzeczowniki męskie są twardo- czy miękko-tematowe?

179. Jakie tematy mają rzeczowniki: *sito*, *sitowie*, *okno*, *nasienie*, *zboże*, *wybrzeże*, *morze*, *imię*, *jagnię*? Czy rzeczowniki nijakie mają tematy twarde czy miękkie?

180. Jakie tematy mają rzeczowniki *ryba*, *sowa*, *ręka*, *studnia*, *gospodyni*, *praca*, *dusza*? Czy rzeczowniki żeńskie samogłoskowe mają tematy twarde czy miękkie?

181. Jakie tematy mają rzeczowniki *dłoń*, *łódź*, *sień*, *noe*, *rzecz*, *chorągiew*? Czy rzeczowniki żeńskie spółgłoskowe są twardo- czy miękko-tematowe?

3. Uwagi o końcówkach niektórych przypadków w deklinacji rzeczowników.

182. W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na końcówki dopełniacza liczby pojedynczej.

a) piec — pieca b) stół — stołu
komin — komina las — lasu.

Jakie końcówki mają w dopełniaczu rzeczowniki deklinacji męskiej?

183. Od podanych niżej rzeczowników pochodzenia obcego utwórz dopełniacz liczby pojedynczej.

a) profesor b) uniwersytet
dyrektor teatr
prezydent prezent
prezes atrament.

Jakie rzeczowniki pochodzenia obcego mają w dopełniaczu liczby pojed. końcówkę *-a* i jakie — końcówkę *-u*? Czem się różnią rzeczowniki, umieszczone w pierwszej kolumnie, od rzeczowników drugiej kolumny?

184. Podane niżej rzeczowniki połóż w dopełniaczu liczby pojedynczej.

a) las b) cukier c) ból
gaj pieprz gniew
bór piasek śmiech
tłum miód zapal.
rój śnieg

Co oznaczają rzeczowniki, podane w pierwszym, drugim i trzecim szeregu?

185. Przepisz, podkreślając rzeczowniki, położone w dopełniaczu liczby pojedynczej.

Chłop wyszedł zimnym rankiem po chróśniak do sadu. — Jacek złożył ręce obie, jak do pacierza. Sterczy nędzna karczemka bez okien i dachu. — Nikt nie mówił pomimo wezwań gospodarza. — Zaraz wśród lasu cichego pełno było krzyku i hałasu. — Tadeusz nie mógł dłużej od gniewu wytrzymać. — Strażnicy boru widzieli, jak przez cmentarz szła dziewczica moru.

186. Podane niżej rzeczowniki połóż w bierniku i dopełniaczu liczby pojedynczej, odpowiadając na pytanie: *kogo, co widziałem i kogo, czego nie widziałem?*

pan	koń	dąb	dom
król	pies	buk	dach
wódz	kot	świerk	plot.

Jaką postać ma biernik liczby pojedynczej rzeczowników deklinacji męskiej? Z jakim się zgadza przypadkiem?

187. Połóż w bierniku rzeczowniki:

ręka
praca
ziemia
gospodyni
radea.

188. Połóż w wołaczu liczby pojedynczej rzeczowniki: *łódź, sieć, brew, chorągiew, Narew, rzecz.*

189. Przepisz, podkreślając rzeczowniki, położone w bierniku i wołaczu liczby pojedynczej.

Pod Twoją obronę uciekamy się, Matko, Pani, Królowo nasza! — Ja ciebie dotąd widzę, piękna maro senna! — Litwo, ojczyzno moja, ty jesteś jak zdrowie! — Młodości, orla twych lotów potęga! — Poznanie błędu zmniejsza winę. — Na pochyłą brzozę

wszystkie kozy włązą. — Każda głowa ma swoją czapkę. — Łamie ćwiczenie zle przyrodzenie. — Dwa-kroć przepłynął morze, a na Dunajcu utonął. — Każda liszka (lis) swój ogon chwali. — Dziewięć much a dziesiąty wilk na śmierć konia zjedzą.

190. Przepisz, podkreśl rzeczowniki i oznacz ich przypadek i deklinację.

Od północy wicher śwista, pusta droga, noc za pasem, idzie sobie legionista, idzie żołnierz borem, lasem. Na zachodzie strop się pali, morze ognia płynie w górze, kędyś wioskę widać wdali, całą w złocie i purpurze. Ponad strzechy dym polata, skrzypią żóraw gdzieś u studni, ze źrebięciem klacz srokata na podwórzu dworskiem dudni. Siwy pociek hen klekota na kościelnej starej wieży, srebrna Wisła z łąk migota, co do Gdańska szumnie bieży. To zadźwięknie śmiech przelotny, to ktoś piosnkę huknie basem, a tam smutny i samotny idzie żołnierz borem, lasem...

191. Podane niżej rzeczowniki użyj w liczbie mnogiej.

a) pan	b) syn	c) snop	d) chłop	e) buk
król	wuj	sad	sąsiad	kruk
poseł	ojciec	duch	Włoch	stóg
f) Polak	g) gość	h) pasterz		
Norweg	koń	wąż		
robotnik	kąkol	rydz		
	gwóźdź	kosz.		

Jakie końcówki ma mianownik liczby mnogiej w rzeczownikach deklinacji męskiej?

192. Napisz w dopełniaczu i bierniku liczby mnogiej rzeczowniki:

a) 1. sąsiedzi	b) 1. konie
domy, czyje? — (D)	uprząż, czyja? — (D)
widziałem, kogo? — (B)	widziałem, co? — (B)
2. nauczyciele	2. zające
rady, czyje? — (D)	uszy, czyje? — (D)
kocham, kogo? — (B)	zabiłem, co? — (B)
c) 1. dęby	d) 1. domy
liście, czyje? — (D)	dachy, czyje? — (D)
widziałem, co? — (B)	budowano, co? — (B)
2. bławatki	2. promienie
kolor, czyj? — (D)	blask, czyj? — (D)
rwałem, co? — (B)	słońce rzucało, co? — (B).

Jaką postać ma biernik liczby mnogiej w rzeczownikach deklinacji męskiej? Z jakimi przypadkami się zgadza?

193. Podane niżej zdania uzupełnij, dodając zgodnie z treścią każdego z nich rzeczowniki: *zając, pies, koń, żołnierz, las, dom*.

a) strzelec zabił 1 —	b) strzelec zabił 3 —
brat ma 1 —	ojciec ma 2 —
kupiłem 1 —	kupiłem 4 —
spotkałem 1 —	spotkałem 2 —
wyrąbano 1 —	wyrąbano 2 —
postawiono 1 —	postawiono 3 —

194. Zwróć uwagę na końcówki narzędnika liczby mnogiej:

a) sąsiadami	b) gośćmi	c) stadami
królami	końmi	polami
wozami	liścami	jagniętami
gwoździami	pieniędzmi	strzemionami

- d) chatami e) wsiami
 studniami rzeczami.
 paniami
 radcami

195. Wskaż rzeczowniki i zwróć uwagę na końcówki przypadków liczby mnogiej.

Wichry wpadły na łąki, świszczą po łozach i trawach. Pryskają łóz gałęzie, lecą traw przekosy na wiatr, jako garściami wrywane włosy, zmieszane z kędziorami snopów. Wiatry wyją, upadają na rolę, tarzają się, ryją, wreszcie w las uderzyły i po głębiach puszczy ryknęły, jak niedźwiedzie.

196. Przepisz, podkreślając rzeczowniki, położone w liczbie mnogiej.

Już bocian przyleciał do rodzinnej sosny i rozpiął skrzydła białe, wczesny sztandar wiosny, a za nim krzykliwemi nadciągnawszy pułkami, gromadziły się ponad wodami jaskółki. Aż oto nowe stada: jakby gilów, siewek i szpaków, stada jasnych kit i chorągiewek zajaśniały na wzgórkach, spadają na błonie. Pułk za pułkiem, a środkiem, jak stopione śniegi, płyną drogami kute żelazem szeregi. Z lasów czernią się czapki, rząd bagnetów błyska, roją się niezliczone piechoty mrowiska. (Rok 1812 na Litwie).

4. Uwagi o odmianie niektórych rzeczowników.

197. Połóż w liczbie mnogiej rzeczowniki:

1 rok — 2 —

dobry człowiek — dobrzy —

198. Napisz odmianę rzeczownika *mieszczanin*, podkreśl w nim tematy i zwróć uwagę na ich wymianę.

Liczba pojedyncza.

Liczba mnoga.

M. mieszczanin	mieszczanie
D. mieszczanina	mieszczan
C. mieszczaninowi	mieszczanom
B. mieszczanina	mieszczan
W. mieszczaninie!	mieszczanie!
N. mieszczaninem	mieszczanami
Mc. (o) mieszczaninie	(o) mieszczanach.

Czem się różni temat liczby pojed. *mieszczanin* od tematu liczby mnogiej *mieszczan*? Jaka częścią wyrazu jest cząstka *-in*?

199. Odpowiadając na pytanie *dokąd wyjechałem?* — połóż w dopełniaczu liczby mnogiej rzeczowniki:

Węgry, wyjechałem do	—
Niemcy, „ do	—
Prusy, „ do	—
Włochy, „ do	—
Czechy, „ do	—

200. Odpowiadając na pytanie *gdzie byłem?* — połóż w miejscowniku liczby mnogiej rzeczowniki:

Węgry, gdzie byłem?	na Węgrzech
Niemcy, „ w	—
Prusy, „ w	—
Czechy, „ w	—
Włochy, „ we	—

201. Napisz odmianę rzeczownika *przyjaciel*, podkreśl w nim tematy oboczne i zwróć uwagę na ich wymianę.

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
M. przyjaciel	przyjaciele
D. przyjaciela	przyjaciół
C. przyjacielowi	przyjaciółom
B. przyjaciela	przyjaciół
W. przyjacielu!	przyjaciele!
N. przyjacielem	przyjaciółmi
Mc. (o) przyjacielu	(o) przyjaciołach.

Gdzie się używa temat *przyjaciel*- i w jakich przypadkach występuje temat *przyjaciół*- (*przyjaciół*-)?

202. Napisz odmianę rzeczowników: *ziele*, *nasienie*, podkreśl w nich tematy oboczne i zwróć uwagę na ich wymianę.

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
M. ziele, nasienie	ziola, nasiona
D. ziela, nasienia	ziół, nasion
C. zielu, nasieniu	ziółom, nasionom
B. ziele, nasienie	ziola, nasiona
N. ziele, nasieniem	ziolami, nasionami
Mc. o zielu, w nasieniu	w ziołach, w nasionach.

203. Napisz odmianę rzeczownika *niebo* i zwróć uwagę na wymianę tematów w przypadkach liczby pojedynczej i mnogiej.

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
M. niebo	nieba niebiosa
D. nieba	nieb niebios
C. niebu	niebom niebiosom
B. niebo	nieba niebiosa
N. niebem	niebami niebiosami
Mc. w niebie	w niebach w niebiosach.

204. W podanych niżej przykładach wskaż rzeczowniki i zwróć uwagę na ich deklinację i formę przypadku.

Już ostatnie perły gwiazd zamierzchły i na dnie niebios zgasły. — Ostatnie liny majtkom wyrwały się z ręki. — Chrystus krzyż wziął w ręce obie. — Jacek złożył ręce obie, jak do pacierza. — Klucznik oczy roztwierał, usta szeroko rozszerzał. — Hrabia z założonemi spoglądał rękoma. — Ja mówię oczyma, mówię serca biciem. — Drzewa i krzewy liśćmi wzięły się za ręce. — Dziewczyna powiewała podniesioną w rękę szarą kitą. — Utkwiłem oczy we dwie twojej broni rury. — Przed i za baldachimem postępowały szeregi białej braci zakonnej. — On lżę nad bracią uronił. — Różnili się Dobrzyńscy między Litwą bracią.

205. Przepisz, podkreśl rzeczowniki i zwróć uwagę na ich deklinację i formy przypadków.

Oczy lepiej pamiętaj, niż uszy. — Mierz dobrze oczyma, pracuj dzielnie rękoma. — Przyjaciół w przygodzie poznasz. — Z przyjaciółmi słówkiem rzadko, a rączką nigdy nie igraj! — Jakie nasiona, takie też owoce. — Złe ziola prędko rosną. — Dlatego dwoje uszu, jeden język dano, aby mniej mówiono, a więcej słuchano. — Braci niezgoda wszystkich gorszy. — Żyj z braćmi w zgodzie!

IV. DEKLINACJA PRZYMIOTNIKOWA.

206. W podanych niżej przykładach wskaż przymiotniki.

Starego lisa trudno sidłem ułowić. — Gdzie się zielona łąka śmieje, wszystko się tam śmieje. — Mokry

maj czyni żyto, jako gaj. — Suchy marzec, maj niechłodny, kwiecień mokry — rok niegłodny. — Krótką a szczerą modlitwa najskuteczniejsza. — Długa mowa — próżne słowa, a na krótką chęć gotowa.

207. Zestaw podane niżej przymiotniki i zwróć uwagę, jaka jest różnica między ich postaciami.

ciekaw-y	: ciekaw	syty-y	: syt	warty
łaskaw-y	: łaskaw	pełny-y	: pełen	rad
gotowy-y	: gotów	pewny-y	: pewien	kontent
zdrowy-y	: zdrów	godny-y	: godzi-en	
wesoły-y	: wesół	winny-y	: winien.	

Czy przymiotniki: *ciekaw, łaskaw, gotów...* mają końcówki.

208. W podanych niżej przykładach wskaż formy przymiotnikowe i rzeczownikowe przymiotników i zwróć uwagę, czem są one w zdaniu.

Byłem gotów na wszystko. — Żołnierz, gotowy do walki, jest pewien zwycięstwa. — W tem przedsięwzięciu czeka cię pewny zawód. — On był zawsze zdrów i wesół. — Zdrowy człowiek bywa wesół. — Ciekaw jestem twojej odpowiedzi. — Człowiek ciekawy wdzięra się w cudze tajemnice, niezawsze jednak bywa godzien zaufania. — Winny takiego postępowania nie powinien wśród nas przebywać. — Hrabia widocznie był wdzięczny jej za pochwałę (Mick.). — Nie jestem wart twej pochwały. — Ranek był dziwnie przejrzysty, wolen chmury wszelakiej (Kraś.). — Te kraje radbym myślnymi powitać. — Byłem kontent z naszego spotkania.

209. Od przymiotników: *gotowy, ciekawy, winny, wdzięczny, godny*, utwórz formy rzeczownikowe i zastosuj je w zdaniach.

210. W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na rodzaj, przypadek i końcówki przymiotników:

a)	M. dobr-y ojciec	dobr-e dziecko
	N. dobr-ym ojcem	dobr-em dzieckiem
	Mc. (o) dobr-ym ojcu	(o) dobr-em dziecku;
b)	M. orl-i dziób	orl-e skrzydło
	N. orl-im dziobem	orl-em skrzydłem
	Mc. w orl-im dziobie	w orl-em skrzydle.

Jakie końcówki mają przymiotniki w narzędniku i miejscowniku liczby pojedynczej rodzaju męskiego i nijakiego?

211. Napisz zdania, w których byłyby użyte w narzędniku lub miejscowniku liczby pojedynczej następujące wyrazy:

gorzki napój	gorzkie lekarstwo
głęboki staw	głębokie morze
gęsty las	gęste zarośle
urodzajny grunt	urodzajne pole
dojrzały owies	dojrzałe żyto
ciekaw-y opis	ciekawe opowiadanie.

212. W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na rodzaj, przypadek i końcówki przymiotników:

W ubiegłą niedzielę wybraliśmy się na zamiejską wycieczkę. Mieliśmy śliczną pogodę. Słońce oświecało całą okolicę. Na niebie dostrzegliśmy tylko jedną małą chmurkę, ale i ta psuła czystą jasność nieba przez krótką chwilę. Wyszliśmy na szeroką drogę i zaśpiewali wesołą piosenkę. Szliśmy dobrą godzinę, aż dotarliśmy do lasu. Tam wybraliśmy ładną polankę i po odpoczynku urządzili wesołą zabawę.

Jaką końcówkę mają przymiotniki rodzaju żeńskiego w bierniku liczby pojedynczej?

213. W podanych niżej przykładach zmień mianownik na biernik, według wskazanego wzoru:

- nasza piękna okolica*, lubię —
- szeroka rzeka*, przepłynąłem —
- głęboka studnia*, wykopano —
- wysoka wieża*, wybudowano —
- zacięta walka*, stoczono —

214. W podanych niżej przykładach zmień liczbę pojedynczą na mnogą i zwróć uwagę na końcówki przymiotników:

Mały człowiek — mały kot — mały krzak — mała dziewczynka — mała rzeka — małe pole. — Prawy człowiek — prawa kobieta — prawy brzeg — prawa strona. — Gruby pień — gruba deska — grube drzewo. — Prosty żołnierz — prosty kij — prosta droga. — Ubogi człowiek — ubogi kraj — uboga kobieta — uboga okolica.

Jakie końcówki mają przymiotniki w mianowniku liczby mnogiej?

215. Użyj w liczbie mnogiej:

Miły człowiek. — Dobra pani. — Silny koń. — Dzielny żołnierz. — Znakomity wódz. — Pracowity rzemieślnik. — Pracowita mrówka. — Wdzięczny syn. — Grzeczny chłopiec. — Dobre dziecko. — Wysoka wieża. — Wysoki dąb.

216. Zmień mianownik na biernik, według podanego wzoru:

- a) *zadni ludzie*, kocham —
- pracowici ludzie*, szanuję —
- pilni uczniowie*, lubię —
- życzliwi przyjaciele*, mam —

- b) *zwinne koty*, lubię —
- wierne psy*, lubię —
- cieniste kasztany*, lubię —
- rozłożyste lipy*, lubię —
- dobre siostry*, mam —
- mocne skrzydła*, orzeł ma —

217. W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na końcówki przymiotników:

- a) *zadni ludzi* — zacynymi ludźmi
- wielcy ludzie* — wielkimi ludźmi
- grzeczni chłopcy* — grzecznymi chłopcami;
- b) *niegrzeczne chłopaki* — niegrzeczniemi chłopakami
- podłe zbóje* — podłemi zbójami;
- c) *rażce konie* — rączemi końmi
- wysokie domy* — wysokiemi domami;
- d) *zadne kobiety* — zacnymi kobietami
- miłe okolice* — miłemi okolicami;
- e) *dobre dzieci* — dobremi dziećmi
- urodzajne pola* — urodzajniemi polami.

218. Zmień mianownik na narzędnik:

- a) *pracowici rolnicy*
- dzielni żołnierze*
- zapobiegliwi gospodarze*
- zadni ludzie*
- b) *rażce konie*
- wierne psy*
- stare dęby*
- wielkie lasy;*
- c) *dobre matki*
- wdzięczne córki*
- piękne okolice*
- rozległe łąki.*

ODMIANA PRZYMIOTNIKOWA RZECZOWNIKÓW.

219. Przepisz i podkreśl rzeczowniki, odmieniające się według deklinacji przymiotnikowej.

Nie czyń bliźniemu, co tobie niemiło. — Kto sieje tatarkę na świętego Antoniego (13 czerwca) i świętego Wita (15 czerwca), to mu się uda i ta i ta. — Za króla Batorego stało się wiele dobrego. — Nie każdy dobry budowniczy, kto buduje. — Domownicy z radością powitali podróżnego. — Myśliwi rozsądza swe wczorajsze łowy. — Linde i Bantkie byli znakomitymi uczonymi polskimi. — Tytus Chałubiński położył wielkie zasługi dla Zakopanego.

220. *Sucha* i *Biała* są to miasta, u stoków gór Karpackich położone. Przedeklinuj nazwy tych miast w zdaniach, łącząc z podanymi niżej wyrazami.

Okolice — bardzo mi się podobają —. — Pociąg nasz dążył ku —. — Zwiedziłem w przeszłym roku —. O, —, jakżebym chciał jeszcze raz zwiedzić wasze piękne okolice! — Nad — wznoszą się góry. — Byłem w —.

221. Przepisz, podkreślając formy rzeczownikowe wyrazów, *sędzia*, *hrabia*, raz, a formy przymiotnikowe dwa razy.

Sędziogo wola była ekonomowi pocziwemu świętą. — Krótkie były Sędziogo z synowcem witania. — Niedźwiedź runął wprost na ostatnich strażników obławy, Hrabie i Tadeusza. — Zawisć tem mocniej Hrabie przeciw Soplicom porusza. — Zezem w oczy Hrabie spojrział Podkomorzy. — Hrabia się z Podkomorzym skłócił i Sędziemu pogroził. — Gerwazy razem z Hrabie wpadł w głąb ciemnej framugi. — Biege zaraz do Hrabie. — Woźny już dawniej wyszedł ku domowi Hrabie.

V. DEKLINACJA ZAIMKÓW.

222. W podanych niżej przykładach wskaż zaimki i powiedz, do jakiej klasy każdy z nich należy.

Nie będzie miał grosza, kto nie szanuje szeląga. — Czyj grzech, tego i pokuta. — Każdy ma swój gust. — Jaka jabłoń, takie jabłka. — Czego się Jasio nauczyć nie może, temu dorosły Jan już nie pomoże. — Językiem wojować lada kto potrafi.

223. Przepisz, podkreślając zaimki.

Postawiła kaczka most i po nim przepłynęła. — Nie mierz strzelbą do nikogo, bo możesz przyplacić drogo. — Gdzie niema karności, tam niema bojaźni. — Ladajaka to niwa, w której kąkol bywa. — Kłamcy nikt nie wierzy. — Każdy koń jeźdźca pozna.

224. Odmień według przypadków: *jaki krótki czas; jaka krótka chwila; jakie krótkie pożegnanie.*

Czy jest jaka różnica w odmianie zaimka: *jaki, jaka, jakie* i przymiotnika: *krótki, krótka, krótkie*?

Odmień według przypadków: *każdy pracowity człowiek; każda pracowita kobieta; każde grzeczne dziecko.*

Czy jest jaka różnica w odmianie zaimka: *każdy, każda, każde* i przymiotników: *pracowity, pracowita, grzeczne*?

225. Przejrzyj podaną niżej odmianę zaimka *sam*.

Liczba pojedyncza.

M.	sam	sam-a	sam-o
D.	sam-ego	sam-ej	sam-ego
C.	sam-emu	sam-ej	sam-emu
B.	sam, sam-ego	sam-ą	sam-o
N.	sam-ym	sam-ą	sam-em
Mc.	o sam-ym	o sam-ej	o sam-em.

Liczba mnoga.

M.	sam-i, sam-e	sam-e	sam-e
D.		sam-yeh	
C.		sam-ym	
B.	sam-yeh, sam-e	sam-e	sam-e
N.	sam-yi, sam-emi	sam-emi	sam-emi
Mc.		o sam-yeh.	

Jaką postać ma zaimek *sam* w mianowniku liczby pojedynczej rodzaju męskiego i nijakiego? Czy forma *sam* ma końcówkę, czy też tworzy czysty temat? Jakie części mowy mają w mianowniku liczby pojedynczej rodzaju męskiego postać czystego tematu bez końcówki? czy jest to postać, właściwa rzeczownikom, czy przymiotnikom? Jaką końcówkę ma postać rodzaju nijakiego *samo*? Jakie części mowy kończą się w mianowniku liczby pojedynczej rodzaju nijakiego na *-o*, przymiotniki czy rzeczowniki? Wymień w rodzaju nijakim kilka przymiotników i twar-dotematowych rzeczowników rodzaju nijakiego. Czy końcówka *-o* w mianowniku liczby pojedynczej jest właściwa przymiotnikom, czy rzeczownikom? Jaką postać ma zaimek *samo*, przymiotnikową, czy rzeczownikową?

Przejrzyj w deklinacji zaimka *sam* końcówki przypadków zależnych i zwróć uwagę, czy są one właściwe deklinacji przymiotnikowej, czy rzeczownikowej.

226. Kiedy używamy form: *jego*, *jemu* i t. d., a kiedy mówimy: *niego*, *niemu* i t. d. z *ń*- na początku? Przyjrzyj się podanym niżej przykładom:

Wraca księżyc, twarz jego pełna i rumiana. — Skwarzyła słońca letniego pożoga, od niej ptaki w zbo-

zowym ukryły się lasku. — Czynami jego powodowała fantazja. — Był jej wdzięczny za pochwał tyle. — Za zbliżeniem królowej wszystkie chorągwie oddawały jej pokłon. — Człowiek jest różny od wszelkich stworzeń, życie towarzyskie jest dla niego nieodzowne. — Ufam im i polegam na nich.

227. Zestaw podane niżej przykłady i zwróć uwagę, kiedy używamy form *jego*, *jemu*, a kiedy form *go*, *mu*:

widziałem go — widziałem jego i jego brata;
opowiadałem mu to—opowiadałem to jemu i jego bratu.

228. W przytoczonych niżej zdaniach na miejsce kresek połóż, gdzie należy, formy: *go*, *je*.

Miłe i piękne jest nasze miasto, kocham — bardzo. — Nasz nauczyciel jest dobry i wyrozumiały, kochamy — wszyscy. — Drzewo spróchniało, więc trzeba — ściąć. — Za ogrodem rósł mały lasek sosnowy, lubiłem — odwiedzać. — Słońce przestało świecić, zakryła — czarna chmura. — Powietrze było duszne, wypełniała — gęsta mgła. — Zboże już dojrzało, trzeba — żąć. — Przyjechał miły gość, witaliśmy — serdecznie. — Założyliśmy ogródek i otoczyli — płotem. — On jest grzecznym chłopcem, więc — wszyscy kochają. — Szczęście samo nie przychodzi, trzeba — zdobywać.

229. W podanych niżej zdaniach na miejsce kresek połóż, gdzie należy, formy *nim*, *niem*.

Powietrze było przejrzyste, nie unosił się w — ani jeden pyłek. — Kto kogo lubi, ten rad z — prze staje. — Z domu wszyscy wyszli, nie zastaliśmy w —

nikogo. — Opowiadanie ciągnęło się zbyt długo, były w — jednak ciekawe ustępy. — Kto ma szczerego przyjaciela, ten może na — polegać.

230. Połóż, gdzie należy, formy *ich, je*.

Kto bliźnich kocha, ten — czynem kocha. — Kto sąsiadom rad, ten — mile widzi. — Kto chce wrogów zwyciężyć, musi — własną bronią pokonać. — Kto się w pięknych koniach lubuje, niech — pięknie utrzymuje. — Kto chce błędów poniechać, niech — przedtem dobrze pozna. — Kto biczem na innych kręci, ten — często na sobie poczuje. — Kto chce mieć dobre drogi, niech — często naprawia. — Kto dzieciom zbyt folguje, ten — popsuje. — Kto ziarna rzuca w ziemię, ten — później zbiera. — Kto ma miłe wspomnienia, ten — rad przypomina.

231. Przepisz, kładąc zamiast kresek, gdzie należy, formy *nimi, niemi*.

Kto gości rad widzi, ten się mile z — bawi. — Kto nauki zdobywa, ten rad z — przebywa. — Kto lubi książki, ten rad z — przestaje. — Kto kocha swych przyjaciół, ten rad z — się dzieli. — Kochaj ludzi, a będziesz żył z — w zgodzie.

232. Użyj w bierniku liczby pojed. zaimka *ta*, uzupełniając podane niżej zdania:

- ta zacna kobieta, — szanuję —
- ta zajmująca książka, — przeczytałem —
- ta ciekawa historia, — opowiadano mi —
- ta piękna okolica, — nieraz zwiedzaliśmy —

233. W podanych niżej przykładach zaimki, użyte w liczbie pojedynczej, połóż w liczbie mnogiej, według wskazanego wzoru.

Na stawie pływały kaczki, ta (te) szukała (y) żeru, tamta (tamte) krażyła (y) po wodzie. — Po południu przyjechali do nas goście, ten bawił się w domu, tamten wyszedł do ogrodu. — Dzieci wróciły z lasu; każde miało dzbanek jagód. — Goście wrócili ze spaceru; każdy był w dobrym humorze. — W sadzie rosły piękne drzewa; każde miało owoce. — Z pola wracały żniwiarki; każda niosła sierp w rękę. — W tygodniu jest siedem dni; który z nich jest dla ciebie najprzyjemniejszy? — Masz wielu kolegów; który jest dla ciebie najmiłszy? — Czytałeś niejedną książkę; która ci się najwięcej podobała?

234. Przepisz, podkreślając zaimki.

Kto zawsze tylko żył w pustyni, niechaj nikogo ten nie wini, że nie podniosą się rozpacze i tylko nad nim kruk zakracze. — Kto się nie imał ludzi sprawy, nie wcielał siebie w ból ich krwawy, niech nie narzeka ten z pod ziemi, że ludzie nad nim idą niemi. — Kto kochał tylko wiatr i skały, od skał i wiatru li ma prawo żądać, aby go żałowały, kiedy pod zimną legnie trawą.

235. Wskaż zaimki osobowe.

Poszłabym ja na kraj świata, jak ten wiatr, co w polu lata, jak ten wiatr, co chmury pędzi, w ciemną mroczną dal, tylko mi cię żal, ty ziemio! Poszłabym ja w świat daleki, jako idą bystre rzeki, tylko mi cię żal, ty chato! Poszłabym ja na stracenie w bezmiesięcznej nocy cienie, w niepowrotną dal, tylko mi cię żal, sokole, co nad nasze latasz pole, tylko mi cię żal!

236. Wskaż zaimki osobowe i zwróć uwagę na ich formy.

Nie widziałem cię już dawno. — Ciebie nie widziałem już dawno, z nim widuję się prawie codziennie. — Opowiadałeś mi to już nieraz. — Mnie o tem nic nie mówiłeś, więc, że życzeniom twoim nie stało się zadość, nie moja w tem wina. — Dałem ci wszystko, com miał, a tyś mnie niewdzięcznością odplacił. — Tobie oddałbym wszystko.

• VI. DEKLINACJA LICZEBNIKÓW.

237. Wskaż liczebniki główne, ułamkowe, mnożne, wielorakie, zbiorowe i porządkowe.

Niema podobno jednakich dwu kropli wody, dwóch liści na drzewie. — Od półtora roku siedzę w samotności. — Dmie znowu: jakby w rogu były setne rogi — słyhać zmieszane wrzaski, szczwania, gniewu trwogi, strzelców, psiarni i zwierząt; aż Wojski do góry podniósł róg i triumfu hymn uderzył w chmury; a tymczasem zagrzmiały tysiące oklasków, tysiące powinszowań i wiwatnych wrzasków. — Głos odezwał się potrójnem echem. — Woda występuje w trojkiej postaci: pływu, lodu i pary. — Wyjechałem na wieś dwudziestego pierwszego lipca. — Oboje uklękliśmy i zmówiliśmy pobożnie pacierz.

238. W podanych niżej przykładach wskaż liczebniki ułamkowe i zwróć uwagę na ich formy.

Brat mój wyjechał przed półtrzecia rokiem, a od pół roku nie mam od niego żadnej wiadomości. — W półtora roku ukończyłem swoją pracę. — W pół godziny było głucho w całym dworze. — W ciągu półtorej godziny uszliśmy półpiątej wiorsty. — Z półtora groszem trudno świat objechać.

T R E Ś Ć.

Przedmowa do wydania ósmego 3

Nauka o zdaniu.

I. Podział zdań 5
II. Części składowe podmiotu i orzeczenia rozwiniętego . 6
III. Sposoby wyrażania podmiotu 8
IV. Sposoby wyrażania orzeczenia 9
V. Sposoby wyrażania przedmiotu 10
VI. Sposoby wyrażania przydawek 12
VII. Sposoby wyrażania okoliczników 13
VIII. Wyrazy poza zdaniem 15
IX. Sposoby łączenia wyrazów w zdaniu 15
1. Sposoby łączenia orzeczenia z podmiotem . . 15
2. Sposoby łączenia części podmiotu i orzeczenia rozwiniętego 18

Nauka o wyrazach.

I. Cząstki słowotwórcze wyrazów 22
II. Odmiana wyrazów 26
III. Deklinacja rzeczowników 27
1. Wzory deklinacji rzeczowników 30
2. Uwagi o właściwościach tematu w deklinacji rzeczowników 33
3. Uwagi o końcówkach niektórych przypadków w deklinacji rzeczowników 36
4. Uwagi o odmianie niektórych rzeczowników . . 38

KSIEGARNIA
K R Kłyżka
Miechów Charsz

IV.	Deklinacja przymiotnikowa	44
V.	Deklinacja zaimków	49
	1. Wzór przymiotnikowej odmiany zaimków	50
	2. Odmiana zaimkowa	53
VI.	Deklinacja liczebników	54

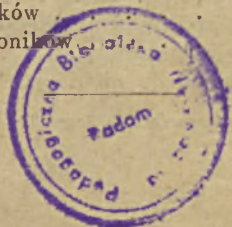
Ć W I C Z E N I A.

Nauka o zdaniu.

I.	Podział zdań	59
II.	Części składowe podmiotu i orzeczenia rozwiniętego	60
III.	Sposoby wyrażania podmiotu	63
IV.	Sposoby wyrażania orzeczenia	66
V.	Sposoby wyrażania przedmiotu	69
VI.	Sposoby wyrażania przydawek	72
VII.	Sposoby wyrażania okoliczników	75
VIII.	Wyrazy poza zdaniem	78
IX.	Sposoby łączenia wyrazów w zdaniu	79
	1. Sposoby łączenia orzeczenia z podmiotem	79
	2. Sposoby łączenia części podmiotu i orzeczenia rozwiętego	82

Nauka o wyrazach.

I.	Cząstki słotwórcze wyrazów	88
II.	Odmiana wyrazów	100
III.	Deklinacja rzeczowników	104
	1. Wzory deklinacji rzeczowników	106
	2. Uwagi o właściwościach tematu w deklinacji rzeczowników	107
	3. Uwagi o końcówkach niektórych przypadków w deklinacji rzeczowników	110
	4. Uwagi o odmianie niektórych rzeczowników	114
IV.	Deklinacja przymiotnikowa	117
V.	Deklinacja zaimków	123
VI.	Deklinacja liczebników	128

מס' תחב.: K - 38055

BGZs 38055

643/79

Ri

